3—xx

MORAVSKÉ

ORNAMENTY.

III.

VYDÁVÁ

VLASTENECKÝ MUZEJNÍ SPOLEK
V OLOMOUCI.

NA KÁMEN KRESLILA

MADLÉNKA VANKLOVA.

Cena: 3 zl., pro členy vlasten. muz. spolku v Olomouci 1 zl.

VÍDEŇ 1891.
NÁKLADEM VLASTENECKÉHO MUZEJNÍHO SPOLKU.

Z C. K. DVORNÍ A STÁTNÍ TISKÁRNY.

III.

MORAVSKÉ ORNAMENTY.

Úvod.

Dříve než vynalezeno knihtiskařství, mohlo se rozmnožování knih díti jenom opisováním. Byly pak zvláště kláštery takovými dílnami pro přepisování knih, a mnohá krásně a pečlivě psaná i nádherně »iluminovaná«, t. j. miniaturami[1] vyzdobená kniha, podnes v knihovnách veřejných i v muzejích chovaná, svědčí o píli obdivuhodné a vytrvalosti neúmorné klášterních těch přepisovačů, z nichž mnohý celý takořka život svůj věnoval jediné práci — přepisu bible nebo nějaké knihy obřadní (missálu a pod.) a výzdobě její miniaturami. Mnohé takové knihy, když byly od písaře napsány, vyzdobeny pak byly miniaturami od jiného, tot. od malíře (miniátora, iluminátora).

Jest ovšem přirozeno, že čím později po epochálním vynálezu knihotisku, tím vzácnějšími stávají se knihy psané. Kdežto však na Moravě již v XVI. stol. slavná bratrská tiskárna evančicko-kralická tiskla knihy tak dokonalé úpravy jako je na př. kancionál evančický (r. 1576), »nejkrásnější to kniha česká za celé střední doby naší vůbec vyšlá a pravá chlouba umění typografického a dřevořezného«[2] — potkáváme se náhle v zastrčeném koutě Moravy, na Horné zemi moravsko-slovenské ještě v předešlém, ano dokonce i v první polovici našeho století s prostonárodními písaři a malíři knih, kteří jak četností svou, tak původním a samorostlým rázem své ornamentiky tvoří celou samostatnou školu malířskou, o které v dějinách umění dosud nebylo ani potuchy.

Je to vůbec nad míru zajímavý kousek země, tato Horná zem moravského Slovenska. V tomto chudobném, ode všeho světa zapomenutém a pro západní kulturu takořka hermeticky uzavřeném zákoutí bydlí lid, který si svou národní individualitu snad ze všeho lidu moravského nejlépe zachoval; jsou to pravé staroslovanské typy, šatící se dosud tak jako pradávní

[1] Slovo miniatura pochodí od slova »minium«, jména to jisté červené barvy; »minirovati« znamenalo původně: psáti miniem první řádky každé stránky, později: vůbec malovati rukopisy.

[2] Jos. Jireček: Kancionál bratrský. V Časop. česk. mus. 1862, str. 44.

předkové jejich, žijící dosud leckde poněkud dle řádu zádružního, mluvící jazykem namnoze krásnějším než sama spisovná čeština, tvořící podnes co den množství nových překrásných písní národních[3], a zdobící šat svůj nádherným vyšíváním.

Ještě přede dvěma — třemi lety mělo se obecně za to, že ornamentika moravského lidu zachovala se pouze ve výšivkách; tehdy sice obrácena byla pozornosť veřejná též ku malovaným vajíčkám velikonočním, když totiž muzejní spolek olomucký vydal první sešit těchto »Ornamentů«; mluvilo se potom tu i tam — arci jenom všeobecně a mimochodem — také již o malování na chalupách slovenských, ač z tohoto oboru dosud jen velmi skrovné ukázky reprodukcemi podány byly, kdežto štukových ozdob domů hanáckých dosud nikdo veřejně se ani nedotkl; tušilo se arci též, že lidová ornamentika na nábytku, nářadí a nádobách, rovněž i železné kování vozové a řezby domovních dveří zvláště na Hané mnoho rázovitého v sobě chovají; ale i z těchto oborů lidového umění výtvarného jen skrovné dosud ukázky na veřejnosť se dostaly.[4] Přece však se aspoň vědělo, že tyto stránky výtvarného umění v lidu našem druhdy pěstovány byly a to způsobem samorostlým, rázovitým. Ale do roku 1888. ani tušení nikdo neměl o tom, že u nás na Moravě kvetlo do nedávna ve značných rozměrech opravdové malířství knihové rázu zcela originelního.[5]

První upozornění na takovéto umělecké památky dostalo se nám v zimě r. 1888. od p. M. Béně, tehdy učitele na Súchově. Poslalť redakci časop. muz. sp. olom. několik listů z jakéhosi psaného i malovaného kancionálu pocházejícího z Boršic u Hluku. Poněvadž nebylo tehdy možno dopátrati se o ostatku knihy něco bližšího cestou písemnou, podnikl pisatel tohoto článku v létě toho roku s prof. J. Klvaňou z Uh. Hradiště výzkumnou cestu na Hornou zem moravského Slovenska. Tu teprvé v Boršicích, když tamnější p. naducitel J. Kohoutek vypůjčil celý onen psaný a malovaný kancionál od majitele jeho, ukázalo se, jak důležitý je

[3] Ve sbírce národních písní moravských, vydané v letech 1887—89 od gymn. ředitele Fr. Bartoše, pochodí asi 50 % písní těch z Horné země mor. slovenské.

[4] Viz Časopis vlasten. muz. spolku olomuckého 1888., str. 106. (Vl. Havelková: O starobylosti řemesla kovářského u Slovanů) a str. 177 (V. H.: Vozové kování), pak 1889., str. 122 (Řezba na dveřích z Příkaz u Olomouce) a 1890., str. 135 (J. Kl.: Řezba na dveřích v Seničce); Světozor 1890., str. 584 (J. Klvaňa: Malovaný výstupek domku od Břeclavi na Moravě). Z Čech pěkné a četné ukázky lidové ornamentiky podal J. Prousek ve Světozoru 1890. a v Kalendáři paní a dívek českých 1889. Stran ornamentiky na české chalupě viz Časopis. vlast. muz. spolku olomuckého 1890., str. 111. (K. V. Adámek: Česká chalupa).

[5] Drobnější práce písařské tohoto druhu, jako modlitby a pod. byly arci i dříve známy, ty však nepřesahovaly míru pouhých pokusů, málokdy trochu podařených.

to pro kulturní dějiny moravského lidu objev, neboť kniha byla velmi objemna a plná originelních iniciál i rázovitých ornamentů barevných.

Tak objeven byl první a dosud nejdůležitější ze psaných kancionálů moravských, kancionál to Martina Pomykala, druhdy rektora boršického, psaný v letech 1727—1733, jenž znám je dnes všeobecně jmenem »kancionálu boršického«.

Neunavné snaze téhož p. Béně pak děkovati máme, že kancionál boršický nezůstal jedinou objevenou toho druhu památkou. Zaslalť v zimě následující zase jiné tři veliké kancionály psané i malované, totiž kancionál neznámého písaře z r. 1732—35., pak kancionál Jozefa Šumbery kostelníka na Súchově, z let třicátých našeho věku a velmi cenný kancionál Pavla Rašky, druhdy rektora na N. Lhotkách, z r. 1753—55., jehož vypůjčení na delší dobu později zprostředkoval novolhotský nadučitel p. J. Pelikán. Na podzim r. 1889. pak poslal a později muzeu našemu daroval p. prof. K. J. Maška v N. Jičíně podobný kancionál, který kolem polovice minulého století náležel kostelu růžeckému (Roučka) u Vsetína. Tím — zdálo se — že jsou nálezy toho druhu vyčerpány, neboť četné dotazy po takových památkách na různých místech moravského Slovenska zodpovídány byly vesměs negativně. Když však začátkem r. 1890. vyšel poslední sešit Bartošovy sbírky národních písní moravských a ze předmluvy k nim vysvitlo, že písně nábožné pro sbírku tu vypsal ze starých kancionálů p. M. Zeman ve Velké (za Strážnicí), požádán byl týž za zaslání těch kancionálů, čemuž p. Zeman vyhověl, zaslav mimo několik drobnějších zpěvníků zvláště kancionál Jana Pinkavy z r. 1732—35., kancionálu boršickému významem svým a hodnotou uměleckou do jisté míry se rovnající. Konečně v létě r. 1890. daroval p. Ed. Peck, učitel v Holešově, muzeu olomuckému kancionál Václava Švorce ze Zlína z r. 1681., tedy starší nežli všecky dosud uvedené, ale s výzdobou rázu cizího, ne lidového. Pátráním po takových památkách ve knihovnách brněnských zjištěn téhož léta ještě jeden kancionál prostonárodní, uložený nyní ve Františkovu muzeu v Brně, a nalezený na kůře kostela v Tištíně u Kojetína, kterýžto kancionál má dokonce při jedné písni letopočet 1647. Pisatel jeho není znám. Množství drobnějších psaných kancionálků a knížek modlitebních menší důležitosti tuto pomíjím.

To je historie dosavadních objevů v oboru moravských knih psaných a malovaných, původu lidového.

Srovnáme-li tento materiál dosud objevený, zpozorujeme předně tento hlavní rozdíl mezi jednou větší a druhou menší skupinou těchto památek: kdežto totiž výzdobu několika z těchto knih vliv současného cizího směru barokního úplně opanoval, nalezame při velké většině ostat-

ních ráz buď naskrze samostatný, od vševládného tehdy baroku úplně emancipovaný neb aspoň takou měrou převládající, že cizí ten směr zcela do pozadí ustupuje.

Skupině první, směru baroknímu, náleží veskrze:

1. kancionál Václava Švorce ze Zlína z r. 1681.;
2. nešpory Pavla Rašky z Nov. Lhotek z r. 1751. a
3. funebrál Jozefa Parviho z Kuželového z r. 1774.

Druhá, daleko větší skupina těchto památek, která tvoří vlastní moravskou školu malířskou, rozpadá se dle národopisného původu památek těch opětně na tři skupiny, tot:

a) moravsko-slovenskou, nejčetnější a nejdůležitější ze všech;

b) hanáckou a

c) valašskou; existence této poslední skupiny arci je dosud jen hypotetickou; jeť skupina ta zastoupena prozatím jedinou památkou (kancionálem růžeckým), jejíž valašský původ ostatně není nade vši pochybnosť zjištěn. Podobně i skupina hanácká vykazuje dosud jedinou větší knihu (kancionál v Tištíně nalezený), kromě toho však množství drobnějších knížek modlitebních podřízené důležitosti.

Nade všecky skupiny vyniká skupina moravsko-slovenská, ve které opět rozeznati možno dva užší kruhy malířské, totiž:

α) školu Pomykalovu a

β) školu Pinkavovu.

α) Ku škole Pomykalově

patří tyto dosud objevené rukopisy, chronologicky spořádané:

1. kancionál Martina Pomykala, rektora boršického, z r. 1727—33.;
2. kancionál neznámého písaře z let 1732—35., pochodící, jak se zdá, z Nov. Lhotek;
3. kniha cechu novoševcovského řemesla města Ostrova (Uh. Ostrohu) založená r. 1734.;
4. kancionál Pavla Rašky, rektora novolhotského, z r. 1753—55.;
5. funebrál téhož je sice barokní; připojený jemu kancionálek z r. 1765., pořízený v Kněždubě, je však rázu lidového;
6. kancionál Jozefa Šumbery, kostelníka na Súchově, z r. 1831—34.

β) Škola Pinkavova

má dosud jenom dva zástupce, totiž:

1. kancionál Jana Pinkavy (jinak Dingy), tuším purkmistra na Nov. Lhotkách, z r. 1732—35; a
2. kancionál Jiříka Dyngy, rektora lipovského, z r. 1740—41.

Z té okolnosti, že Pinkava s Pomykalem téměř současně svůj kancionál psal a maloval a při tom přece svým, samostatným směrem kráčel, lze důvodně souditi, že Pomykal nebyl zakladatelem celé prostonárodní malířské školy moravsko-slovenské, ale že měl předchůdce a vzory, jichž bohužel dosud neznáme, ač-li se vůbec zachovaly.

Že se pak toto písařské umění na Horné zemi moravsko-slovenské v míře tak rozsáhlé do dob tak pozdních zachovalo, to způsobily literátské či zpěvácké kůry či sbory, t. j. společnosti mužů, pěstující zpěv církevní v kostele a na pohřbech.[6] Jest podobno ku pravdě, že ještě za předešlého století byl v každé dědině horňácké na moravském Slovensku takový sbor literáků, kteří — zcela jako dávní předkové jejich před vynalezením knihotisku, a namnoze i dlouho po tom — ze společného psaného a umělecky vyzdobeného kancionálu na kruchtě kostelní, při pohřbech pak ze zvláštních funebrálů zpívávali, ano v některých horňáckých dědinách podnes zpívají.[7]

Mimo bezprostřední zásluhu o pěkný zpěv kostelní a o zachování velebných starých českých písní kostelních, mají tedy tyto sbory literácké i nemalou zásluhu o vývoj umění výtvarného u nás, ježto bez nich by zajisté sotva byly ty četné kancionály psány a malovány bývaly.

Na chudobném moravském Slovensku pak, kde ovšem literáčtí sborové nemohli si dáti kancionály své psáti a malovati za drahé peníze od kaligrafů z řemesla i od umělců vyškolených, provedli úlohu tu — a sice velmi čestně — hlavně tehdejší »rektoři« a zároveň obecní písaři, ano i lecktery pouhý »pismák« z lidu. Ano právě té okolnosti, že to vesměs byli lidé neštudovaní, neb alespoň jen velmi málo študovaní, tak že neměli příležitosti poznati vzorů cizích, sluší děkovati, že zanechali nám památky rázu tak původního, domácího; v té příčině jsou tedy pro dějiny našeho umění tyto — jinak mnohem skromnější a méně dokonalé

[6] O řádech literáckých na Moravě viz Časopis Matice Moravské, roč. 1876., str. 119., zvláště pak důkladné pojednání A. Kubeše: »Literátský sbor třebický se zvláštním zřetelem k vývoji a významu literátských sborů vůbec« v roč. 1880., str. 132. Četné zprávy o moravských sborech literáckých od d'Elverta, Feifalika a j. jsou též ve spisech historicko-statistické sekce c. k. mor.-slez. společnosti pro orbu, přírodo- a vlastivědu v Brně (Schriften der hist.-statist. Section der k. k. mähr.-schles. Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde, V. 97—102., XII. 1.—24, IX. 461—464., XXI. und XXVI.).

[7] Ve zmíněném již shora funebrále Jozefa Parviho z r. 1774. na př. zaznamenáno čteme z poslední doby toto: »Martin Kostelanský zesnul v roku Páně 1864., spěvák z numera 57. (v Kuželovém) narozený, maje stáří svých let 68, který z těchto písniček zemřelým našim předkom 35 let spívával, je hoden, aby v těchto písničkách zapsaný a spomínaný byl.« — Kancionály Raškův a Šumberův bylo jen těžko a vždy jen na krátko lze vypůjčiti, poněvadž z nich literáci novolhotští a súchovští podnes společně zpívají.

památky umělecké o mnoho důležitějšími než leckteré mnohem nákladněji a umělečtěji provedené miniatury starší, jejichžto ornament nic nebo jen velmi málo samorostle domácího vykazuje.

Má-li ráz tohoto moravského lidového ornamentu knihového jasně vystoupiti, je potřebí předeslati byť jen stručný a všeobecný popis těchto památek po stránce jejich ornamentální,[8] aby tak získán byl základ pro porovnávaní jejich slohu se slohy cizími, čímž pak ukážou se zvláštnosti tohoto domácího slohu.

Co se především týče rozdělení stránek, resp. rozmístění a uspořádaní výzdoby, tedy považovali písaři všech těchto památek bez výjimky vždy obě stránky rozevřené knihy jako jednotnou plochu, takže text každého řádku dospěv konce stránky levé, ve stejné výšce na druhé (pravé) stránce pokračuje. Tím podmíněno je též celé uspořádaní ornamentální výzdoby. V horním levém rohu levé stránky umístěna je iniciálka, od jejíhož horního konce vodorovný, rozmanitými vzorky pomalovaný pruh vybíhá a horní okraj obou stránek lemuje. Často však jest na jedné dvojstránce napsáno písní několik; v takovém případě počíná každá píseň zvláštní iniciálkou, takže někdy tři až čtyry iniciálky nad sebou seřaděny jsou. U listů tytulních ovšem tvoří pouze jedna (pravá) stránka ornamentální jednotku pro sebe.

Zvláštní zmínky zasluhuje nevšední rozmanitosť ornamentální výzdoby: ani dvě dvojstránky nejsou sobě úplně podobny. Pouze motývy se opakují, ne však jejich provedení, seskupení, zbarvení a t. d.

Všechny pruhy v těchto památkách jsou — jak již řečeno — přímočárně ohraničeny, upomínajíce na proužky vyšívané a na obrovnávky slovenských domků. Probíhá jimi buď vlnovka, z níž nahoru a dolů větvičky a zákrutky vybíhají, zakončené růžicemi, zvonky, listy, hrozny a pod., anebo jsou proužky ty x-ovitými sloupky rozděleny na políčka vyplněná růžicovitými květy. Vlnice proměňuje se zde onde v čáru lomenou, čímž vzniká dvojitá řada trojúhelníků; anebo je rozčleněna na samé polokruhy kružidlem narýsované. Zde onde je celý pruh pokryt přímočárným ornamentem geometrickým. Přečasto jsou pruhy nadpisem písně protrženy, takže jenom na svých obou koncích po celé své šířce jsou pomalovány, kdežto pod nápisem jenom úzká cestička oba konce spojuje.

Co do prvkův ornamentiky a motývů v ornamenty spracovaných, převládá obzvláště při škole Pomykalově — tak jako ve výtvarném umění moravského lidu vůbec — ornament rostlinný. Hlavně jsou to: zvonek

[8] Srov. V. Houdek: »Eine volksthümliche Handschriftenmalerschule Mährens« I. a II. ve Zprávách c. k. ústř. komise pro prozkoumání a zachování památek uměl. a histor. ve Vídni 1890.

rozmanitě stylizovaný, růžice nejčastěji šestilistá s jednoduchou nebo několikanásobnou korunou, pak velmi pěkně — jak se zdá, na základě ornamentu jablíčkového — stylizovaný květ a konečně též listy a tvary hroznovité. Často vyrůstají větvice a květiny ze srdce nebo též květináčů různé podoby. Některé takové kytky upomínají živě na malby staromoravských džbánův a jiných nádob hliněných.

Jen výjimkou podány jsou motývy naturalisticky; zpravidla jsou rozloženy v rovině s opomenutím veškeré plastiky a perspektivy. Ostatně možno i v této příčině pozorovati nenáhlý přechod od tuhých, stylizovaných plochých tvarů ve starších zpěvnících ku měnlivějším naturalistickým, plastickým formám v kancionálech pozdějších. Nelze při tom upříti, že stylizovaný ornament starších zpěvníků vykazuje formy mnohem půvabnější, ano že dospěl dokonalosti hodné všeho uznání, kdežto naturalistický směr pozdějších památek tohoto druhu svými často méně pěknými tvary o tom svědčí, že tento způsob byl našim lidovým miniátorům čímsi cizím, nač síly jejich nestačily.

Motývy animální našich lidových iluminátorů naskytují se hlavně při iniciálkách a jen výjimkou v ostatní výzdobě knih těchto. Zejmena jsou to lidské a zvířecí hlavy, jimiž hlavní pruty iniciálek nahoře se zakončují. Hlavy lidské jsou typické, jedna je jako druhá, ale jenom u téhož malíře; každý z nich vytvořil si svůj zvláštní typus. Z pravidla jsou tyto hlavy kresleny v profilu; naproti tomu jsou kulaté vnitřní plochy některých písmen, obzvláště písmene *O*, tvářemi z předu nakreslenými vyplněny. V pozdějších zpěvnících shledáváme také poprsí, ano i celé postavy lidské. Zvířecí hlavy velmi často se vyskytující jsou patrně hlavami dračími a není jich použito nikde jinde nežli na horním konci hlavních prutů písmen. Z ostatní říše živočišné zastoupeni jsou četněji jenom ještě ptáci; v každém ze zpěvníků školy Pomykalovy pak nalezáme jednou vykresleného a zcela zvláštním způsobem stylizovaného lva, kdežto zase ve zpěvníku růžeckém několikrát jelena.

Ornament geometrický ustupuje u školy Pomykalovy značně do pozadí; nejčastěji ještě vyskytuje se mimo čtverce a trojhrany (vlčí zoubky) kruh nebo polokruh, elipsa, závitnice a beraní rožky. Naproti tomu převládá u Pinkavy a jeho stoupence ornament geometrický nad rostlinným.

Obzvláštní důležitosť mají do sebe iniciálky, které jsou pověšině 10 *cm*, některé až 14 *cm* vysoké, výjimkou arci také menší; počet jejich je velmi značný: větší zpěvníky vykazují až i po 400 iniciálkách. Jejich kostra je nejčastěji vzata z fraktury; nemalý počet jich (na př. u Pomykala 50) má však za základ litery latinské. Malíři naši dovedli tento základní tvar písmen způsobem zcela originelním vyvinouti.

Hlavní pruty iniciálek jsou zpravidla čárkami příčnými rozděleny na políčka vyplněná kruhy, elipsami a pod., bývají lemovány buď laločnatými okraji nebo oválními tečkami, po třech nebo čtyrech seskupenými, a zakončeny na horním konci hlavami buď lidskými nebo dračími. Kontury jsou pevnou rukou pérem kresleny, buď černým nebo vybledlým inkoustem, někdy však též rumělkou nebo hnědou barvou. Pozadí iniciálek pak je ornamentem rostlinným rovnoměrně pokryto, nikdy však přeplněno.

Jen několik zvláště charakteristických a všem těmto malířům společných tvarův iniciálek budiž zde uvedeno. Tak má písmena *A* velmi často podobu zvonu, *O* zase podobu kulatého, do čtverce zarámovaného obrazu; zvláště charakteristickou podobu hada dvakrát ve tvar osmičky stočeného má písmena *S*.

Zmíniti se sluší i při iniciálkách ještě o neobyčejné vynalezavosti našich malířů knihových, neboť všichni učinili si základním pravidlem největší možnou různosť co do tvaru i výzdoby písmen; ani jedna iniciálka neopakuje se v téže knize úplně v tom tvaru a provedení, jak již jednou je namalována.[9] —

Seznavše takto povšechně ornament moravských kancionálů, pokusíme se nyní vytknouti, v čem jeho zvláštní ráz záleží. K tomu potřebí je předeslati teoretické, byť jen co nejstručnější slovo o tom, co vůbec tvoří ráz toho kterého slohu; je toho zapotřebí již z té příčiny, poněvadž se namnoze mylně soudí, jakoby již ten který prvek ornamentální či motýv v některém slohu zobecnělý tvořil sám sebou toho slohu charakter. Tak na př. má se dosti všeobecně za to, že ornament, ve kterém použito zvonku lučního za motýv, musí býti moravský lidový. Zatím však je zvonku upotřebeno obecně na př. také ve slohu renesančním, takže aspoň zůstává pochybno, kterému slohu motýv ten prvotně náležel a odkud kam byl převzat. Mnohé prvky ornamentální jsou tak jednoduchy, že není příčiny pochybovati o tom, že různé slohy připadly na motývy takové samostatně, — že nebyly takové prvky výhradným majetkem jediného slohu, ze kterého by teprva vespolným stykem národů do jiných slohů byly přešly. Takovými jsou zejmena prvky ornamentu geometrického (lineárního), jako přímka, kříž, oblouk, kruh, vlnice; ale i složitější prvky geometrické, jako svastiku, trikvetrum, meandr a t. d. nalezáme v ornamentech i národů daleko od sebe vzdálených (Srov. Mor. Ornamenty I. Dr. J. Wankel: Ornamenty na kraslicích moravských vzhledem k archeologii.).

[9] Stejnou rozmanitosť pozorujeme i v jiných oborech lidové ornamentiky slovanské zejmena ve vyšívání. (Srov. Dr. H. Wankel: Beitrag zur Geschichte der Slaven. Olmütz 1885. str. 59—60.)

Avšak i mnohé, arci jednoduché prvky ornamentu vegetabilního vznikly v různých slozích samostatně; lístky, růžice, zvonky podávaly se zajisté každému samy sebou, proto je nalezáme tak dobře v lidovém ornamentě moravském, jako ve slohu renesančním a jako na př. v ornamentě národů středoazijských. Ano i tytéž prvky živočišné nalezáme v různých slozích, aniž třeba tu mysliti na recepci z jednoho slohu do druhého. Míněni jsou tu ovšem jenom takoví živočichové, kteří dotyčnému národu ze skutečnosti jsou známi. Nacházíme-li na př. v moravských kancionálech lva, tedy nikdo o tom nebude pochybovati, že je motýv tento převzat odjinud. Za to na př. při ptácích, kterých použily za motýv slohy přerůzných národů, netřeba vždy mysliti na recepci ze slohu jiného, leda by se jednalo o takový druh ptáků, který je jenom v cizích krajinách domovem.

Jen velmi málo je prvků ornamentálních takových, které buď povždy zůstaly výhradným majetkem jediného slohu, aneb o kterých aspoň víme, kterému slohu prvotně náležely a ze kterého později do jiných převzaty byly; tak na př. ryba, tak častá v miniaturách celé téměř Evropy za doby tzv. románské, byla původně motývem jenom slohu byzanckému vlastním; v řeckém slové ἰχθύς shledávala totiž starokřesťanská symbolika jméno Spasitele. Avšak takových prvkův ornamentálních je přece jen velmi málo, a těžko by bylo tudiž mnohý sloh od jiného rozrůzniti jenom na základě prvkův ornamentálních.

Mnohem důležitějším dělidlem slohů však je způsob, jakým jednotlivé, různým slohům společné prvky či motývy jsou provedeny, stylizovány, po případě jak je více prvků jednoduchých ve složité ornamenty seskupeno. Ornament figurální na př. je všem pokročilým školám miniatorským společný; ale přece rozeznají se na př. miniatury irské právě ornamentem figurálním snadno od miniatur jiných, jelikož přetvořují lidskou postavu na kaligrafické spleteniny čar; podobně poznáme umění byzancké po zvláštní strnulosti, tuhosti postav lidských. Jiný příklad: Kohout je ornamentálním prvkem společným přemnoha slohům, ale přece rozeznáme vyšitého kohouta slovanského okamžitě od neslovanského, ježto onen je zcela zvláštním způsobem na tvar přímočárný převeden, jak ho nikde jinde nenalezáme. (Srov. Mor. Ornamenty II. str. 5.) Moravskému slohu lidovému je zajisté renesance velmi příbuzna; neboť mnohé prvky použité v ornamentice mor. lidu nalezáme taktéž v renesanci. Kdybychom rozlišovali slohy jenom na základě toho, jaké prvky v tom či onom slohu nalezáme, musili bychom buď moravský ornament prohlásiti za odnož renesance nebo naopak renesanci za sloh vzniklý na základě ornamentu moravského. A přece je mezi oběma těmi slohy veliký rozdíl,

arci jen co do provedení prvků, jak z následujícího ještě vysvitne.[10] Tedy ne tak prvky samy o sobě, jako spíše stylizace prvků, způsob jakým ten který sloh pravidelně a snad stereotypně podává i pojednává ornamentální prvky, dodává teprve každému slohu jeho charakter. —

Toto předeslavše a znajíce též zhruba ornament moravských kancionálů, pokusíme se nyní vytknouti ony zvláštnosti tohoto moravského ornamentu knihového, kterých v jiných slozích nenalezáme.

Že by mezi prvky geometrickými v našich kancionálech upotřebenými nalezal se některý jen moravskému slohu knihovému vlastní, nemůžeme arci tvrditi. Jinak již má se věc s prvky ornamentu rostlinného v těchto památkách. Vedle rostlinných prvků takřkajíc kosmopolitických (jako listí, zvonků, růžic) nalezame na př. v kancionále boršickém jeden květ stále v téže formě se opakující, jehož originálu pojmenovati neumíme a který v této formě není nám odnikud jinud znám. Květ ten vypadá jako ornament jabličkový, z moravského vyšívání známý, ve tvar květový převedený. (Viz rámeček tytulního listu, pak tab. I. č. 5., tab. III. č. 8. a jinde.) Také srdce, z něhož větévky vyrůstají, je specificky moravskou myšlenkou ornamentální, a sice nejenom v ornamentu malovaném, ale i výšivkovém. V prvcích živočišných, ostatně jen poskrovnu se vyskytujících, opět nic specielně moravského nenacházíme.

Hojnou žeň však poskytuje srovnávání ornamentu moravského s jinými ornamenty ve příčině stylizace prvků, a sice hlavně vegetabilních; stylizace a seskupení prvků geometrických, jenom u školy Pinkavovy četněji zastoupených, nevykazuje zvláštností pozoruhodných. (Geometrický složitý tvar v písmeně *O* na tab. IV. č. 1. je ojedinělý; proto jej pomíjíme, podávajíce zde charakteristiku celého slohu.)

Všeobecně jeví se v mor. kancionálech při stylizaci prvků nedostatek plastiky a perspektivy: všecko je podáno v rovině; v tom leží hlavně jednota moravského ornamentu malovaného a výšivkového.

[10] Na listinách německých stol. XVI. a XVII. bývají zhusta iniciálky a první řádky vyzdobeny nesčetnými zvonky a jinými motývy rostlinnými, jaké také v naší ornamentice nalezáme; ano v olomuckém muzeu vlasteneckém chová se také jeden německy psaný kancionál z let 1698—1701 (kde byl psán, neznámo; psal jej jakýsi Christian Marckel), a v něm jsou opětně samé zvonky a růžice vykvetající na zákrutkách z vlnice vyrůstajících. Povrchní posuzovatel by snad z toho soudil, že knihový ornament slovenský je s renesančním identický; zatím však, srovnáme-li provedení, stylizaci těchto oběma slohům společných motývů, nalezneme zcela markantní rozdíly; kdežto zvonky v kancionálech slovenských jsou převedeny na zcela pravidelný, symetrický ornament lineární v rovině rozložený, zpravidla o třech cípech, — mají zvonky v kancionále německém zpravidla čtyry i pět cípů nestejných, a celý motýv je vždy kreslen naturalisticky. O jiných různostech ornamentiky tohoto kancionálu oproti knihovému lidovému ornamentu moravskému se ještě zmíníme.

Kdežto ve vyšívání plastika i perspektiva je nemístnou a zavržitelnou, tož zase není pochybnosti, že by moravský ornament knihový i přirozeným vnitřním rozvojem svým byl dospěl též ku plastickému znázorňování předmětů, kdyby umění knihomalby v lidu našem nebylo zatím zaniklo; dle toho sluší tento nedostatek plastiky připsati zajisté na vrub nevyspělosti slohu; však právě pro tento svůj archaistický ráz je moravský ornament knihový tím cennější a zajímavější pro studium vývoje ornamentu vůbec. Že i přes tento nedostatek plastiky dospěl ornament moravský dokonalosti značné, to dokazují mnohé tvary našich iniciálek i pruhů, jež zajisté každému, i sebe pokročilejšímu slohu za ozdobu sloužiti mohou. S tímto nedostatkem plastiky souvisí též vzájemné prostupování se stuh iniciálkových; kde se takové dvě stuhy křižují, tam zpravidla neviděti, která je podložena a která leží nahoře. (Srov. inic. *S* na tab. II. č. 2. a na tab. VII. č. 3.) U Pinkavy pozorovati v té příčině již pokrok. (Srov. písmenu *P* na tab. V. č. 4.) S touto poměrnou nevyspělostí slohu souvisí též ono schematické pojednávaní motývů; knihový ornament moravský nedospěl k naturalismu.

Že prvky rostlinné stylizovány jsou v moravských kancionálech způsobem namnoze zcela zvláštním, v jiných slozích neznámým, to ukáže jediný pohled na tabulky tohoto sešitu. Tak zvonek — ovšem vedle velmi časté, jednoduché formy obecné — vykazuje tvary nám odjinud neznámé. (Tab. III. č. 6., IV. 3., VII. 2., 3., 4., 7.) Zrovna klasickou nazvati bychom mohli stylizaci onoho jablkovitě květového ornamentu (na př. tab. III. č. 8.): několik kroužků a několik ostrých úhlů z krátkých přímek (zastupujících tyčinky?) tvoří ornament stejně ladný jako klasicky jednoduchý a originelní; znamenitého účinku dosaženo tu nejjednoduššími prostředky. Všeobecně vytknouti sluší o ornamentě rostlinném v těchto památkách, že činí bezmála dojem ornamentu geometrického; je to právě následkem jeho pravidelnosti, následkem nedostatku plastiky, perspektivy a naturalismu.

Prvky animální rovněž vykazují stylizaci zcela zvláštní. Tak ptáci — arci vedle tvarů zcela obvyklých — mají hlavu obrácenou v týlo, krk i nohy dlouhé a jednu nohu zdviženu jakoby právě byli vykročili. Jaký druh ptáků míněn, z pravidla nelze určiti. Také dračí hlavy — které jsou arci ve starších miniaturách jak nordicko-západních, tak jihovýchodních velmi oblíbeny — jsou v knihovém ornamentě moravském způsobem zcela zvláštním stylizovány, zdobeny jsouce chocholem květinatým nebo i jakousi korunkou.

Stylizace ornamentu figurálního v našich kancionálech je velmi primitivní: obličej en face tu převeden do jisté míry v ornament lineární

způsobem dosti hrubým; zakončování hlavních prutův iniciálek nahoru hlavičkami lidskými v profilu je snad též moravskou zvláštností; rovněž charakteristickými jsou u Pinkavy tváře en face s vyplazenými jazyky.

Základní tvar (kostra či struktura) iniciál je ovšem — jakož jinak ani býti nemůže — fraktura nebo latinka; pouze písmena *S* vykazuje stereotypně tvar, který je výtvorem moravské malířské školy. Ale stylizací svou staly se i všecky ostatní písmeny rovněž duševním majetkem moravské školy malířské. Jak originelně na př. složeno *E* na str. 26. ze zvonků, *W* na tab. II. č. 1., *J* a *A* na tab. IV. č. 2. a 3. a *S* na tab. VII. č. 4 z různých prvků geometrických i vegetabilních! Jak originelně myšlena je iniciálka *K* na tab. V. č. 5., kterou tvoří pták za pomoci dvou stužek! Neméně i *E* na str. 40., mající podobu vztyčeného lva. Jak zvláštní je tvar písmeny *W* na tab. IV. č. 5., sestrojené z kombinované architektury! Atd. — I co do podrobné výzdoby jeví iniciálky ty mnohé zvláštnosti: ty laločnaté okraje hlavních prutů; rozčlenění těchto stužek upomínající na výšivky; způsob, kterým naznačeno, jakoby konce stuh písmen zatknuty byly do naříznutého papíru (*A* na tab. I. č. 3. *W* na tab. II. č. 1., pak str. 30., 38. a j.) a t. d. — jsou samé zvláštnosti moravské školy malířské.

Co do barev různí se kancionály od sebe tak, že o nějaké, všem společné zvláštnosti v této příčině nelze mluviti; podobně nalezáme červené kontury, jinak velmi pozoruhodné, jenom v boršickém kancionále.

Konečně i rozmístění ornamentů po dvojstránce, za jediný ornamentální celek považované je zajisté charakteristické: základní myšlénkou je zde orgánické spojení iniciálky v levém horním rohu s vodorovným pruhem ornamentovaným a přímkami ohraničeným. Naproti tomu na př. ve slohu gotickém i renesančním vybíhají z iniciálky větvice z pravidla kolmo dolů i nahoru a to volně, bez rámce a končí hrotem.[11] Rovněž zakončování stránek naspod u Pomykala na způsob draperií je originelním, nám odjinud neznámým, tak jako též obroubení stran jakousi imitací krajek.

Jestliže podaná tuto charakteristika moravské prostonárodní školy malířské látku ještě zcela nevyčerpává, jestliže zejmena nepodává ještě

[11] Ve zmíněném shora německém kancionále z let 1698.—1701. jde od iniciálky taktéž vodorovný proužek ornamentovaný, ale nikdy přes obě stránky; proužek tento tam nikdy není ohraničen přímkami; výzdoba jak proužků tak iniciál je v tomto kancionále mnohem drobnější a hustší nežli v kancionálech slovenských. Konečně není německý ten kancionál malován, nýbrž veskrze jen pérem kreslen.

dosti zřetelně podstatu ornamentu moravského na rozdíl od ornamentů jiných, budiž nám omluvou novosť předmětu zde poprvé projednávaného. Jsem toho dalek, popírati, že ve knihovém ornamentě moravském vedle těchto moravských zvláštností je také ledaco cizího; a nikomu zajisté nebude divno, že tam pozorovati stopy současného baroku a renesance; spíše se podivíme, že těchto stop je tam tak málo, že neubírají nikterak těmto památkám osobitého jich rázu, specificky moravského.

Avšak vedle toho nacházíme v ornamentu kancionálů našich ještě živel jiný, jehožto stopy v jiných oborech výtvarného umění, od našeho lidu pěstovaných jsou mnohem skrovnější. Jest to ráz východní některých ornamentův a iniciál, ráz, jaký nesou malované rukopisy jiho- a východo-slovanské, ano i byzancké, které oněm arci byly vzorem.

Tak nalezáme v kancionále Jana Pinkavy opětovně tzv. řecký kříž a to upotřebený způsobem takovým, že celý ornament ráz byzancký jeví. (Viz str. 72. a obr. 8. na str. 71.) — Vyplňování vnitřních oválních ploch některých iniciál tvářemi en face, tak oblíbené v naší moravské škole malířské (zvl. při inic. *O*), nalezáme již v bulharských rukopisech XII. věku (viz obr. 6. na str. 15., představující písmenu *P*, totiž naše *R*, vzaté z jednoho evangeliáře XII. stol., chovaného v Rumjancovském muzeu moskevském [12]); rovněž v rukopisech novgorodských z téhož (XII.) věku, [13] ano dokonce již v evangeliu Ostromírovu z XI. věku. [14] Písmena *O* mívá v našich kancionálech velmi často typickou formu okrouhlého obrazu do čtverce zarámovaného a představujícího hlavu lidskou nebo i celé poprsí (str. 42.); analogie k tomu nacházíme v byzanckém ornamentě XIII. stol. [15] — Ony charakteristické, v našich kancionálech tak hojné hlavy dračí, jimiž hlavní pruty iniciál nahoru končí, jsou stejně hojny ve veškerém ornamentě jiho-východoslovanském. [16]

[12] Viz nádherné dílo: Slavjanskij i vostočnij ornament po rukopisam drevnago i novago vremeni. Sobral Vladimir Stasov. Petrohrad 1884. (Slovanský i orientálský ornament v rukopisech starého i nového věku.) List II., č. 4.

[13] Stasov, list 56 a 59.

[14] Viz Histoire de l'ornement russe du Xe au XVIe siècle d'après les manuscripts. (Dějiny ornamentu ruského z rukopisů X. až XVI. stol.) Paris 1870. List XI.—XIII.

[15] Orn. russe. List XXIX.

[16] Tyto dračí hlavy jsou ovšem charakteristikem veškerého umění miniatorského v Evropě za doby tzv. románské (XI.—XIII. stol.), ano již za věků předchozích, tak v miniaturách irských, anglosaských a jiných. První původ tohoto motývu však hledati možno asi rovněž ve východišti starokřesťanské ornamentiky vůbec, v Byzanci; aspoň do ornamentiky jiho- a východoslovanské dostal se on zajisté spíše z Byzance nežli od západu nebo severu. Rovněž lze o tom pochybovati, že by do našich moravských kancionálů stol. XVIII. se byl dostal ze starých rukopisů západních nebo nordických.

Upotřebení formy portálu (jakési primitivní architektury) v jednoduchých přímkách a obloucích za rámec tytulních listů, jak je zvláště u Rašky a Šumbery nalezáme, je častým v rukopisech byzanckých XII. věku.

V našich kancionálech vybíhá z iniciálky, v levém horním koutě stránky umístěné, ornamentální pruh ohraničený přímkami; tento způsob úzkého sloučení iniciálky s oním vodorovným pruhem není sice, pokud z díla Stasova o slovanském a orientálském ornamentě rukopisném souditi možno, v rukopisech východních častým; za příklad uvádíme ze Stasova č. 14. na listě XIII., kdež písmena *M* souvisí s vodorovným pruhem ornamentálním, přímkami omezeným (viz obr. 1. na str. 15.); vzata je ukázka ta z jednoho bulharského rukopisu ze stol. XVIII. Tyto vodorovné, přímkami ohraničené pruhy podél horního kraje stránek jsou však již samy o sobě zvláštností, charakterizující všechen rukopisný ornament východní. Zejmena pak nezná jich renesance, vyznačující se rozvilinami neohraničenými, nýbrž volně do hrotu vybíhajícími. — Tyto pruhy bývají v kancionále J. Pinkavy často vyplněny spleteninami geometrických čar (obr. 9. str. 69. a obr. 3. str. 71.) zcela podobně jako v četných rukopisech srbských věku XIV. [17] a rumunských věku XVI. [18] Nejednou je v našich kancionálech takový vodorovný pruh rozdělen kolmicemi na čtverce, tyto pak opět úhlopříčnami na trojúhelníky různě pomalované (str. 44.). Proužek se zcela stejným vzorkem nalezáme v sázavském (remešském) evangeliu, psaném od sv. Prokopa v XI. stol. (Viz: Evangelia slavice etc. vulgo Texte du Sacre edidit Silvestre. Paříž 1843.)

Zvláštní forma iniciálky *S*, t. j. podoba hada do osmičky stočeného (viz tab. II. č. 2, tab. VII. č. 3. a str. 34.) ve všech našich kancionálech přehojně se vyskytující, je takořka identická s písmenem *Z* v bulharském tzv. Oktoichu ze XIII. stol., chovaném v akademii záhřebské. [19] (Obr. 4. na str. 15.) Obecná u Rašky a Šumbery forma i výzdoba iniciálky *Z* (str. 53.) nalezá se téměř totožna v jednom evangeliu ruském ze XVI. nebo XVII. věku chovaném v klášteře Muhačevském v Haliči. Raška nakreslil jedno svoje *W* v podobě kostela opatřeného kopulemi a věžemi (či v podobě slávobrány? — tab. IV. č. 5.); celá tato zajisté neobyčejná forma písmeny nese zřetelný ráz byzancký; v evangeliu »děčanském«, srbském to rukopisu ze XIV. stol., chovaném v carské knihovně v Petrohradě, nalezáme rámec stránky, který vypadá jako zvětšené základní linie tohoto Raškova *W*. [20] — V několika našich kancio-

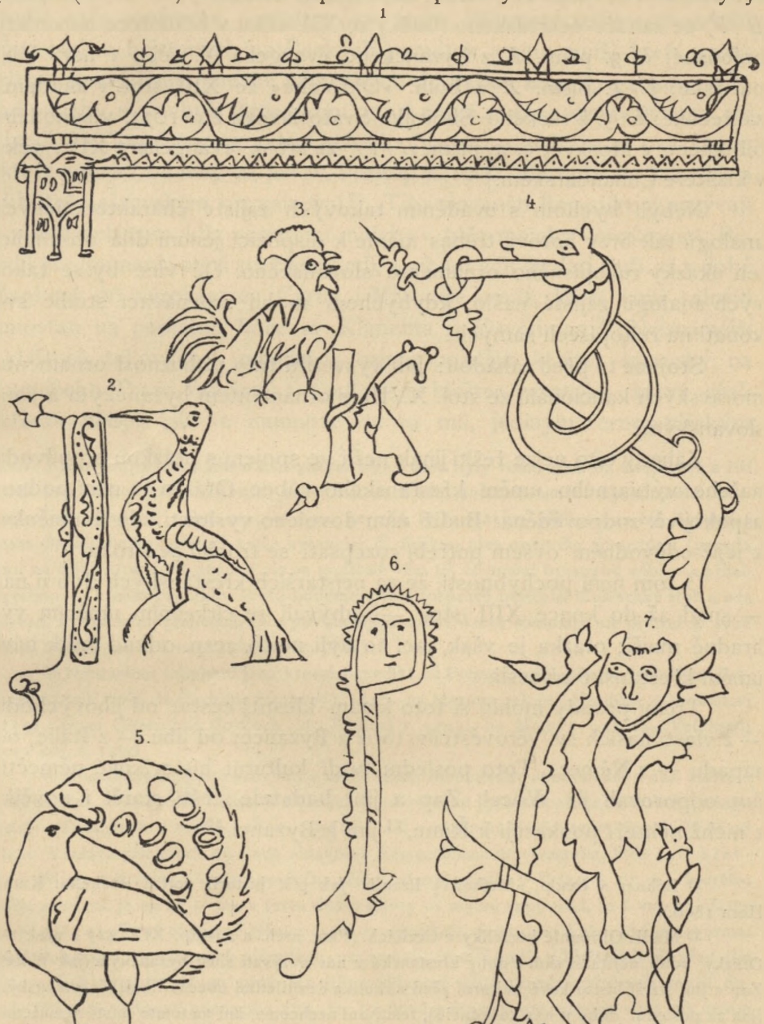
[17] Stasov, list XX.

[18] Stasov, list XXXVIII. č. 4. a 5.

[19] Stasov, list II., č. 31.

[20] Stasov, list XVIII., č. 1.

nálech nalezáme za iniciálku *E* upotřebenu při jedné písmi podobu vztýčeného lva a při jiné písni v kancionále Pinkavově za iniciálku *K* podobu ptáka (kohouta?). Takové upotřebení podoby zvířat za iniciálky je

Z byzanckých a jiho- i východoslovanských rukopisů.

v rukopisech jiho- a východoslovanských všeobecné. [Srov. tab. V. č. 5. a obr. na str. 40. tohoto textu s obrázky na str. 15. vzatými ze Stasova, list IV. č. 11., VIII. 10., XXI. 12., XLIII., CXXII. 7. — Č. 2. je písm. *B (V)* ze žaltáře ochridského (bulh.) ze XII. věku v bibliotéce university boloňské; č. 3. písm. *K* z byzanckého evangelia X. věku v nár. bibl. pařížské; č. 4. písm. *Z* z bulh. »Oktoichu« ze XIII. stol. v akademii záhřebské; č. 5. z ruského Sborníku Svatoslavova z r. 1073, v synodální bibliotéce v Moskvě; č. 4. písm. *B (V)* ze srbsk. evangeliáře XIV. věku v klášteře Chilandarském.]

Nebyli bychom s uváděním takových zajisté charakteristických analogií tak brzy hotovi, třebas máme k dispozici jenom díla obsahující jen ukázky rukopisného ornamentu slovanského. Oč více by se takových analogií zajisté našlo, kdybychom mohli srovnávací studie své konati na rukopisech samých!

Stojíme tu před záhadou: Jak vysvětliti tuto příbuznosť ornamentu moravských kancionálů ze stol. XVIII. s ornamentem byzanckým a jinoslovanským?

Záhady této nelze řešiti jinak nežli ve spojení s otázkou po původu našeho výtvarného umění křesťanského vůbec. Otázka ta není podnes uspokojivě zodpověděna. Budiž nám dovoleno vysloviti zde domněnku, k jejíž odůvodnění ovšem potřebí rozepsati se trochu ze široka.

O tom není pochybnosti, že za nejstarších křesťanských dob u nás — snad až do konce XIII. stol. — zabývali se církevním uměním výhradně mniši; otázka je však, jací to byli mniši, resp. odkud oni k nám umění křesťanské přinesli.

Třemi proudy mohlo si toto k nám klestiti cestu: od jihovýchodu — z vlasti našich sv. věrověstcův, totiž z Byzance; od jihu — z Itálie; od západu — z Němec. Toto poslední tvrdí kulturní historikové němečtí; jim odporovali již Wocel, Zap a jiní badatelé čeští starší i novější, z nichž někteří poukazují k Římu,[21] jiní k Byzanci.[22]

[21] Lehner v časop. »Method«; Braniš: Jak píší historii umění českého. Kutná Hora 1890.

[22] Mádl: Okrouhlé kostelíky v Čechách. (Pam. arch. a místop. XIV. 427 a násl.) — Otázky, zdali nejstarší sloh z doby křesťanské u nás nazývati sluší byzanckým (jak Wocel, Zap a jiní starší historikové kulturní před několika desítiletími obecně říkali) či románským (jak za poslední doby u nás zobecnělo), řešiti ani nechceme, ani na tomto místě nemůžeme. Spor ten charakterizuje následující věta zvěčnělého znalce českého umění A. Bauma, teprva letos v Pam. arch. a místop. uveřejněná (O českých miniaturách, str. 18.): »Podobnosť našich miniatur s miniaturami byzantskými neoprávňuje nás k tvrzení, že české malířství vyvinovalo se vlivem byzantským. Ačkoli křesťanství odtamtud volnou k nám našlo cestu, nesmíme zapomenouti, že umění byzantské již před tím evropskému jihozápadu známo bylo. A po-

Že zárodek umění křesťanského nepřinesli k nám mniši z Němec, tomu nasvědčuje již ta okolnosť, že osazování u nás klášterů německými mnichy dělo se systematicky teprve od polovice XII. stol.,[23] kdežto mnohé naše umělecké památky jsou starší. Přirozeně tedy mohou býti tvůrci těchto nejstarších uměleckých památek jenom mniši, kteří u nás byli před zaváděním mnichů německých do našich zemí[24], a těmito staršími mnichy u nás byli Benediktini, mezi nimiž sluší rozeznávati ony, jež přivedl sv. Vojtěch r. 993 do Čech (do Břevnova) z Itálie a pak Benediktiny domácí, mnichy to, jež sv. Prokop r. 1032. dle řádu sv. Benedikta v klášteře sázavském organizoval[25]. Tito slovanští Benediktini nazývají se v listinách zpravidla »černými mnichy«, též »mnichy černými sv. Benedikta« (monachi nigri sti. Benedicti), a původ jich hledati sluší již v době působení sv. věrověstcův Cyrila i Metoděje u nás, kteří sami založili samostan na památné hoře sv. Klimenta u Osvětiman.[26] Nejznámější z klášterů takovýchto mnichů — mimo pozdější klášter emauský na Slovanech v Praze, založený r. 1348. — je klášter sázavský, který však nikterak nebyl, jak se namnoze za to má, jediným černomnišským

něvadž s tímto západem a jihem evropským styky naše byly velmi živé, ba živější než s říší byzantskou, těžce je rozhodovati, dostala-li se k nám známosť umění byzantského bezprostředně odtamtud nebo ne«. — Nám se zdá, že ta otázka, zdali se umění byzancké k nám dostalo bezprostředně z říše byzancké či oklikou přes evropský jihozápad (pravda je asi na obou stranách), nemění nic na podstatě věci té, že umění byzancké vůbec — přímo i nepřímo — k nám proniklo. Proto budeme v této rozpravě nejstarší křesťanský sloh u nás nazývati byzanckým, přenechávajíce povolanějším určiti, které elementy on přibral k sobě v Itálii a jinde, odkud snad také k nám přišel.

23 Nejstaršími řeholemi jsou kromě Benediktinů Premonstráti a Cisterciáci. První Premonstráti pak přišli do Čech (na Strahov) r. 1140., na Moravu pak (do Hradiště u Olomouce) r. 1151.; první Cisterciáci do Čech (do Sedlce) r. 1143., na Moravu pak (na Velehrad) teprva kol. r. 1200.

24 Nemůžeme se proto srovnati s touto větou Baumovou: »Osazování u nás klášterů německými mnichy neb našimi v Němcích odchovanými bylo zárodkem českého miniatorství« (Pam. arch. a místop. 1890., str. 15.), ani s míněním Matějkovým, že zvláště již od dob sv. Václava přicházeli do Čech »hlavně z Němec hlasatelé evangelia, kteří byli hlavními šířiteli kultury« (Album společn. přátel starož. česk. v Praze, I. str. 2.), kteréžto mínění založeno je na té — jak v textu dokazujeme — mylné suppozici, že u nás »kláštery bývaly při založení obyčejně Němci osazeny« (tamtéž). Jesti dnes historickými zprávami zajisté dokázáno, že v četných případech usazováni němečtí mniši v klášteřích již před tím existovavších, v nichž dávno před tím žili, vzdělanosť šířili a umění pěstovali mniši domácí. Tím však dokonce nechceme říci, že by živel německý pražádného vlivu na umění u nás nebyl měl; jen že o tomto vlivu lze mluviti s jakousi oprávněností teprva od polovice XII. stol.

25 Prameny dějin českých II. 242. — Časop. vlasten. muz. spol. olom. 1887., str. 146—147.

26 Sv. Kliment u Osvětiman. Od Fr. Přikryla. V Brně 1890.

klášterem u nás; důkladnější zkoumání zpráv listinných vyneslo na jevo, že na Moravě byl takový klášter také na Hradišti u Olomouce, a souditi to můžeme též o Velehradě a jiných místech.[27]

Že vědomosti naše o klášteřích černomnišských u nás jsou tak skrovny, to vysvětluje osud knihoven takových klášterů,[28] které by nám byly zajisté podaly zprávy o působení mnichů těch v oboru věd a umění. Ale aspoň o jednom z nich máme pozitivní vědomosti, že tam pěstováno bylo umění: je to právě klášter sázavský[29]. Byla-li pak Sázava ohniskem umění pro své okolí, pak nelze důvodně pochybovati o tom, že i jiné takové kláštery u nás pěstovaly umění. Lze o tom pochybovati tím méně, ježto nejstarší umělecké památky naše jeví vliv byzancký[30]. Pravda

27 Ježto nemůže býti úkolem naším, na tomto místě obsáhlou otázku tu, pro dějiny umění v našich zemích nemálo důležitou a dosud pramálo prozkoumanou, dopodrobna rozebírati, odkazujeme laskavého čtenáře na dotyčné práce historické, zejmena též na Časop. vlasten. muz. spol. olom. 1886. str. 174., 1887. str. 133. a 144. a 1888. str. 157.

28 O knihách kláštera sázavského vypravuje mnich sázavský: »Knihy jazyka jejich byvše dokonce zkaženy a rozházeny, nikdy více v témž místě čítány nebudou«. (Pram. děj. česk. II. 250.) Z knihovny kláštera emauského v Praze, která dle svědectví Lupáčova a Paprockého ještě ku konci XVI. stol. mnoho hlaholicí psaných knih chovala, zachovaly se nám — kromě zbytku evangelia tzv. sázavo-emauského, také řečeného remešského — všeho všudy jenom tři knihy. (Křížek: Nástin dějů klášt. Benediktinského »na Slovanech«. Pam. arch. a míst. I. 198—199.) Osud zcela zvláštní mělo evangelium remešské, jinak řečené sázavo-emauské; psáno bylo kyrilicí v klášteře sázavském rukou sv. Prokopa. Karel IV. dal zachovaný zbytek jeho (8 listů z původních snad 176) klášteru emauskému, kde připsána k němu hlaholicí druhá část, odtud pak dostalo se po zničení kláštera toho (r. 1611.) přes Cařihrad a Trident do Remeše ve Francii, kdež králové francouzští při korunovaci na něm přísahu skládali. (Viz Hanka: Sazavoemauzskoje sv. blagověstvovanije. V Praze 1846.)

29 Mnich sázavský praví o sázavském opatu Božetěchovi, že »uměl velmi krásně malovati a znal se výborně v řezání neb rytí ze dřeva i z kamene a soustruhování z kosti. On jest toto místo (sázavský chrám a klášter) vyozdobil vší okrasou«. (Pram. děj. česk. II. 249.) Známo, že Božetěch kříž se Spasitelem v životní velikosti ze dřeva vyřezal a z pokuty biskupem jemu uložené na svých bedrách do Říma donesl. Prvnímu opatu kláštera sázavského, sv. Prokopu, pak připisuje se (dle záznamu ze XIV. stol. pocházejícího) tzv. evangelium sázavské, iniciálkami i ornamentálními proužky vyzdobené. Viz věrné snímky celého zachovaného zbytku evangelia toho v: Evangelia slavice etc. edidit Silvestre. Paříž 1843. (Vydání Hankovo z r. 1846. je ozdobeno iniciálkami a ornamenty zcela libovolnými). O stavitelské činnosti kláštera sázavského viz Branišovu úvahu: »Jak píší historii českého umění« na různých místech.

30 Příkladem uvedeny zde buďtež některé z nejdůležitějších našich, vliv byzancký jevících památek drobného umění, ježto by nás příliš daleko od vlastní otázky naší odvedlo, kdybychom chtěli též uváděti toho druhu památky z oboru stavitelství. Na Moravě chovají se zvláště dva vzácné rukopisy s miniaturami slohu byzanckého, totiž: 1. Evangeliář zábrdovský, darovaný po r. 1200 od pána z Klobouk u Brna bývalému premonstráckému klášteru v Zábrdovicích a chovaný nyní ve studijní bibliotéce olomucké. Evangeliář tento pochází z XI. nebo XII. stol., ano snad již z X. stol. (Kirchliche Kunst-

ovšem, že sloh tento znám byl tehdy již evropskému jihozápadu; je proto též možno, že leckterá umělecká památka naše slohem byzanckým vytvořená má za původce mnichy odjinud nežli z říše byzancké k nám povolané; ale proto mnichům z říše byzancké k nám uvedeným účasť na umění, jevícím sloh byzancký, prostě popírati — toho přece nelze, obzvláště když víme, kterak klášter sázavský umění intenzivně pěstoval.

Co se zejmena dotýče miniatur, tedy bývá rozhodnutí otázky o původci nesnadným i proto, že text téměř všech rukopisů doby tzv.

denkmale aus Olmütz. 1890. — Kunstgewerbliche Objecte der Ausstellung kirchl. Kleinkunst im Mähr. Gewerbe-Museum in Brünn 1884—5. Text str. 13.) 2. Žaltář ze začátku XIV. stol., chovaný v kostelní knihovně u sv. Jakuba v Brně, pod č. 37. (Notizenblatt der hist. stat. Section der mähr.-schles. Ackerbaugesellsch. Brno 1889. str 71.) Ze žaltáře tohoto dosud nebylo nic reprodukováno; výtečné kopie některých miniatur z tohoto žaltáře maloval zasloužilý, zemřelý archeolog moravský, Adolf ryt. z Wolfskronu; dle kopií těchto, jež jsem laskavostí p. kustoda-adj. Dra. W. Schramma ve Františkovu muzeu prohlédl, jeví miniatury ty veskrze zřetelný ráz byzancký. — Miniatury byzanckého (resp. románského) rázu v Čechách chované, poprvé souborně vypočteny, popsány a částečně i fotografií reprodukovány jsou v »Album společnosti přátel starožitností českých v Praze. Vydává B. J. Matějka. I. Miniatury doby románské«, kamž lask. čtenáře odkazujeme. Tamtéž udány jsou starší popisy a reprodukce jejich. Barvotiskové ukázky z nich jsou hlavně v citovaných již Památkách kiasopisných a pak ve Stasovu, list CXII a CXIII. — Méně četné než miniatury jsou arci památky kovolitecké rázu byzanckého. (Popsány a vyobrazeny jsou v Pam. arch. a míst. I. 136—138., III. 363., IV. 2. odd., str. 85 a tabulky příslušné.) Jsou to zejmena: krucifix bronzový, dle Wocela z IX. nebo X. stol., nalezený r. 1799. v rumech někdejšího kláštera benediktinského na ostrově řeky Vltavy u Dovel (tzv. kláštera ostrovského). Dle listinných zpráv (a sice pozdních, až ze XIII. stol.) povoláni byli do tohoto kláštera již r. 999. Benediktini z Altaichu, ale kronikáři vypravují, že již před těmito Benediktiny byli na Ostrově mniši slovanští, a také Zap (Pam. arch. a míst. IV., odd. 1. str. 108 a násl.) to připouští. — Pak šest malých křížků nalezených u Opočnice v Čechách a ještě jiné tři křížky, nalezené u Kralovic (ve slovanském pohřebišti) a u Konopiště; železný svícen nalezený v pohřebišti u Kremýže v popelu mezi střepinami popelnic a konečně dva mešní zvonky nalezené u Vyšehradu a v Tetíně. Všechny předměty tyto jsou uloženy v museu král. českého a pocházejí dle Wocela a Zapa z X.—XI. stol. — Z Moravy byl, pokud nám vědomo, uveřejněn jediný sem spadající nález, totiž krucifix zcela takový, jako ostrovský shora zmíněný, z X. nebo XI. stol., nalezený na panství Buchlovském, a v majetku J. Exc. hrab. Berchtolda. (Kunstgewerbliche Objecte der Ausstellung kirchl. Kleinkunst im mähr. Gewerbemuseum 1884—5. Tab. II. a str. 6. textu.). Za válek napoleonských začátkem tohoto století nalezeny byly u Mor. Krumlova a Iřic rovněž tři bronzové křížky tvaru byzanckého, z nichž dva dostaly se do vlastnictví vdp. Kunstmüllera, far. na odpoč. ve Vedrovicích. Soudíc dle sděleného nám laskavě popisu jejich i dle okolností nálezu byly asi od Rusů, v tom kraji tehdy tábořících, tam zanechány. — Ještě tu budiž také dovolena zmínka o tzv. křížích cyrilometodějských, hrubě z pískovce přitesaných a zvláště na Moravě hojných, ač tu třeba opatrnosti (jak již prof. Havelka svého času naznačil), ježto mnohé podobné pomníky jsou z dob mnohem novějších (Srov. Sborník velehradský I. 214. a III. 207., též časop. muz. spol. olom. I. 73. a II. 126.).

románské u nás zachovaných je latinský[31]. Jména písařův a iluminátorů, ze kterých by se dalo na národnosť umělců souditi, pak jsou na rukopisech jen výjimkou zaznamenána. Avšak i když se nedá ze žádné okolnosti souditi o původci některé naší památky byzanckého slohu, tož to ještě pořád není dostatečným důvodem pro to, abychom ji připisovali mnichům od západu k nám přišedším; i pak ještě je zajisté větší pravděpodobnosť, že takové památky vznikly v některém klášteře černých mnichů, kteří u nás byli před mnichy německými a sloh byzancký čerpali přímo z říše byzancké.[32]

V těchto tedy klášterech dovoleno snad bude hledati také první původ oněch reminiscencí na ornament východní, jež jsme v našich kancionálech XVIII. stol. našli; — aspoň je v těchto klášteřích hledati smíme stejným, ne-li větším právem jako v jiných klášteřích za doby tzv románské u nás již existovavších, z nichž opětně klášterům benediktinským, jakožto starším a nejprvé z Italie[33] k nám přenesenym přisluší v té příčině přednosť před mladšími kláštery premonstráckými a cisterckými, u nás z Němec osazovanými; řády ostatní nepadají při otázce naší na váhu, ježto vznikly za doby pozdější, kdy sloh byzancký jak na jihozápadě evropském tak i u nás již slohům jiným ustupoval.

Arci — namítne se nám — jak mohl se udržeti vliv klášterů černomnišských v moravském lidu až do XVIII. stol., když kláštery takové již ve XII. stol. ustoupily u nás řádům jiným? Tato zajisté velká mezera však se podstatně zmenší, uvážíme-li na základě zpráv listinných, že v Čechách — a tudiž zajisté i na Moravě — ještě v druhé polovici XIII. stol. takové klášetery existovaly;[34] nad to pak založil Karel IV. r. 1348.

31 Rukopisů kyrilských a hlaholských zachoval se u nás nepatrný počet.

32 Vyslovil to již Wocel, pravě (Pam. arch. a místop. I. 136—138.): »Čechové, k nimžto z byzantinských krajin víra Kristova přinešena byla, obdrželi spolu s ní vzory umělecké, dle nichžto umělci čeští při zhotovování náboženských vyobrazení se říditi mohli. Téměř všecky náboženské obrazy, ježto se v Čechách až do XIV. stol. zachovaly, na př. miniatury Vyšehradského kodexu a Mater verborum, nesou patrný ráz školy byzantinské; proto však nikdo nebude tvrditi, že by obrazy takové v Cařihradě aneb v byzantinské říši byly zhotoveny.«

33 Mateřský klášter benediktinský byl — jak známo — na Monte Cassino, ležícím v té části Itálie, která na začátku středověku zvána Graecia Magna.

34 Vychází to na jevo obzvláště z encykliky papežského legáta Quidona, datované ve Vídni 12. května 1267. Poněvadž se zdá, že tato listina zůstala dosud od historie naší nepovšimnutou, uvádíme zde doslova dotyčnou větu: »Všem biskupům provincie solnohradské a biskupovi pražskému nařizujeme, aby každý se dvěma opaty řádu cisterckého všechny klášetery černých mnichů své diecéze prohlídce podrobil a potřebné nápravy a změny ve hlavě i údech provedl«. (Vniuersis episcopis Salzburgensis prouincie ac episcopo Pragensi districte precipimus, ut quilibet ipsorum intra dimidium annum assumptis

v Praze na Slovanech klášter černých mnichů, tzv. emauský, který sice bouřemi husitskými valně utrpěl, ale přece teprva r. 1611. úplné zkáze podlehl.

Dále třeba uvážiti, že Horná zem moravsko-slovenská leží při samých hranicích uherských, ano že za některých dob k Uhrám patřila, a že v Uhřích — jak z historie známo — klášterů takových byla hojnosť, do nichž černí mniši z Čech a Moravy, řádům jiným ustupujíce, se uchylovali. Na uherském Slovensku byly takové kláštery ještě ve XIV., ano i v XVI. stol.[35]

Známo též ze zpráv dějepisných, že černí mniši, opouštějíce klášter svůj obyčejně všechno z něho roznesli (Pram. děj. česk. II. 490); i je tudiž pravdě podobno, že mnoho památek po nich dostalo se mezi lid, tak jako na př. zase dnes nalezáme po různu mezi lidem památky z klášterů za císaře Jozefa II. zrušených. Takovým způsobem mohly se rukopisné památky z klášterů černomnišských, jsouce od lidu pečlivě přechovávány, státi vzorem pozdějším lidovým písařům a malířům knih.

Z druhé strany pak uvážiti sluší, že nejstarší mezi objevenými dosud kancionály moravsko-slovenské školy, totiž boršický, pocházející z let 1727 — 1733., jeví ornament již tak dokonalý a vyškolený, že žádným způsobem nemohl vzniknouti beze starších vzorů; není možno mysliti si člověka tak ženiálního, aby se bez jakýchkoli vzorů ihned na takovou výši umělecké dokonalosti a samostatnosti vyšinul, jako to vidíme u Pomykala. Těchto bezprostředních vzorů jeho arci dosud nemáme,[36] a jest otázka, najdou-li se vůbec; snad i ony staly se obětí nešetrnosti; ale že tu byly, — o to sporu býti nemůže; dokazuje to již i existence kancionálu Pinkavova, s boršickým téměř současného, který není malován dle vzoru Pomykalova, ač celkový charakter jeho je týž. Také kancionál Pinkavův jeví již ornament vyškolený, a nemohl tedy povstati bez předchozích vzorů. Obě školy — Pomykalova i Pinkavova — tedy

secum duobus abbatibus ordinis Cysterciensis omnia claustra nigrorum monachorum sue dyocesis uisitet, corriget et reformet tam in capite quam in membris. Emler, Regesta diplom. Bohem. et Mor. II. 1176; Rauch, Scriptores rerum Austriacarum p. 98.).

[35] Tak čte se v Dalimilově kronice (ze XIV. stol.), že král Svatopluk II. uchýlil se na horu Zobor (sbor) v Uhřích: »i dnes na tom mieste črní mnišie pějú, a tomu klášteru v Uhřiech Zábor dějú« (Pram. děj. česk. III. 51.). — Listina papežského legáta Petra Regina z r. 1504. mluví ještě o jednom takovém klášteru »juxta Gron«.

[36] Kancionál tištínský, který je ovšem starší a jehož několik iniciálek je duchem prostonárodním ozdobeno, nemohl již pro přílišnou chudosť svého ornamentu sloužiti Pomykalovi za vzor. — V posledním okamžiku před vytisknutím tohoto úvodu zaslán byl nám kancionál z r. 1684., psaný a malovaný od turoluckého rektora evang. Jana Liborčena, kterýžto kancionál mohl býti Pomykalovi aspoň částečně vzorem. Viz Dodatek k textu tohoto sešitu »Mor. Ornamentů«.

musejí míti společné východiště a musily se delší dobu vyvinovati, nežli dospěly na ten stupeň, na kterém stáli Pomykal i Pinkava. A proto má tato škola moravsko-slovenských malířů rukopisných vznik svůj zajisté v dobách dávnějších, dle našeho domnění snad až v oněch dobách, kdy u nás kvetl ještě sloh byzancký, pěstovaný hlavně v klášteřích černomnišských, jejichžto první začátky spadají v dobu říše velkomoravské.

Že pak se tyto upomínky na umělecký směr, v ostatním národě českém dávno opuštěný, právě na moravském Slovensku až téměř do našich dnů zachovaly, toho příčinou jsou tytéž okolnosti, kterým děkovati má slovenský lid zachovalosť svého národního rázu vůbec: hlavně uzavřenosť, odloučenosť kraje toho od ostatního světa kulturou západní zasaženého, a konservativní povaha tohoto lidu, neméně pak ovšem i neobyčejný malířský talent tohoto lidu. Kromě toho však vysvětluje se to i tím, že kraj tento byl střediskem činnosti sv. věrověstcův našich, kdež působili nejintenzivněji[37] a kde stopy činnosti jejich kulturní nejdéle proudu západnímu odolaly.

Za takových okolností nabývají tyto skromné jinak památky našeho lidového umění malířského pro dějiny umění výtvarného v našich zemích významu a důležitosti zvýšené, jakožto zbytky prastaré úctyhodné tradice umělecké.

Arci jsou to jen pouhé upomínky na ornament východní, které vlastního rázu ornamentiky v památkách těchto nestírají. Tento vlastní ráz ornamentů v našich kancionálech pak je týž, jaký se jeví v ostatním výtvarném umění moravského lidu, na výšivkách, malbách domů, nádob a t. d. Však právě toto přimísení živlu východního do ornamentu lidového podalo ornamentice našich kancionálů větší ještě

[37] Bylť poblízku Velehrad a Hora sv. Klimenta s jedné a Uhry s četnými, dlouho se udrževšími kláštery černomnišskými s druhé strany. Na Horné zemi mor.-slovenské samé pak upomíná na slov. mnichy, tzv. Basiliány, jméno zaniklé osady Vasilska u Slavičína (Srov. časop. vlasten. muz. spol. olom. 1889. str. 119. pozn.). Na mor. Slovensku udržují se též četné pověsti o zaniklých klášteřích, o kterých není žádných zpráv listinných (Časop. vlasten. muz. spol. olom. 1888. str. 127., 1889. str. 83. a j.); ježto není pravdě podobno, že by se o klášteřích latinských a z novější doby nebyla zachovala žádná zpráva listinná, dovoleno zajisté s jakousi oprávněností při pověstech těchto pomýšleti na kláštery černomnišské. Na uherském Slovensku označuje pověsť lidová některé zaniklé kláštery zřejmě jako černomnišské (Sučany, Skalka u Trenčína, Sv. Jur v Bezdykách u Prešpurku a j. Srov.: L. Bakešova, Praehistorické památky. V Časop. vlasten. muz. spol. olom. 1887. 138—139.). Lid si vypravuje, že v klášteře svatojurském bydleli »černokněžníci«. To nás přivádí na pověsti o černokněžnících, na vých. Moravě a Slovensku tak hojné; opodstatňuje to zajisté domněnku, že pod »černokněžníky«, které lid náš líčí vesměs jako své tajemné dobrodince, černě oděné a jako »panáčci« (=kněží) vypadající, po lesích v podzemních sklepích (»loších«?) se skrývající, snad vyrozumívati sluší černé mnichy. (Srov.: Sv. Kliment u Osvětiman, od Fr. Přikryla, str. 53.).

rázovitosti a neodvislosti zejmena od ornamentu západního; vznikla tak ornamentika ode všech známých slohů se různící, ornamentika zcela samostatná, pro niž dosud v řadě slohů nebylo místa ni jména, poněvadž žádná taková památka nebyla dosud veřejnosti známa;[38] je to moravské specifikum, tak že právem lze nyní mluviti o rukopisném ornamentu moravském jakožto samostatném zjevu v řadě slohův ornamentálních.

Co jsme pak v úvodě tomto nového o původcích starokřesťanského umění u nás pověděli, a jak jsme příbuznosť ornamentu kancionálů zde popsaných s ornamentem východním vysvětliti se snažili — to předkládáme soudu povolaných zpytatelů jakožto domněnku, která se nám zdá býti závažnými důvody tak opodstatněnou, že zasluhuje, aby historie umění našeho a kultury naší vůbec s ní počítala. Jsme si toho dobře vědomi, že slovo námi v této příčině pronešené nemůže se pokládati za slovo poslední; lecco bude snad pozdějšími badateli a povolanějšími znalci doplněno nebo snad i opraveno; uvítáme to s radostí, majíce to vědomí, že pokusem svým podali jsme substrát ku pracím dalším.

Co se konečně týče umělecké stránky této publikace, doufáme, že nejenom vzbudí zájem u každého, kdo zabývá se domácími dějinami umění, ale že bude i pobídkou umělcům, na prvém místě ovšem malířům ozdob knihových, aby obrodili knihový náš ornament v onom samorostlém duchu, jakým se nesou ornamenty našich moravských kancionálů.[39]

[38] Proto není též rukopisný ornament moravský v kompletním jinak díle Stasova zastoupen.

[39] Následující popisy kancionálu boršického a Pinkavova napsali prof. J. Klvaňa a V. Houdek společně, ostatní pak V. Houdek. Obrázky tohoto textu kreslili: sleč. Madlénka Wanklova, prof. J. Klvaňa a prof. A. Sauer. Návrh ku přednímu barevnému listu tytulnímu tohoto sešitu, podávajícímu sestavený výběr vzorků a motývů ze všech památek tuto popsaných jakožto ukázku, jak moravské prostonárodní ornamentiky knihové prakticky použíti možno na uměleckou výzdobu knih, podal pan Bedřich Hesse, faktor litografického oddělení c. k. dvorní a státní tiskárny, jemuž vydavatelstvo těchto „Moravských Ornamentů“ za jeho účinnou a vydatnou pomoc při provedení díla tohoto ku zvláštním díkům je zavázáno. Všem, kdož spolupůsobením svým ku vydání tohoto sešitu přispěli, budiž zde taktéž vysloven upřímný dík.

V. H.

Kancyonál Borssický.

Popisují prof. **J. Klvaňa** a **V. Houdek.**

Nejstarším a zároveň nejcennějším z objevených dosud moravských kancionálů psaných a malovaných je kancionál, jejž mezi léty 1727. až 1733. psal a maloval rektor boršický (u Hluku) Martin Pomykal.

Jen velmi kusou zprávu životopisnou můžeme o muži tomto podati, který si uměleckou památkou svou zjednal velečestné místo v dějinách výtvarného umění na Moravě. (Za zprávu tuto díky povinni jsme vdp. Fr. Martilíkovi, faráři hluckému, a p. M. Béňovi, učiteli v Blatničce.)

Martin Pomykal narodil se kolem roku 1683. v Boršicích u Hluku na čtvrťgruntě čís. 29.; byl prý »velice chytrý a všecko to malování dělal ze své nátury a hlavy; na latinských školách nikde nestudoval; zdvihli ho za rektora proto, že uměl pěkně zpívať, tuze pěknú škriptú písať a sám ze své hlavy malovať.« Zemřel 25. února r. 1751., stár jsa tedy asi 68 let (v matrikách hluckých, které počínají teprva rokem 1710., je zaznamenán pouze rok a den úmrtní s dodatkem »circiter 68 annorum«, t. j. kolem 68 let).

Kancionál boršický je kniha formátu foliového o listech 31 *cm* vysokých a 20 *cm* širokých a má dnes 268 listů, resp. 536 stran. Kniha zachovala se — až na tři ztracené listy — úplná. Hlavní tytul knihy té zní takto: „*Kancyonal založený ke cti a chwále Pánu Bohu Wssemohúcýmu, w kterémžto Písnie katolické a w chrámie Božím k spěwu potřebné gsau: a takowý ode mnie Martina Pomykala, toho czasu Rektora Borssického*

zaczatý gest dne 7ho Julij Anno Dñi 1727." — Kancionál tento rozdělen je na deset oddílů, z nichž každý — vyjma první — opět svůj zvláštní tytulní list má. V prvním oddílu od str. 2. do 25. jsou písně ranní. (Str. 26. je prázdna.) — Stránkou 27. počínají písně adventní a končí stránkou 64. — Pak od stránky 65. do 150. následují písně vánoční; od stránky 151. do 224. písně postní; od stránky 225. do 289. písně velikonoční. (Str 290. je prázdna.) — Od str. 291. „*následugj pjsně na den na nebe wstúpení Pána a Spasytele nasseho Ježísse Krysta*" až do stránky 303. (Str. 304. je prázdna.) Od stránky 305. do stránky 337. umístěny jsou písně svatodušní. (Str. 338. je opět prázdna.) Pak „*následugj Pjsně obeczní, které se možú spíwati ke cti a chwále Pánu Bohu wssemohaucýmu od seslání Ducha Swatého až do Adwentu*" od stránky 339. do 437. (Str. 438. je opět prázdna.) Od stránky 439. „*poczjnagj se Písně pobožné o nejswětěgssí Rodiczce boží Marygi Panně*" až ku str. 496. (Str. 465. a 466. scházejí). Na konci tohoto oddílu stojí — patrně jinou rukou — psáno: »Konec písní Martina Pomikala.« Ale od str. 497. počíná ještě jeden oddíl (X.) kancio nálu, totiž dvojí pašije, jejichž poslední listy jsou ztraceny.

Kdy jednotlivé oddíly kancionálu začaty byly, o tom podávají zprávu tytulní listy. Jak z hlavního tytulu, nahoře uvedeného, vidno, počal M. Pomykal psáti kancionál *7. července 1727.*; tři dni později, totiž *10. července 1727.* počal psáti oddíl II., který má 38 stran; *21. července 1727.* započat oddíl III.; tento má 86 stran a trvalo to půltřetího roku, než započat oddíl IV., totiž až *3. února 1730.* Oddíl IV. o 73 str. napsán byl taktéž teprva za tři leta, neboť oddíl V. počat byl teprve *25. února 1733.* Dne *3. března 1733.* začal Pomykal psáti oddíl následující (VI.) a po 14 dnech oddíl VII., totiž *17. března 1733.* Tytulní list oddílu následujícího (VIII.) nemá dátum vyplněno; za to počat byl oddíl IX. již desátého dne po začátku oddílu VII., totiž dne *27. března 1733.* Toto je poslední dátum, které ve knize té nalezáme. Dopsán-li konec knihy od str. 439. (totiž od tytulního listu oddílu IX.) do 7. července 1733., pak bylo potřebí k napsání a iluminování celého kancionálu plných šestí let.

Kniha velice trpěla nešetrným zacházením. Do r. 1889. byla vlast-

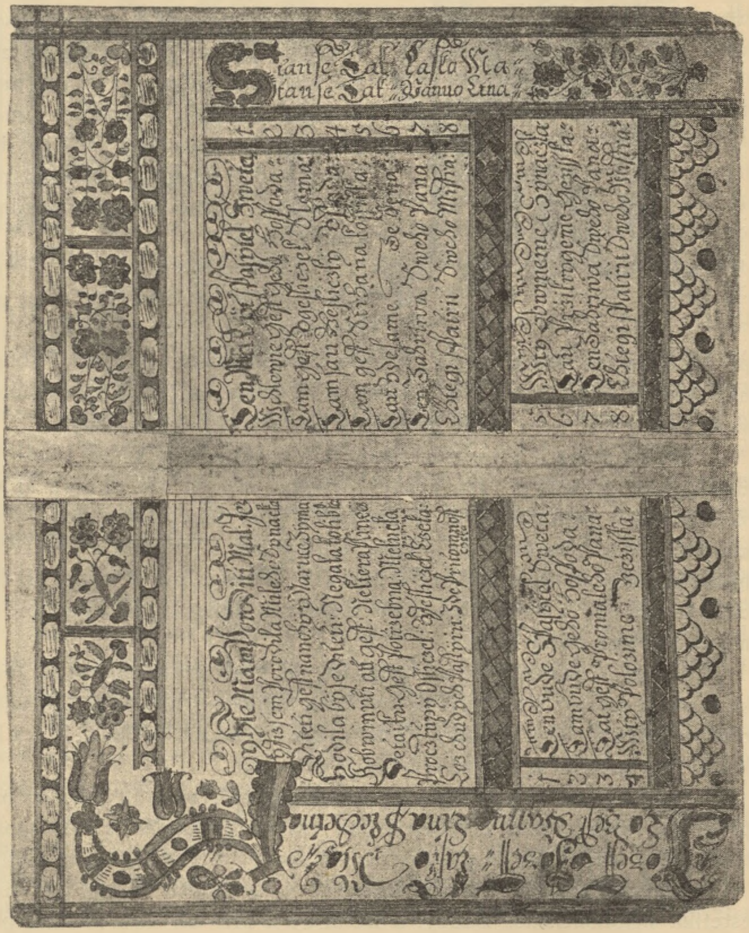
nictvím rodiny Pomykalovy v Boršicích, až se podařilo vzácnou památku tuto pro vlasten. muzeum v Olomouci zakoupiti.

O povaze a zvláštnostech *písma* tohoto rukopisu celkem málo se dá pověděti. Jak již z ukázky v nadpisu tohoto článku viděti, je to fraktura, poněkud šikmá, ne zcela přesná a také ne všude stejná.

Celkem činí drobné písmo, jímž text hlavně je psán, dojem dosti příjemný, obzvláště tam, kde větší plochy souvisle pokrývá. Nejpěknější jsou zpravidla první řádky stránek, resp. písní; písmo těchto řádek vykazuje celou řadu zvláštností, jež patrně jsou výmyslem písařovým. Počínaje řádky tyto asi 2 *cm* pod pruhy ornamentálními, nebo pod řádky notovými, měl písař dosti místa, aby písmenům dlouhým, z řádky vynikajícím dal nahoru rozmanité zakončení. Nejcharakterističtějším je zakončování písmeny ſ v podobě osmiček k vrchu stále se súžujících. (V Lanžhotě tvoří děvčata při polívání podlahy vodou obrazce podobné a říkají jim »na křivú pannu«.) Také za-

končení písmen, jak je vidíme při *l* a *B* a vedle *l* v nadpise článku tohoto, není neobyčejné. Fantastičtěji končí nahoru velká písmena na str. 112. a 113. kancionálu.

Řádky prostřední mívají přečasto tu zvláštnosť, že svrchní oblouky některých písmen velkých *A, N, W, Z* atd.) bývají na 3 ba i na

7 *cm* prodlouženy do vodorovna a sesíleny v čáru až 3 i 4 *mm* tlustou, což v masse ostatních písmen velmi nápadným je zjevem (str. 20.—21. kancionálu).

Písmeny velké, pokud nejsou výmyslem písařovým, neliší se taktéž nijak od běžných tvarů písmen v době tehdejší užívaných, mají pěkné, svižné kontury a byly by i bez ozdob oněch, o kterých při prohlížení ornamentů promluvíme, zcela slušné.

Méně zběhlým byl písař, jak se zdá, v písmě latinském, jehož při několika místech latině podaných a při několika iniciálkách použil. Upadá alespoň snadno do tvarů frakturních (str. 27.—29. kancionálu). Číslice, jichž často používáno ku označení slok, jsou pěkné a své době přiměřeně charakteristicky podány.

Kniha psána je po většině inkoustem duběnkovým, téměř všude do žlutohněda vybledlým. Jen někde zachoval inkoust do dneška úplně skorem svou původní černi. První řádek slok, někdy i dva, psán však skorem všude rumělkou, některé nápisy pak a jednotlivá začáteční písmena psána barvou fialovou ano i zelenou, kteréž hojně při iniciálách užíváno a kteráž lučebnou zkouškou objevila se býti zelení měděnkovou (Grünspan). —

Mnohem zajímavější než grafická, je však *ornamentální* stránka kancionálu našeho, o níž nyní promluvíme, majíce při tom na zřeteli nejen ornamentové pruhy a výplňky různé, nýbrž i výzdobu iniciálek, která ku kostře jich způsobem velezajímavým se připojuje.

Prohlédneme-li povšechně kancionál náš, bude prvým, co nás překvapí, onen soulad celkový a ona vzácná urovnalosť a jednotnosť, celou knihu pronikající. A při tom zase ta naprostá rozmanitosť výzdoby!

Úměrné rozvržení ploch listových v kancionále uvede v obdiv i estetika nejpřísnějšího. Žádný teoretik by neprovedl lépe pomocí pří-

M slušných pruhův ornamentálních rozdělení dvojstránek, které již samo sebou nejen prakticky, nýbrž i esteticky je zajímavo; žádný teoretik by nemohl ničeho vytýkati zakončování stránek na spodu, rozložení iniciál a výplní přerozmanitých uvnitř plochy. (Na ukázku podáváme na stránce 29. zmenšenou reprodukci jedné z nejpěknějších dvojstránek kancionálu Boršického.)

Barev používal písař při ornamentech venkoncem veselých a u lidu našeho vůbec oblíbených: červené, zelené, hnědavé, žluté, později přidal ještě fialovou a zlatou. Při této poslední barvě pozorovati tu zvláštnosť, že Pomykal po způsobu starých miniatur na pergameně malovaných tu i tam použil polimentu, t. j. barvy základní, na kterou teprve zlatou barvu nanesl; poněvadž totiž zlatá barva na některých místech se zase otřela, viděti dnes pod ní opětně barvu spodní, která je zde zelená, fialová nebo také žlutavá. Kontury jsou povětšině provedeny inkoustem, který byl asi původně černý, dnes ovšem je více méně rezavý. Zdá se však, že některé kontury již původně hnědou barvou nakresleny byly. Pozoruhodny však jsou kontury červenou barvou kreslené, jež se tu i tam vyskytují. (Tab. II. 1, 6.) Zajímavým zdá se nám býti nedostatek barvy čistě modré, kterouž ovšem fialová, u lidu našeho celkem méně oblíbená barva nahraditi nemůže.

Štětičkou malíř příliš dobře zacházeti nedovedl, ba zdá se skoro, že si ji asi sám hotovil a že nebyla příliš dokonalou, neboť zbarvení jeví četné nedostatky v ostrosti obrysův i ve stejnoměrnosti barev.

Největší souvislosť ukazují ornamentálné ozdoby kancionálu s malbami na obrovnávkách některých krajů slovenských, jimž místy nápadně se podobají, a s malbami na zboží hliněném. Dosti malá je příbuznosť jejich s výšivkovými ornamenty Boršického okrsku krojového.

V tom troufáme si pozorovati zvláštní instinktivní cit, že ornamenty tamějšího vyšívání, vesměs přímočárné, ku výzdobě plochy papírové ne tak vděčny jsou jako vegetabilní výzdoby obrovnávkové, džbánkové a talířové.

Přece však i tu vidíme, že na př. oboustranné obroubení pruhu ornamentálního při nadpisu našem vzato nejspíše z výšivek Boršických a široké pruhy ozdobné na str. 26. a 27. jsou takměř přímo vzaty ze spodních pruhů vyšívaných koutních plachet, jak je dosud »na pomalování« v Nitranské a Prešpurské stolici a snad i jinde na Slovensku nalézti možno. Nemůžeme arci tvrditi, že by za dob těch v kraji Boršickém koutnic takového rázu bylo bývalo užíváno.

Duch ale všech ozdob je vždy čistě lidový. Na každé stránce knihy setkáme se s oním nevyrovnatelným smyslem pro přírodu, s jednoduchým a přirozeným stylizováním, které je našim umělcům lidovým vlastní, a celý kancionál jeví se nám, načež opětně důraz klademe, dílem jedině umění lidového, žádným slohem jinozemským nebo jinonárodním podstatně nezkaleného a proto právě dílem, jež působí na nás dojmem harmonickým a ve svém způsobu úplným.

Než přistupme již k podrobnějšímu probírání ornamentálné stránky kancionálu Boršického!

Motývy, jichž v kancionálu použito na výzdobu, dlužno jak obyčejně rozlišovati na přímočárné a křivočárné a ovšem i na takové, které i z přímých i z křivých čar jsou složeny.

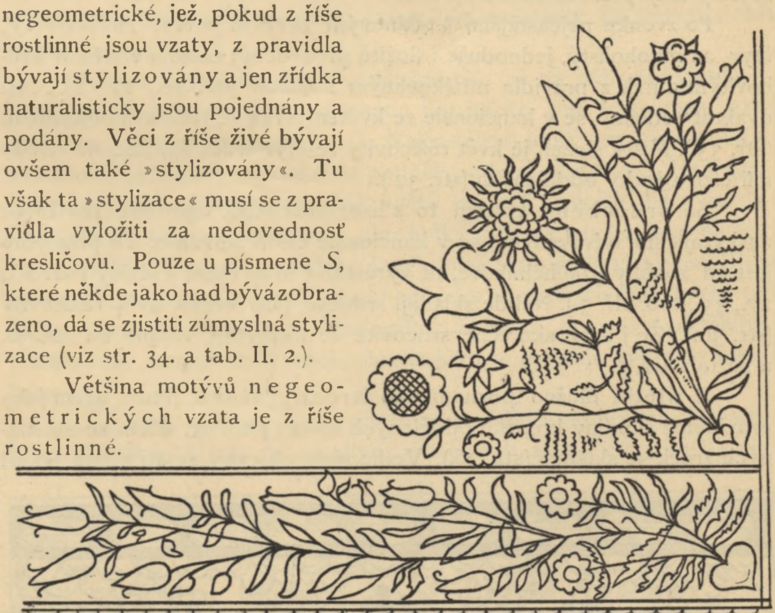
Dosti častým prvkem přímočárným je v kancionále trojúhelník či t. zv. zoubek. (Str. 25., 31. a j., tab. I. 4., 6.) Místy ozdoben je na špičkách

svých srdečky, kuličkami, ano i zákrutkami (str. 25., 30., tab. I. 6.), jindy zase obsahuje ve své ploše hromádky koleček nebo teček, někde i jakýchsi polovičních růžic. Také kosočtverec, kosodélník a čtverec, různě vyzdobený a pobarvený, skládají jednoduché pruhy (str 30., 35. 37, a j.).

Prvky geometrické křivočárné jsou hlavně zastoupeny různě složenými oblouky, které bývají často skupeny jako rybí šupiny a tvoří pak krajkovinu, jež plochu na spod (zřídka uprostřed stránky nahoru) nebo na všechny kraje pěkně a přirozeně zakončuje (str. 26., 30., 33., 34., 38. a tyt. list). Větší ozdoby z kruhových oblouků sestavené ve pruhy, bývají provedeny kružidlem (tab. I. 5.), rovněž jako výzdoba mnohých kruhovitých *O*. Kruhovitých ťupek bývá také často na výzdobu používáno, ať ojediněle, ať ve skupinách, jak je vidíme dole na str. 25. a pak na str. 28. Vedle kruhovitých prvků objevují se v pruzích dosti zhusta podlouhlé eliptické tvary (str. 25., 34., 38., tab. I. 4., II. 5.), tvary na psané *X* připomínající a rovněž eliptické plochy uzavírající (str. 26., 27., 31., 35., 37., tab. II. 1.), preclíkovité (str. 34.) a vodorovnými čárkami vyplněné; pak symetrické, uměle propletené uzly, zvláště při písmeně *A* (tab. I. 3., str. 30., pak při *E* na str. 26.) atd.

Mnohem zajímavější jsou ony ornamentální prvky a předměty negeometrické, jež, pokud z říše rostlinné jsou vzaty, z pravidla bývají stylizovány a jen zřídka naturalisticky jsou pojednány a podány. Věci z říše živé bývají ovšem také »stylizovány«. Tu však ta »stylizace« musí se z pravidla vyložiti za nedovednosť kresličovu. Pouze u písmene *S*, které někde jako had bývá zobrazeno, dá se zjistiti zúmyslná stylizace (viz str. 34. a tab. II. 2.).

Většina motývů negeometrických vzata je z říše rostlinné.

SANCTVS

Nejobyčejnějším prvkem je zvonek. Není stránky, aby ho na ní nebylo upotřebeno, a přemnoho stránek je zvonky tak říkajíc pokryto: na pásech ornamentálných vyrůstají na zákrutkách z vlnic; ve výplních kontur a zbytků ploch, na text nepoužitých, vyrůstají z rozmanitých květináčů rostliny s květy zvonkovými a z konců točinek iniciálkových visí taktéž zvonky. Na některých dolních pruzích tvoří konečně, jeden vedle druhého pověšen, velmi přirozené zakončování stránek na spod, tak přirozené, že se ani přirozenější mysliti nedá (str. 31., 38., 39., tab. I. 6.). Již dle ukázek jejich k pojednání tomuto zobrazených seznáme, že i zvonky mají přerozmanitou úpravu.

Po zvonku nejčastějším květinovým prvkem je tvar růžicovitý, čtyr- až mnoholistý, jednoduše i složitě provedený, často s vnitřním kruhovitým a pak z pravidla mřížkovaným středem (str. 26., 27., 28.). Asi dvakrát setkáme se v kancionále se květem slunečnici připomínajícím (str. 33.). Místy složen je květ růžicovitý ze čtyr srdcí, špičkou do středu mířících a lístky oddělených (str. 30.).

Se srdečkem, tvarem to z listu srdčitého, v přírodě zhusta se naskytajícího, odvozeným, se v kancionále často setkáme. Tu připojeno jest na zoubky trojúhelníkové, tu vyrůstají z něho různé květiny (str. 26., 27., 33., tab. III. 5.). Někde skládají srdečka, jak řečeno, květ růžicovitý (str. 30.). Že i listy skutečně srdcovité se naskytají, vidíme na str. 30. a na tab. III. 5.

Z plodů dlužno poznamenati hrozny vinné, které dílem jako pravidelné skupiny kroužků oddělených bývají podány, dílem ze stěsnaných zrnek se skládají (str. 36.). Vedle nich objevují se tu a tam jakési

větvičky rybízové, barušky, jež nejvíce chmelovým šištičkám se podobají a jakési malinovité tvary (viz str. 39., tab. III. 7.).

Jako při všech památkách této školy, tak i u Pomykala je pozoruhodno, že takořka nepoužil prvku, s nímž nejčastěji se v rázovitých ornamentálních pracích lidových setkáváme, totiž jablíčkového. Je sice tu i tam něco, co (jako na str. 30. nad *A*) na jablíčko připomíná, a také při iniciále *Z* na str. 98. a snad také při *W* na str. 78. v kancionále je tvar jablíčkovitý, ale více nic. Za to sestrojil si Pomykal jakýsi korunovitý ornament, o němž nelze určitě říci, zdali to květ či ornament z jablíčka vytvořený (tab. I. 3., III. 8., str. 31.), kterýž, vždy jsa pestře zbarven, velmi zajímavě vypadá.

Lístky obyčejné, při ornamentech rostlinných vždy potřebné, jsou v kancionále rozmanitě kresleny, často i naturalisticky, jak vidíme dobře na str. 26., 27., 33.

Motývů živočišných shledáváme — až na jedinou výjimku — jenom při iniciálkách. Výminkou onou jest na str. 466. kancionálu pták sedící na vrcholu kvítka (str. 40.). Nejčastějším motývem živočišným na iniciálkách je had, k němuž dala podnět podoba písmene *S*. Had tento mívá z pravidla na hlavě chochol květů na zad vlajících, uši a někdy i jakousi korunku na způsob páví chocholky (str. 34.) nebo jako báječný »hospodáříček« našich pohádek. Jazyk mívá z pravidla vyplazen. Bývá pak obyčejně dvakrát propleten po způsobu nordických (gallských) pletenin a písmen z počátku středověku; že však takovéto pleteniny i v knihovém ornamentě východoslovanském se nalezají, bylo již v úvodě řečeno.

U mnoha písmen kolmými břevny nahoru končících zakončuje břevna ta jakási hlava, bezpochyby dračí (tab. II. 3.), která bývá stejně

vyzdobena jako hadí hlava písmeny *S*. Tyto dračí hlavy nalezáme v moravských kancionálech jenom na horním konci stuh písmen.

Jednou (na str. 268. kancionálu) je též namalován lev zpříma stojící, dvojocasý a širokou šavli držící; kresba je ovšem velmi naivní (str. 40.). Jeho hříva sestává ze čtyr řad esovitého ornamentu a tělo tohoto lva je zelené. Celá kresba činí dojem heraldické figury. Budiž však dovoleno poukázati mimochodem na podobnosť celé postavy zvířete tohoto se lvem na str. 15. vyobrazeným, vzatým ze srbského evangeliáře XIV. stol., chovaného v klášteře chilandarském. Na myšlenku, dáti začáteční písmeně *E* podobu takového lva, přivedl kresliče první verš dotyčné písně: »Ej, ten silný lev udatný«.

Často nalezáme na iniciálkách i lidský obličej, arci velmi neuměle a také jednoduše podaný, většinou v profilu. Tváře tyto buď vyplňují vnitřní oblé plochy písmen anebo zakončují pruty písmen nahoru (tab. II. 1., str. 28.). Zde zjednal si průchod humor malířův, ježto několik těchto hlav bafčí si z krátké dýmky slovenské, t. zv. zapekačky, několik jiných voní pak ke květinám (str. 42.). Pomykal se také nic

nerozpakoval, namalovati tvářím těm vousy zelené. Tato licence připomíná nám zelené, modré, rumělkové a t. d. vlasy i vousy v kodexu vyšehradském z XI. stol. (viz Matějka: Album spol. přátel starož. česk. v Praze, I. str. 5.). Při iniciálce *O* vyplněna obyčejně vnitřní plocha obličejem en face (z předu).

Z jiných předmětů zobrazených dlužno vytknouti především různé ty nádobky, z nichž (při výplních obyčejně) květiny vyrůstají (na př. str. 28., 39., 40.), pak jednoduchou monstranci na str. 394., a konečně kalichy zobrazené na str. 384. (tab. II. 1.) a 412. v kancionále.

Všechny tyto uvedené přerozmanité prvky dovedl Pomykal se vrozeným vkusem a namnoze i dovedností dosti značnou sestaviti v ladný onen celek, jenž při kancionálu tak se nám zamlouvá. Srovnal prvky ty jednak na různé pruhy vodorovné (zřídka kolmé), použil jich k výplním, a nejzajímavěji a také nejrozmanitěji na výzdobu iniciálek.

Pruhy ornamentální tvořil Pomykal dvojího rázu: jedny, jež zakončují plochu stránky na spodní stranu, a jiné, jež jdou buď středem plochy nebo ji nahoře, z pravidla vedle iniciálky, začínají.

Pruhy končivé jsou po většině užší, buď pouhá pásma různobarevná, nebo zoubkové, nejčastěji krajkové. Mezi zoubky umístěny jsou někdy různé jiné prvky ozdobné (zvonce, barušky, ťupky a t. d.) a rovněž i mezi krajkové tvary, jichžto šupiny bývají i různě, zeleně a červeně zbarveny. Zakončení stránek děje se vždy velice rozumně i přirozeně, skládajíc se ze samých tvarů rostlinných.

Ostatní pruhy, horní a středové totiž, bývají velmi rozmanité. Od jednoduchého proužku barevného až po nejširší pruh, již výplni se podobající, uvítají nás na každé stránce ve mnohotvárnosti podivuhodné.

K jednoduchým tvarům patří proužky čtvercované a podvojně zoubkované, jež obojí na str. 29. viděti lze, a mimo pruhy klikatě pásmované a tu v trojúhelnících ťupkované, proužky s prvky elipsovitými a *X*ovitými, jež ostatně zhusta i jiné, širší pruhy lemují, proužky, jež v elipsovitých prostorách, nebo i čtvercových, obsahují výzdobu se opětující.

Největší částʼ pruhů středových i svrchních obsahuje běhutý ornament lodyhový, na němž z křivky vlnité nahoru i dolů vybíhají zákrutky, zakončené prvky nejrozmanitějšími v pestrosti nevyrovnané: zvonky, růžicemi, korunovitými tvary, baruškami, hrozny, nebo i pouhými lístky. (Str. 38., 39., tab. II. 5., 6., III. 7., 8.) Asi na dvou místech najdeme vlnici, z níž v pravo i v levo vybíhají pouhé listy pěkně urovnané (str. 36.), s kteroužto výzdobou setkáme se přečasto na hřbetě ucha našich slovenských džbánků. Jen jednou nalezáme zde pruh vyzdobený šikmými *S* nebo *S*, oblíbeným to u lidu našeho ornamentem zvláště na malbě domů. Velmi zřídka vyskytují se ony široké pruhy, které, jak uvedeno, velice připomínají spodní vyšívané části uhersko-slovenských koutních plachet. (Str. 26., 27.) —

Pode jménem »výplně« rozumíme vyplňování zbylých prázdných ploch v textu, jež podle všeho Pomykalovi byly protivny, ornamentem. Všimněme si na př. obrazu na str. 29. Na postranním pravém okraji zbylo jemu prázdné místo vedle veršů:

Staň se tak, lásko má!
Staň se tak, Panno ctná!

Bez rozpaku vyplnil Pomykal tuto prázdnotu, a jak viděti, velice pěkně — květinou z nádobky vyrůstající. Jinde zase vyrůstá květina ze srdce (str. 33., tab. III. 5.). Výplní tak velikých jako na str. 147. kancionálu v rohu se naskytá, jest vůbec málo (str. 33.). Ke konci kancionálu najdeme stránky patrně ornamentálně neprovedené, na nichž ani výplní prázdných míst, ani pruhů zakončujících neviděti. —

Zbývá promluviti ještě o iniciálkách naší zajímavé památky písařské; jakkoliv by tato část, pro naši typografii velezajímavá, obsáhlejšího pojednání zasluhovala, můžeme pro omezenosť místa učiniti tak jen stručně.

Při převážné většině iniciál vzata je kostra z běžného tehdy písma frakturního; asi osmině počtu jejich sloužila však za základ latinka. Jenom iniciály *B*, *C*, *D*, *J*, a *W* psány jsou vesměs frakturou. Za to však jsou všechny iniciály více nebo méně, ale všude zcela zvláštně v duchu národním ozdobeny. Již kostra písmene každého sama bývá, jak ze vzorků podávaných viděti, rozmanitě upravena, aby nebyla jednotvárnou. Někde skládají se pruty písmene z podélných různobarevných stuh, jinde zase jsou rozčleněny příčkami na políčka (str. 26. a j.) různě vyplňovaná. Okraje stuh bývají pak ještě často obloženy kruhovitými lalůčky (str. 35, tab. II. 3., III. 6.) nebo perličkami po 2—4 v určitých mezerách vyzdobeny. (Str. 26., 34., 35., tab. I. 1., 2., 3., II. 2.) Lalůčky jsou někde nepravidelně kresleny (na př. tab. II. 1.) a podobá se nám skoro, jakoby následkem nahodilé podoby takových nepravidelně vykrojených lalůčků s lidskou tváří v profilu byl malíř na myšlénku připadl, na místě jich nakresliti skutečnou tvář (tab. II. 1.). Skupiny ťupek na okraji písmen připomínají zase podobnou manýru krášliti okraj písmen, jakou nalezáme ve starých jiho- i východoslovanských rukopisech (srov. str. 15., obr. 6. a 7.).

Tam, kde se stuhy písmen súžují a v jednoduchou čáru vybíhají, tam vypadají, jakoby byly staženy provázkem, což naznačeno je okrouhlou nebo eliptickou ťupkou (tab. III. 1., 4.); dolní konce stuh písmen jsou zase kresleny tak, jakoby byly zářezem papíru prostrčeny, anebo jakoby proužkem papíru na list přilepeny byly (tab. I. 3., II. 1., str. 30. atd.).

Kontury jednotlivých iniciál, často značně velkých (až 14 *cm* dlouhých a 120□ *cm* zaujímajících), kresleny jsou rukou velice pevnou, oblouky vedeny svižně a úhledně i jest viděti, že v tom Pomykal měl zběhlosť největší.

Hlavní a nejzajímavější věcí u iniciálek je však přídavná jejich výzdoba, skládající se naskrze z ornamentu národního aneb alespoň národně myšleného a zcela originelní.

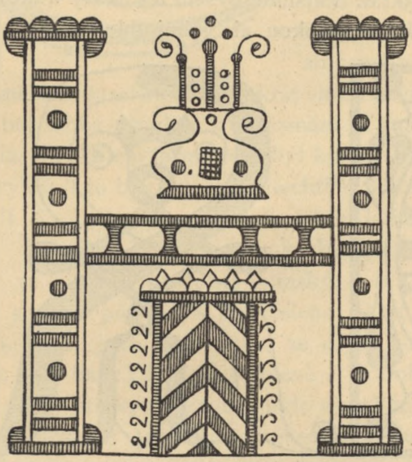
Rozmanitosť forem iniciálek je zde přímo úžasna. Napočetli jsme v knize na *400* iniciálek, při čemž počítali jsme pouze veliké písmeny nejméně 8 *cm* vysoké. Nejčastěji čteme iniciálku *W*, totiž 65krát. A přece ani jedno *W* nepodobá se druhému úplně! a to ne snad, že by jen barvy se střídaly, ale i v kresbě liší se všechny písmeny od sebe. Svrchovaně

jest se diviti této vynalézavosti forem a je to zároveň důkazem, jakého přerozmanitého přizpůsobení schopen jest ornament lidový.

Jen stručně můžeme zde probrati formy iniciálek Pomykalových.

Písmena *A* vyskytuje se 21krát. Většinou má případnou formu zvonce (str. 30.), okrouhlý to tvar latinského *A*; několikrát ponechána i tato původní, hranatá forma; zajímavý je obličej, na arabesku převedený, v *A* na str. 42.; někde má písmena *A* originelnější, ač méně příhodný tvar na základě fraktury vytvořený, na první pohled harfě nebo písmeně *V* se podobající; podobá se Raškovu *A* na tab. IV. 3.

B podáno asi 28krát vesměs tvary frakturními s rozmanitými, vždy však pružně vedenými výzdobami. Zvlášť originelní je *B* na str. 244.

kancionálu nahoře hlavou dračí a zvoncem vyzdobené a *B* na str. 28., které prozrazuje nevšední sílu koncepce.

Pěknou, ale méně případnou formu má všech 10 *C* v kancionále, jež by každý spíše za *L* považoval než za *C*. Také *D*, 16krát namalované, má linie pružné. Vzor ukazuje nám ono, jež vyobrazeno na str. 1.

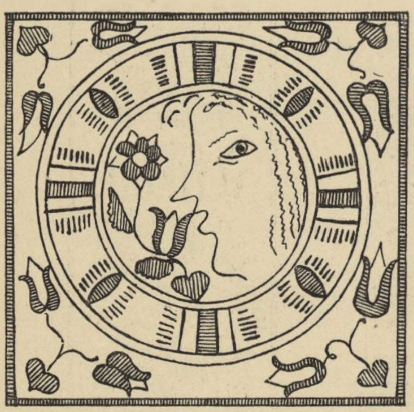
Pěkné, původní a duchem národním proniknuté je použití zvonců na písmeně *E* (str. 26.), která se vyskytuje asi 8krát. Zvláště originelní jest *E* na str. 266. kancionálu, mající podobu vztýčeného lva (str. 40.), o němž již shora řeč byla. Asi dvě *E* jsou latinkou podána.

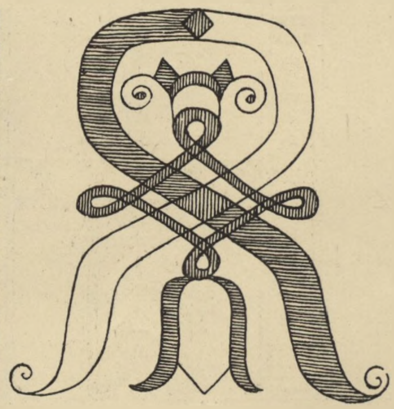
Písmeny *F* a *G* se nevyskytují, za to *H* jest podáno 18krát. Tvaru je buď frakturního, ovšem rozmanitého (str. 38.), nebo latinského. V tomto případě často jsou břevna kolmá jako sloupy vyvinuta, nad nebo pod

břevnem vodorovným jsou dvéře pruhované namalovány a prázdno vyplněno kyticí z nádoby vyrůstající. Celé takové *H* má pak ráz architektury venkovské (str. 41.).

Písmena *J* podána 18krát. Má z pravidla obvyklou formu frakturní. V jednom případě však namalována velmi originelně, vybíhajíc nahoře v podlouhlou kytici (str. 27). — *K*, jež vyskytuje se 34krát, má většinou frakturní oblé tvary, rázu místy (jak nadpis pojednání tohoto ukazuje) velice ušlechtilého. — *L* čte se pouze jednou, na str. 262. kancionálu a je tvaru obyčejného.

M podáno je v kancionále 12krát, z pravidla ve tvarech frakturních, dvakrát velmi pěkně latinským písmem (str 30.). — Rozmanitější tvary ukazuje *N*, jež namalováno je 15krát. Většinou ovšem má tvary frakturní (str. 39.), pouze dvakrát namalováno latinkou, ale velmi úhledně.

Nejrozmanitější však tvary ze všech písmen má písmena *O* podaná 24krát. Frakturní *O* bývá kresleno z ruky; z pravidla však provedeno je *O* jako kruh kružidlem, a vloženo do čtverce opsaného, tak že dělá dojem obrazu v rámci. Rožky zbývající vyplněny jsou různými ornamenty, kruh sám pak ozdoben ve vnitřní ploše buď lidskou tváří z předu hrubě nakreslenou (jen asi třikrát tvář z boku namalována, jak ku květině čichá, str. 42.), nebo vyplněn kružidlovým ornamentem geometrickým anebo jako hodinový ciferník upraven, jednou vepsána do něho známá značka IHS se srdcem. Frakturní *O* také často se vyskytuje; zvláště zajímavé je frakturní *O* na str. 398. a na str. 428., připomínající skorem řecké Ω (str. 37.).

Pěknou formu mají všechna *P*, jichž je 36, jen že většina jich, totiž ty, které jsou čistě frakturní, podobají se více písmeně *V*, majíce hlavní prut příliš krátký (tab. I. 1.) Čistého tvaru latinského nikdy nemá. —

R napočítali jsme 14, latinské pouze jedno. Ostatní jsou frakturní, a často písmeně *K* se podobají.

Hadovitá forma písmeny *S*, která se čte asi 35krát, zavdala Pomykalovi podnět, dáti jí v četných případech úplnou podobu hada, z pravidla do osmičky stočeného (tab. II. 2. a str. 34.). Je to forma velmi charakteristická. Dvakrát viděti i dva hady na vzájem se proplítající, ač tím forma písmeny k nepoznání se změnila a písmeni *O* podobnou se stala. Základem formě této byl kurentní tvar velkého *S*. Kde má *S* tvar obvyklý, i tu bývá velice ušlechtilé, jakož vidíme na str. 35. a tab. I. 2 a III. 6. Tu byl jemu základem tvar latinský.

Iniciálka *T* jen 4krát se naskytuje. Jednou má tvar zvláště zajímavý (str. 32.), jednou pak čistě latinský. — *U* a *V* dle tehdejšího způsobu psaní má stejnou podobu a nakresleno 6krát. Asi třikrát je latinské a tu (tab. III. 2.) jako vyřezávané ze dřeva, ostatně frakturní a to jednou (str. 498. kanc.) skorem písmeně *B* podobno.

Největší vynalézavosti bylo však Pomykalovi potřeba při písmeně *W*, jež následkem tehdejšího způsobu českého psaní (místo dnešního *V*) vyskytuje se na začátku písní nejčastěji ze všech písmen abecedy, totiž asi 65krát. Na několika stranách je i po třech ovšem rozmanitých *W*. Bývá vždy frakturní (tab. II. 1.). Některé tvary jsou v liniích velice ušlechtilé.

Z konečně napočetli jsme 29. Dvakrát je tvaru latinského (tab. II. 4.), obyčejně je zúplna frakturní (tab. III. 1., 4.) nebo má hořejší polovici přímočárnou, dolejší frakturní.

Ostatních písmen abecedy *(F, G, Q, X, Y)* mezi iniciálkami kancionálu tohoto není, což je přirozeno, neboť sotva která česká píseň

začíná slovem, které by mělo v násloví některou z těchto cizích písmen.

Většina iniciálek kancionálových nemá pozadí žádného a je kreslena i malována na půdě bílé; prázdná prostora kolem vyplněna je národně myšleným ornamentem, zákrutkami, listnatými větévkami, na jejichž konci květ, nejčastěji zvonec, se houpá. Jen několik málo iniciálek má pozadí, však nikoliv jednoduše barevnou plochu, nýbrž půdu ve čtverečky rozdělenou a v těch střídavě vodorovně a kolmě vyčárkovanou inkoustem, rumělkou neb i barvou zelenou a fialovou (tab. III. 1.). Místo čar vodorovných použito tu a tam závitnic, obojí však výzdoba z pravidla nedělá pěknější dojem a iniciálám téměř všude na újmu jest.

Abeceda iniciálek na začátku článků tohoto textu prakticky užitá, jakož i některé proužky záhlavní vzaty jsou právě z kancionálu boršického.

Lhotecký kancionál

neznámého písaře z r. 1732—1735.

Kniha tato je bohužel dosti kusá. Nejen, že na šesti místech uprostřed knihy listy scházejí, ale také hlavní tytul se ztratil, na němž zajisté podepsán byl písař. Takto víme pouze z tytulního listu písní o vtělení Krystově, že začat byl oddíl ten 23. června 1832., a z letopočtu na několika *O* ku konci knihy, že poslední část její psána byla roku 1735. Rovněž tak nevíme určitě, kde byla psána, nýbrž jen, že byla postupně majetkem několika rodin literáckých na N. Lhotkách, až r. 1889 přešla ve vlastnictví pisatele těchto řádků.

Na rozpacích jsme, mámeli původ knihy té přisouditi písaři jedinému čili dvěma. Na první pohled zdá se, že písmo je tu dvojí: jedno hrubší, poněkud šikmé, vesměs černým inkoustem psané; a pak na několika místech písmo drobnější, mnohem úhlednější, úplně kolmé, všude stejné jako tištěné a všude inkoustem vybledlým psané. O tomto druhém písmě máme úplné přesvědčení, že je to písmo novolhoteckého rektora Pavla Rašky, o jehož velkém, v letech 1753—55. psaném kancionále v následujícím článku pojednáme; také iniciálky při tomto písmě Raškově namalované mají úplně nepochybný ráz iniciál Raškových. I začáteční písmena při písmě hrubším jsou taktéž hrubší, hranatější nežli iniciálky Raškovy.

Že Raška na vzniku knihy té podíl měl, není divno, kdyžtě kniha patrně asi na N. Lhotkách psána byla, kde Raška dle zachované pamětní knihy obce novolhotské* byl od r. 1732. rektorem. Napadl nám sice také ten výklad dvojího toho rázu v písmě i iniciálkách, že snad obojí písmo je Raškovo, a sice písmo hrubší že napsáno bylo v letech třicátých minulého století, a písmo úhlednější že je z dob pozdějších, kdy Raška již psal takovým písmem, jakým je jeho kancionál z let 1753—55. napsán. Ale proti tomuto výkladu mluví ta věc, že u mnohých písní napsány jsou právě *první* řádky a sice jenom první řádky oním úhlednějším písmem, tak že nemohly tam býti vepsány později, nýbrž současně se vznikem kancionálu v letech třicátých. Nezbývá tedy, než

* O knize té viz časopis vlasten. muz. spolku v Olom. 1890. str. 41. a 91.

uchýliti se k té domněnce, že kniha ta psána byla snad za dozoru a návodu Raškova, jenž ji snad později též několika celými písněmi i s iniciálkami na různých místech doplnil.

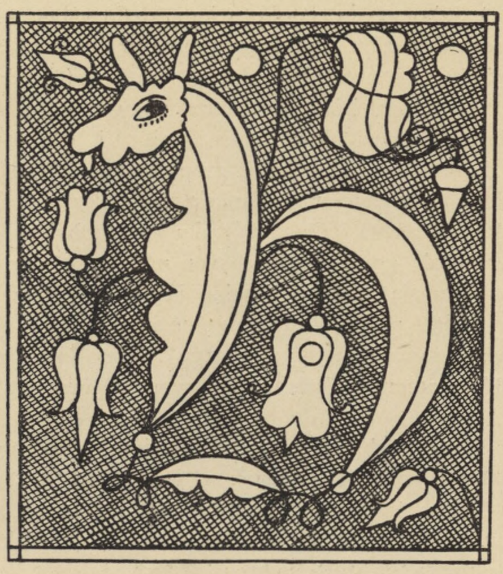
Z knihy této formátu malého folia zachovalo se 123 listů čili 246 stran. Pořádek zachovaných oddílů písní je asi týž jako v kancionálu boršickém; jenom zbytek písní ranních, z nichž zachováno pouze 5 listů, zařaděn byl — patrně při pozdější vazbě knihy, již tehdy defektní — mezi oddíly písní vánočních a postních. Písní Mariánských zde není.

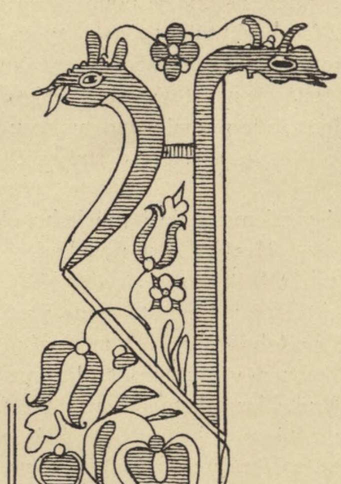
Kancionál tento prozrazuje zcela upřímně, že je malován dle vzoru kancionálu boršického. Na 15 stránkách našli jsme jednak iniciálky, jednak pruhy ornamentální z kancionálu boršického úplně, ač jednodušeji okresleny. Při písni „Ej ten silný lev udatný" zastupuje iniciálku *E* opětně vzpřímený lev se šavlí jako v kancionálu boršickém, arci pouze jednoocasý. Dvojstránka kancionálu boršického, jejíž zmenšený obraz jsme podali na str. 29., je v tomto kancionále okreslena s ponecháním celého rozvrhu ornamentů po ploše, ovšem mnohem jednodušeji a nedokonaleji provedeného, jakož vůbec celé provedení ornamentů v této knize je jednodušší a daleko za Pomykalem zůstává.

Stran prvkův ornamentálních v této knize v ornamenty spracovaných platí celkem bezmála asi totéž, co bylo řečeno o kancionále boršickém. Tu i tam některý motýv arci pozměněn a mnohý vůbec schází. Ornament zvířecí zastoupen opětně hlavami dračími, jež někdy mají pysky fantasticky protáhlé (str. 47.), nikdy však nemají korunky; ostatně však se vyskytují bezmála hustěji než u Pomykala. Mimo to je zde též několik ptáků. Lidské tváře v profilu mají kníry zakroucené vzhůru; nalezáme je však jenom ve vnitřní ploše oblouků některých písmen, hlavně při *H*, *K* a *B*; nikdy však nekončí se jimi hlavní pruty písmen nahoru. Obličeje z předu kreslené vyznačují se leda ještě větší hrubostí rysů, zejmena nepěknou kresbou nosu. Z prvků rostlinných schází onen korunovitý květ Pomykalův tvaru jablíčkového naprosto.

Všeobecně lze říci o stránce ornamentální, že v tomto kancionále pohřešujeme onoho jednotného rázu ornamentiky, který v celém kancionále boršickém tak mile působí. Ruší ho jednak dvojí ruka, jež ornamenty v této knize malovala, jednak ta okolnosť, že jistý počet iniciál ku konci knihy (12) je zasazen do čtverhranného rámce, jehož půda je hustě mřížkována (tab. VII. 1. a str. 47.), kdežto všechny ostatní iniciálky takového pozadí nemají.

Cestičky nejsou tak často jako v kancionále boršickém protaženy vlnicí, nýbrž mnohem častěji sloupky *x*-ovitými na políčka rozděleny. (Pruh výminečně dosti složitý a ladný, z takových sloupků sestávající je

na tab. VI. 4.) Jako výzdoba tohoto kancionálu vůbec, tak i výzdoba pruhů je jednodušší nežli u Pomykala; tak na př. končí zákrutky z vlnice vyrůstající velmi často prostým lístkem. Zvláštností pruhů této knihy jsou řady zvonků, z nichž každý o sobě z rámce vyrůstá, a jejichž stopky všechny jedním směrem ohnuty jsou (tab. VI. 5.); pak ornament sestávající z dvojitého zvonku, jehož stopky se proplétají (tab. VI. 6.). Spodních pruhů, jež v kancionále boršickém stránky tak pěkně na spod zakončují, zde není až na jedinou výjimku, bezpochyby od Rašky pocházející, která však je pozoruhodna svou původností (str. 49). Rovněž tak není zde bezmála žádných výplní, jakých Pomykal tak vhodně upotřebil; na jediné pouze stránce vyplněna prázdnota na spodu pod textem skupením zvonkův a jiných motývů vegetabilních z vlnice vyrůstajících; celý ornament ten působí více svou originelností než ladností (tab. VII. 7.).

Také iniciálky, jichž je celkem v této knize 206, jsou jednodušší než Pomykalovy a určitější v kresbě, ač jinak jsou to namnoze kopie z kancionálu boršického; jen málokterá vyšinula se na samostatnosť pozoruhodnou. Až na skrovné výjimky mají všechny základ frakturní. O šesti možno určitě tvrditi, že je kreslil Raška.

Písmena *A* čte se 13krát; pozoruhodno je pouze *A* na str. 47. pro svou přídavnou výzdobu. — *B* se naskytuje 19krát; typus všech jich podává *B* na str. 47. reprodukované, jen že všechny ostatní jsou bez rámce a mřížkovaného pozadí. Jedno je najisto kresleno rukou Raškovou a k tomu ještě tím pozoruhodno, že je pomalováno modrou barvou — jediný to případ v celé knize. — Žádné ze 3 *C* ani 7 *D* není nijak pozoruhodno.

Mezi 4 *E* je zmíněný již lev z kancionálu boršického okreslen. — Jediné *G* je kresleno od Rašky. — Mezi 11 *H* je poněkud pozoruhodno jenom *H* (s přivěšeným *K*) na tab. VII. 5.

Všech 5 *J* má velmi ušlechtilé tvary; zvláště jedno s mřížkovaným pozadím. — Formy všech 19 *K* podobají se sobě téměř úplně. — *L* není zastoupeno a na 4 *M* jakož i 8 *N* není nic zmínky hodného.

Všech 13 *O* sestává z kruhu kružidlem rýsovaného a do čtvercového rámce zasazeného, s výzdobou celkem z Pomykala okreslenou; také ciferník tu neschází. — Mezi 23 *P* pozoruhodno je ono na tab. VII. 2. pro svou výzdobu. — Ze 7 *R* žádné nijak nevyniká.

S naskytuje se 22krát; z těch jsou 4 do osmičky svinuty, mezi nimiž jedno (tab. VII. 3.) jak výzdobou pozadí (ve vnitřní ploše je malý hádek* tak i svým pomalováním je pozoruhodno. Nejoriginelnější asi

* Srov. tohoto hada s hádětem při obr. 7. na str. 15.

ze všech písmen tohoto kancionálu je *S* na tab. VII. 4., jehož vegetabilní základ oživují tři prvky živočišné: had a dva ptáci, jeden s krkem nepřiměřeně prodlouženým a dolů sehnutým, druhý stojící pod iniciálkou na horním konci písmeny *d* v textu. *S* na tab. VII. 1. podáno hlavně k vůli mřížkovanému pozadí. Méně známa z kancionálu boršického je forma, kterou podáváme na str. 47.

2 *T* jakož i jediné (latinské) *V* nijak nevynikají. — *W* je ovšem zase nejčetnější, totiž 33 exemplárů. Dvě jsou oživeny motývy živočišnými, totiž hadem a ptákem. O nějaké rozmanitosti tvarů však, jako u Pomykala, zde není řeči.

Z konečně naskytuje se 12krát a má namnoze pěkné tvary, zvláště pěkné je *Z* na tab. VII 6. z Pomykala okreslené, jehož horní část' rozčlánkována je na dvě řady nesouvislých geometrických motývů.

Barvy jsou tytéž jako v kancionále boršickém, jen určitější a následkem toho ovšem někde dosti křiklavé. Ale též dosti ladné skupeniny barev, zvláště na proužcích nalézti možno, jak dokazuje proužek na tab. VII. 7. Ani zlatá barva tu neschází, jíž několikrát přemalována je barva červená.

Uměleckou hodnotou svou tedy zůstává památka tato daleko jak za svým vzorem — kancionálem boršickým — tak i za pozdějším, příbuzným výtvorem spolupůvodce svého — kancionálem Raškovým z r. 1753—55.

Kancionál Pavla Rašky.

Ze žáků malířské školy Pomykalovy největšího pozoru zasluhuje rektor Novolhotský **Pavel Raška**, který v letech 1753.—1755. napsal veliký kancionál, kromě toho pak ještě dva menší kancionálky, totiž r. 1751. nešpory a r. 1765. funebrál.

O Pavlu Raškovi jen několik dosti kusých dat životopisných sděliti můžeme.[1] Vzaty jsou jednak z matriky fary novolhotské, založené arci teprva r. 1757., jednak z pamětní knihy obce N. Lhotek[2] založené r. 1732. Raškou samým, který, jako tehdejší rektoři vůbec, byl také obecním písařem, konečně pak z tytulních listů kancionálů Raškových. Pavel Raška narodil se r. 1706., kde — neznámo, a byl od r. 1732.—1759. rektorem a obecním písařem na N. Lhotkách. R. 1765. pak byl rektorem v Kněždubě (mezi Strážnicí a Velkou), jak vysvitá z tytulního listu jeho funebrálu, toho roku psaného. Zemřel však opět na N. Lhotkách v čís. dom. 39., a sice teprva r. 1776. jsa 70 let stár. Zdá se tudiž, že poslední léta života svého ztrávil v soukromí. Avšak i před definitivním odstoupením z úřadu rektora a písaře obecního na N. Lhotkách byl po nějakou krátkou dobu v roce 1748. úřadu toho asi zbaven, jak o tom následující zápis v pamětní knize novolhotské svědčí:

»Poněvadž Pavel Raška, předešlý rektor, spolu písař obecní na ty věci, v kterých od súsedův v domnění aneb v podezření byl, tak ten vejš jmenovaný Pavel Raška potvrdil to přísahú juramentem před všeckú úplnú hromadú[3] dně 22. Februarii roku 1748. v přítomnosti pana purkmistra, fojta a celého ouřadu. Pročež se tato pokuta uvrhuje, jestli že by se který člověk opovážil něco takového nectného a nešlechetného mluviti jak proti tomuž písařovi tak taky proti ouřadom, takový člověk 10 R. pokuty na chrám Boží ouřadu složit povinen bude. Stalo se dne 22. Februari roku 1748. Datum v Nových Lhotkách.«

[1] Laskavostí p. J. Pelikána, naduč. na N. Lhotkách.

[2] O zajímavé knize této viz Časopis vlasten. muz. spol. olom., č. 25. str. 41.

[3] T. j. obecní hromadou; »úplnou hromadou« nazýváno shromáždění všech dospělých členů obce, resp. samostatných hospodářů.

V čem by »ty nectné a nešlechetné věci, v kterých od súsedů v domnění aneb v podezření byl« záležely, toho nikde v oné pamětní knize dočísti se nelze. Rovněž tak nestojí tam, že by byl před tím úřadu svého zbaven a po oné přísaze zase naň dosazen býval. Soudíme tak pouze ze slova »předešlý rektor« v citovaném zápisu a z té okolnosti, že v letech následujících[4] až do roku 1757. jakožto obecní písař, na tytulním listě svého kancionálu z r. 1752 — 55. pak jakožto rektor novolhotský podepsán jest. Patrně se tedy tou přísahou, která za tehdejších dob obsahovala nejhroznější kletbu na křivopřísežníka[5], z nařknutí onoho úplně očistil. Dnešní pokolení na Lhotkách ovšem o Raškovi již nic pověděti neumí a též příjmení toho tam dnes vůbec není.

Za to však velmi pilně používají podnes občané novolhotští a kuželovští uměleckých památek, které Raška po sobě zanechal, totiž jeho kancionálů, při kostelním zpěvu. Jako v četných okolních vesnicích slovenských, trvají totiž i na N. Lhotkách a v Kuželovém podnes v plné činnosti literácké sbory.

Ani funebrál s malým kancionálkem, ani nešpory Raškovy nevykazují nic zvláště pozoruhodného. Obmezíme se proto na popis velkého kancionálu Raškova z r. 1753.—55.

Ze všech dosud objevených psaných kancionálů horňáckých je velký kancionál Raškův nejlépe zachován. Ani jeden list neschází, není roztrhán ani pošpiněn; pevné kožené desky s mosaznými hřebíčky zdají se býti nedávného původu. Tato úcta ku staré památce »rektorského« umění písařského slouží občanům lhoteckým k nemalé cti. Jakkoliv by si bylo přáti, aby i tato zajímavá památka prostonárodní malířské školy moravsko-slovenské ve vlasten. muzeu olomuckém uložena a tím jak od záhuby uchráněna tak i pro studium dějin umění výtvarného na Moravě přístupnou učiněna byla, tož přece ctíme rozhodnutí občanů novolhotských, dle něhož tento kancionál má zůstati povždy vlastnictvím obce.

Kniha tato má 238 listů, t. j. 476 stran ve foliovém formátě (31 *cm* vysokých, 20 *cm* širokých). Vlastní tytul je na stránce 5. a zní takto:

[4] Poslední zápis rukou Raškovou v pamětní knize novolhotské před 22. únorem 1748. učiněný, — ač bez jeho podpisu — pochází ze dne 9. listopadu 1746. a první zápis jeho po složení oné přísahy (taktéž bez jeho podpisu) je ze dne 25. června 1748. Jeho podpis vyskytuje se po oné události poprvé při zápisu ze dne 15. září 1749. Naposledy podepsán je Raška v oné pamětní knize dne 25. února 1757. Následující na to co do času zápis ze dne 2. máje 1759. nese již podpis: Kašpar Wohlgemuth, t. č. obecní písař, který arci teprvé od r. 1763. také jako »rektor« se podepisuje.

[5] Viz Časop. vlast. muz. spol. olom., č. 25. str. 41. a č. 26. str. 91. (Z pamětní knihy novolhotské.)

„Kanczional založený ke czti a chwale Panu Bohu wssemohautczymu: W kteremžto Pjsnie katoliczke w chrame potřebne gsau: A takowý ode mne, Pawla Rassky toho čzasu Recctora, a též spolu Obywatela Diediny Nowých Lhotek zepsaný gest. — Zaczatek toho wypisowanj gest 1753. a dne . . . .“ (bližší datum schází).[6]

O osudech kancionálu Raškova podává jedinou zprávu záznam na stránce 2. (list první) tohoto znění:

»Tato kniha všech svatých písní byla odkoupena v roce 1853. pro obec novolhotskou od Martina Hornáčka za 25 fr. W. za času pudmistra Martina Kazíka v N. 105. bývajícího a radních Jiří Huserka a Jana Šmahaje. Že tomu tak jest, toho oni představení svými jmeny podepsali a obecní pečetí stvrdili. Nová Lhota dne 24. prosince 1853. Martin Kazík, pudmistr, Jura Huserek, radní, Jan Šmahaj, radní, Jan Gusyk, rektor t. č. a obecní písař a výbor.«

Kancionál tento má 7 oddílů, z nichž každý kromě prvního má svůj zvláštní tytulní list:

Oddíl I. Písně ranní; 14 písní od str. 6.—25.

Oddíl II. Písně adventní; 31 písní (a 2 latinské) od str. 27.—59.

Oddíl III. Písně vánoční; 74 písní, od str. 61.—147.

Oddíl IV. Písně postní; 51 písní od str. 149.—217.

Oddíl V. Písně velikonoční, pak písně za dešť, za vyjasnění, za pokoj; 82 písní (kromě dvou latinských) od str. 219.—327.

Oddíl VI. Písně svatodušní; 25 písní od str. 329.—359. (Na str. 360. je píseň »Zdrávas hvězdo morská« jinou rukou psaná.).

Oddíl VII. má sice zvláštní tytulní list, ale bez nápisu; patrně jsou to Pomykalovy »Písně obecní, které se možú zpívati od seslání Ducha svatého až do adventu« a zahrnují mimo písně mešní také písně k požehnání, před kázaním a po kázaní, o velebné svátosti, žalmy a t. d. Celkem je v tomto oddílu 92 písní od str. 355.—475.

Písní Mariánských v kancionálu Raškově není.

Celkem tedy obsahuje kancionál tento 369 písní. Rejstříku není. —

Hlavní interes náš ovšem i při tomto kancionále obrací se ku stránce ornamentální. Že Raškovi byl kancionál Pomykalův vzorem téměř výhradným, to sezná každý již pouhým srovnáním ukázek jeho iniciál i ornamentů, s iniciálami a ornamenty Pomykalovými. Že Raška měl sku-

[6] Na listě předcházejícím a sice na str. 3. stojí toto:

„Ty Počzatku wssech počzatku racz mnie Dobry byt.
W každem zaczatku ssczasne dokonanj, w neby s tebú wěczne přzebyvaný.
Dne 19. Januarii 1752.“

Dle toho snad datovati sluší počátek kancionálu toho přece již od roku 1752.

tečně kancionál boršický v rukách, o tom svědčí nezvratně ta okolnosť, že na str. 64. tohoto kancionálu boršického je vepsána píseň »Z nebe

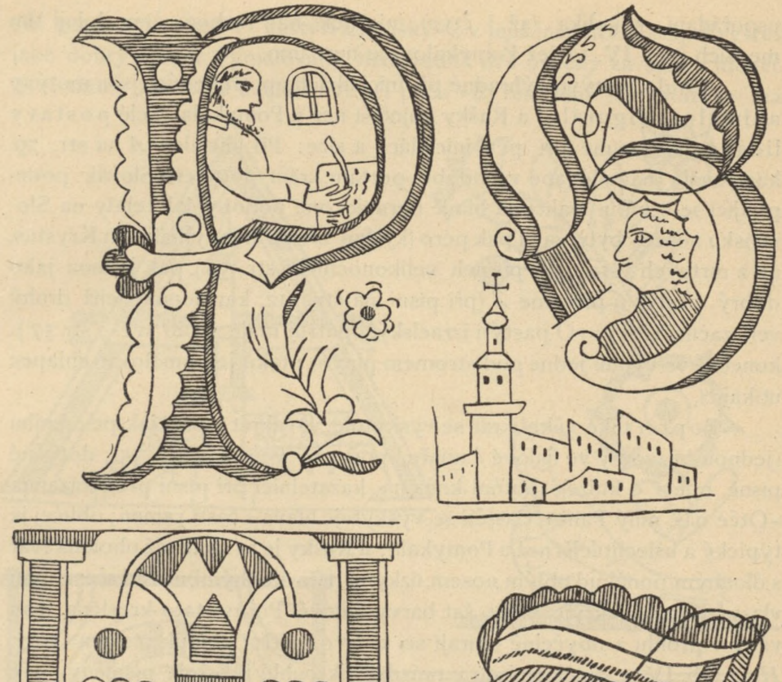
jest vyšel archanděl Páně« písmem, které nade vši pochybnosť je Raškovo. Bylť Raška pravým mistrem písma; jeho písmo je nad míru úhledné,

stejnoměrné, zcela kolmé, od první do poslední stránky nezměněné a ve všech jeho kancionálech úplně stejné, takže i tam, kde podepsán není, jeho ruka najisto rozpoznati se dá.

Uspořádaní ornamentů na dvojstránkách je zcela totožné jako u Pomykala a jako ve všech ostatních kancionálech horňáckých. Jediný v této příčině rozdíl mezi kancionálem boršickým s jedné a ostatními kancionály horňáckými — tudiž i Raškovým — s druhé strany jest (jak již shora podotknuto) u těchto nedostatek spodních cestiček, kterými Pomykal stránky svého kancionálu tak přirozeně a důmyslně zakončoval. Také výplní ornamentálních nenalezneme u Rašky tolik jako u Pomykala. Za to vše kresleno pěkněji a uhlazeněji než u Pomykala.

Co do motývů, pokud upotřebeny jsou zejmena při horních cestičkách, pozorovati u Rašky oproti Pomykalovi poněkud unavující jednotvárnosť. Cestičky Raškovy vykazují zpravidla vlnici, z níž vyrůstají nahoru a dolů závitnice zakončené téměř stereotypně lístky, a jen velmi zřídka růžicemi, zvonky a tvary hroznovitými Několikrát hranatí se — jako u Pomykala — vlnice v lomenou přímku, a trojúhelníky tím tvořené vyplněny jsou kroužky a ťupkami. Řídčeji bývají cestičky Raškovy rozděleny sloupky *X*-ovitými; prázdnou plochu mezi nimi vyplňují buď kroužky (ťupky), po jednom nebo po čtyrech do kruhu kolem pátého prostředního rozestavené, nebo také kosočtverce, osmičkovité tvary a růžice. Několikrát je cestička pokryta kostkovanou plochou, nejčastěji kosočtverci, ale také obdélníky na užší stranu postavenými a úhlopříčnami na různobarevné trojúhelníky rozdělenými. Častěji je též cestička pokryta zvonky střídavě dolů a nahoru obrácenými, komplementérními, takže každá čára je společna vždy dvěma zvonkům vedlejším. Nejoriginelnější je cestička na str. 160. a 161. kancionálu (str. 53.), kde ji tvoří řada tvarů podobných jablíčkám, v nichž viděti jadérka. Tak jako u Pomykala jsou i u Rašky cestičky velmi často uprostřed přetrženy nápisem, pod nímž někdy užší cestička oba širší konce spojuje.

I co do iniciálek byl Raškovi povšechným vzorem ovšem Pomykal. Ale Raška nekopíroval ho prostě, nýbrž vytvářel ze základních forem písmen Pomykalových často formy nové, které jsou někde zdokonalením, někde však na škodu tvaru původnímu. Tak zejmena visí s iniciál na spodu často zvonky forem nápadně těžkopádných. Vytknouti také sluší, že iniciály Raškovy již nečiní onen dojem jednotnosti slohu od první do poslední stránky jako iniciály a vůbec celý kancionál boršický. Příčinou toho jsou zejmena četné menší iniciálky Raškovy, které jsou patrně z nějaké tištěné knihy té doby okresleny. Kresba iniciál je rovněž pěknější, ale místy skorem barokní. Zmínky tu zasluhuje orgánické spojení a

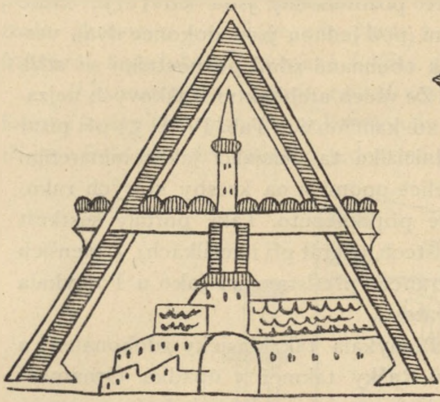
uspořádaní několika (až i čtyr) iniciálek nad sebou, čím doleji tím menších (tab. IV. 1.), jež Pomykalovi je neznámo.

Co do motývů výhradně při iniciálkách upotřebených jsou motývy animální a figurální u Rašky hojnější než u Pomykala. Celé postavy lidské nacházíme při pěti iniciálách a sice: Při iniciálce *A* na str. 79. kancionálu namalované v podobě portálu kráčí portálem Slovák podepírající se o hůl a mající na hlavě beranici oné podoby, jak tehdy na Slovensku nošeny byly, za ní pak péro (kytku). Dvakrát je vymalován Krystus, an z mrtvých vstal (při písních velikonočních; str. 59.), pak jednou jako dobrý pastýř u písmene *Z* (při písni na str. 412. kancionálu, jejíž druhý verš začíná slovy: »O pastýři izraelský, opatruj malé stádo své«; str. 57.); konečně ve výplni jedné pod stromem plným ptáků je namalován chlapec utíkající.

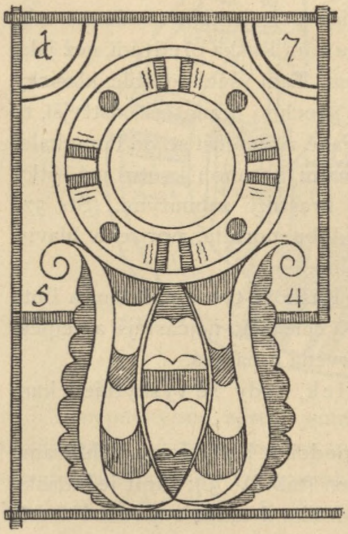
Poprsí také několikrát se vyskytuje: Dvakrát písař, jak píše knihu (jednou bezvousý ve fialové čamaře, podruhé vousatý; str. 55.; dotyčné písně mluví o knize); potom kněz na kazatelnici při písni před kázaním »Otče náš, milý Pane«. Častěji se vyskytuje hlava s částí ramen; obličej je typický a ušlechtilejší než u Pomykala; u Rašky je to stále táž oholená tvář s dlouhým, poněkud oblým nosem, úzkými rty a dlouhými, na zad sčesanými vlasy. Ramena kryje vždy šat barvy fialové. Poprsí tato kreslena jsou vždy v profilu a obyčejně opírají se zády o vnitřní oblouk písmen (srov. *H* na tab. IV. 1.); někdy jsou v prázdné okrouhlé prostoře písmeny i dvě taková poprsí proti sobě postavena. Jediná z hlav Raškových kouří ze zapekačky (krátké dýmky slovenské; na str. 298. kanc.). Hlavní pruty písmen arci také jako u Pomykala bývají nahoře zakončeny hlavami opětně téhož typu jako všechny ostatní Raškovy hlavy, jsou však velmi často nepoměrně malé, čímž se dojem estetický valně ruší. Jednou nakreslen obličej perspektivně dosti dovedně. Z předu nakreslena hlava na výplni na str. 79. kancionálu; postavena je zde beze všeho organického spojení na skřížené stopky dvou zvonků (str. 53.). Bizarně vyjímá se při jedné iniciálce, jak z hlavy lidské vyrůstá kvítko Na dvou iniciálách pak jsou hlavy tmavohnědé. Nechceme rozhodovati, zdali tu Raška řídil se manýrou byzanckou, resp. východoslovanskou, či zdali ho něco jiného k tomu přimělo.

Z ostatního živočišstva použil Raška za motýv stereotypní, z kancionálu boršického známé hlavy dračí jakožto zakončení prutů písmen nahoru; tyto hlavy mívají tak jako u Pomykala uši a vyplazený jazyk, ale nikdy korunku a nikdy nemají hubu protáhnutou v zašpičatělé pysky jako v kanc. z r. 1732—35. (Tab. IV. 3.) Písmena *S* má často podobu hada do osmičky svinutého jako u Pomykala. Při zmíněné již písni na

str. 412. kancionálu (»O pastýři izraelský«), v jejíž iniciálce *Z* stojí Krystus jako dobrý pastýř, vymalovány nedovedně dvě ovečky za sebou jdoucí. (Str. tato.) Konečně iniciálka *E* při písni »Ej ten silný lev udatný« má

jako u Pomykala podobu vztýčeného, ale zde jednoocasého lva zeleného s hnědou hřivou a držícího šavli. Jinak je říše živočišná zastoupena jenom ptactvem: čtyrykrát namalován pták osamělý v oblíbené lidovým malířům našim pozici, totiž na jedné noze stojící, druhou nohu skrčenu a hlavu

docela vzad obrácenu; peří je pestré. Zajímavé je sloučení prvků vegetabilních se zvířecími při těchto ptácích. (Str. 57.)[7] Jednou namalována dokonce haluz se 4 ptáky (při *T*, str. 272.).

Ze světa neživého zvláště pozoruhodny jsou kostely, které namalovány jsou pod 8 iniciálkami (pod jednou jsou dokonce dva), vesměs s vysokými štíhlými věžemi a obehnané zdmi pevnostními se střílnami.[8] (Tab. IV. 5, a str. 55. a 57.). Ze všech architektur Raškových nejzajímavější je iniciálka *W* na str. 126. kancionálu (Tab. IV. č. 5.) při písni »W městě Betlémě řečeném«. Iniciálka ta ukazující jakési minaretům podobné štíhlé věže a kopule, velice upomíná na kresby starých rukopisů byzanckých, jak již v úvodě připomenuto. Také portály šestkrát se vyskytují (třikrát na tytulních listech, třikrát při iniciálkách). Z menších věcí jednou namalována monstrance, představující jako u Pomykala iniciálku *O* při písni o velebné svátosti.

Ornament rostlinný, u Pomykala tak klasicky zdokonalený a výhradně upotřebený, je za to u Rašky takměř v úpadku. Ornament zvonkový nemá tak oblé, dokonalé formy jako u Pomykala (srov. na př. tab. IV. 3.); jiné motývy rostlinné pak jsou v kancionálu Raškově mnohem řidší než u Pomykala, forma jejich pak je taková, že se zdá, jakoby to byla zcela jiná vegetace, kterou nám Raška předvádí, než jaké jsme se obdivovali v kancionále boršickém. Tam všechno oblé, klasicky jednoduché, krásně stylizované; u Rašky všechno hranatější, ostřejší, tu i tam zrovna bodláčí, stylizace bizarní. Také růžice liší se od Pomykalových tím, že kalich (spodní listy pod vlastní korunou květu) má lístky ne přímé, nýbrž s konečky na způsob svastiky zahnutými. (Str. 57.) Ohraničení listů tytulních, kde nemá podobu portálu, pořízeno hlavně rámečky z kružnic a přímých čar složenými.

Skupeniny barev jsou v kancionále Raškově tyto: 1. zelená a žlutá (až po str. 61. výhradně); 2. zelená, žlutá a červená; nejčastější a nejpěknější pak je skupenina 3. zelená, žlutá, červená a fialová.

Co se týče jednotlivých iniciálek, tedy se vyskytuje v kancionále Raškově:

A 18krát a sice 13krát frakturní v podobě harfy často s hlavama zvířecíma na horním konci rovných břeven (tab. IV. 3.); 5krát je latinské a sice dvakrát v podobě románského portálu, dvakrát v podobě zvonu (jedno takové je z Pomykala zcela okresleno a omalováno), konečně

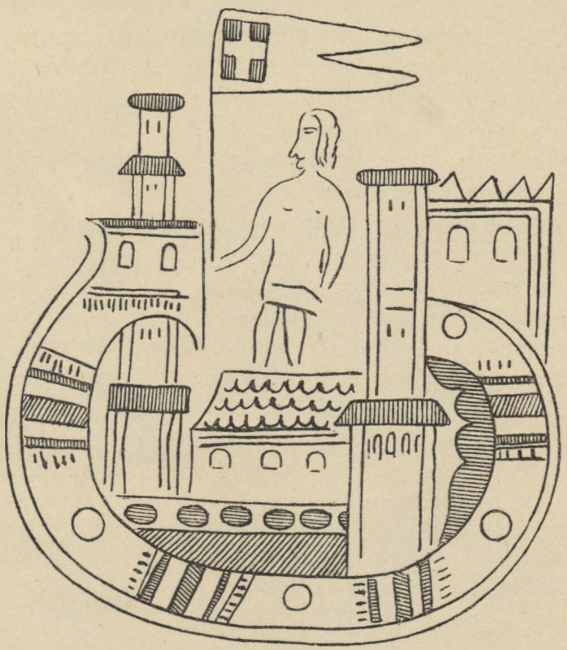
[7] Srov. tohoto ptáka Raškova s fig. 5. na str. 17.

[8] Ukázku podobné výplně pod iniciálou (opevněné město s kostelem a věžemi) podává také Stasov na listě XL. z rumunského rukopisu Alexandriady XVII.—XVIII. věku, chovaného v kievské akademii.

jednou má zcela latinskou formu přímek, pod ním pak je kostel, jehožto štíhlá věž proráží vodorovnou příčku písmeny. (Str. 57.)

B naskytá se 39krát, je vesměs frakturní a vykazuje téměř samé pěkné tvary. Jednou je Pomykalovo *B* na str. 286. boršického kancionálu zcela okreseno. — *C* je zde 7krát a tak jako u Pomykala vesměs frakturní, a podobnější písmeně *L*. (Str. 53.)

D je zastoupeno 18krát, taktéž vesměs frakturní, nedostihuje však formou krásy této písmeny v kancionálu boršickém. — *E* čteme 6krát; tři jsou frakturní, dvě latinské, jedno má podobu vztýčeného lva.

G nepochybné zjistili jsme pouze jednou; toto však je nad míru zajímavé: široká stuha obejímá totiž kostel, na jehož střeše stojí Spasitel s praporcem, an z mrtvých vstal. (Str. tato.) V několika jiných případech nedalo se zjistiti, chtěl-li Raška nakresliti *J* či *G*.

H vyskytuje se 22krát a to jenom dvakrát latinské, ostatních 20 je buď docela buď aspoň částečně frakturních; při těchto posledních *H* súžuje se přímý hlavní sloup písmeny patrovitě jako věž. Z latinských forem této písmeny zajímá nás hlavně ono na str. 55. reprodukované, představující architekturu, pod níž opětně vymalován kostel.

Iniciálku *J* napočetli jsme 12krát; vyjma jednu jsou všechny frakturními, tvaru na mnoze velmi ušlechtilého (str. 55.). Veliké *J* na str. 444. (tab. IV. 2.) je zajisté nejkrásnější iniciálou celého kancionálu, majíc na latinském podkladu svrchovaně vkusnou i bohatou výzdobu složenou z motývů geometrických, rostlinných, animálních i figurálních.

K je tu 26krát vesměs frakturní a má formy mnohem případnější než u Pomykala. — *L* jsme našli jenom jedno, to pak jest frakturní. — *M* je zde 8, mezi nimi jenom jedno latinské, *N* pak 12 vesměs frakturních.

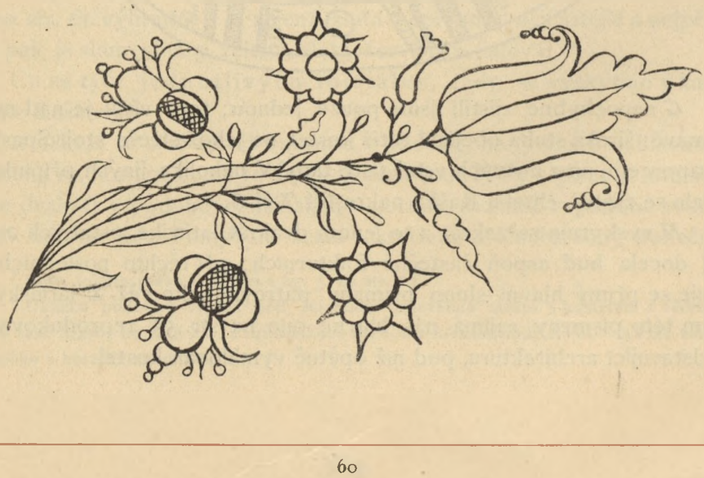
Písmena *O* je zastoupena 28krát, z těch je 7 frakturních, několik má podobu kruhu vyplněného obličejem jako v kancionálu boršickém, jenom zřídka však je kruh tento dle vzoru Pomykalova zasazen do čtverhranného rámce, v jehož rožkách zaznamenán letopočet. Jednou je kruh ten postaven na ohromný, těžkopádný zvonec (str. 57.).

P čte se 45krát, je téměř vesměs frakturní, buď docela nebo částečně. Výjimku činí latinské *P* na str. 55. s písařem ve vnitřní ploše. — *R* 11krát a to jenom dvakrát latinské.

Písmena *S* naskytá se 50krát; 4 mají podobu hada do osmičky stočeného jako v kancionále boršickém, jedna má podobu kurentního *S*, v ostatních případech má obyčejnou latinskou podobu.

T čte se 6krát, vesměs frakturní. — *V* 5krát, vyjma jednou taktéž frakturní, vesměs tvarů velmi ušlechtilých. — *W* naskytá se 54krát, je vesměs frakturní, jen jednou má nad míru neobyčejnou podobu tří věží kostelních spojených oblouky (tab. IV. 5.).

Z je zastoupeno 23krát; jeho tvary takořka vesměs frakturní, velice upomínají na Pomykala (str. 53.). Výjimku činí ono latinské *Z* s dobrým pastýřem a dvěma ovečkama (str. 57.).

Kancionál Jana Pinkavy.

Popisují prof. **J. Klvaňa** a **V. Houdek.**

Mezi všemi malovanými kancionály, které po kancionálu boršickém na moravském Slovensku objeveny byly, zaujímá přední místo kancionál *Jana Pinkavy*, psaný téměř současně s boršickým, totiž v letech 1732—35. *Kde* kancionál tento psán byl, není v něm nikde zaznamenáno; že však asi zajisté vznikl na Horné zemi moravsko-slovenské, toho důkazem je nám předně charakter jeho ornamentu, dle něhož přese všecky zvláštnosti jeho patří zřejmě ku prostonárodní malířské škole moravsko-slovenské; pak ale i jeho osudy, pokud nám jsou známy, dle nichž kniha tato po dědinách na Strážnicku, obzvláště pak v Kuželově, z ruky do ruky šla.[1]

Životopisných dát původce tohoto kancionálu neznáme bohužel žádných.[2] Ale jednu domněnku budiž nám dovoleno zde vysloviti. V pamětní knize novolhotské (srov. str. 50.) podepsán je právě v těch letech, kdy kancionál Jana Pinkavy byl psán, totiž 1732—36. několikrát Jan Pinkava jakožto purkmistr novolhotský. Poněvadž víme, že pisatel

[1] O knize té platí plným právem výrok „habent sua fata libelli“ (knížky mívají své osudy). Asi před 30 lety koupil ji totiž Martin Štica, zpěvák (čili literák) v Kuželově, kde podnes literáci v kostele i při pohřbech pilně zpívají, od jednoho knihaře v Uh. Ostroze a zapůjčil ji kostelu kuželovskému. Po jeho smrti vzali knihu dědicové jeho z kostela, poněvadž ale dosud zaplacena nebyla, dožadoval se onen knihař kupní ceny, kterou však dědicové zaplatiti se zdráhali, až se dostala rozepře ku představenstvu kuželovskému, které knihu dědicům odebralo a ve dražbě za dva zlaté prodalo Jiřímu Mičkovi, taktéž zpěváku v Kuželovém. Po smrti Mičkově šel kancionál z ruky do ruky po Kuželovém i po okolí, až o něm zvěděl p. M. Zeman, varhaník ve Velké, který jej pro muzeum naše získal a jemuž také za tyto zprávy o osudech knihy té děkujeme. Dříve ještě, nežli nám p. Zeman knihu tuto zaslal, sdělil nám p. Béňa, tehdy učitel na Súchově, že rodina Šumberova na Súchově měla kromě kancionálu, jejž psal Jozef Šumbera, a o kterém později řeč bude, ještě jiný vzácný kancionál, jejž si však jakýsi knihař z Uh. Ostroha přivlastnil a později do Kuželova prodal. Dovoleno tu zajisté domnívati se, že to byl kancionál Pinkavův, jehož původ by se dal takto stopovati až do Súchova. Mluví pro to též částečná příbuznosť kancionálu Šumberova s Pinkavovým, jak doleji k tomu ještě bude ukázáno. Odkud by se však tento kancionál byl rodině Šumberově dostal, opět nevíme.

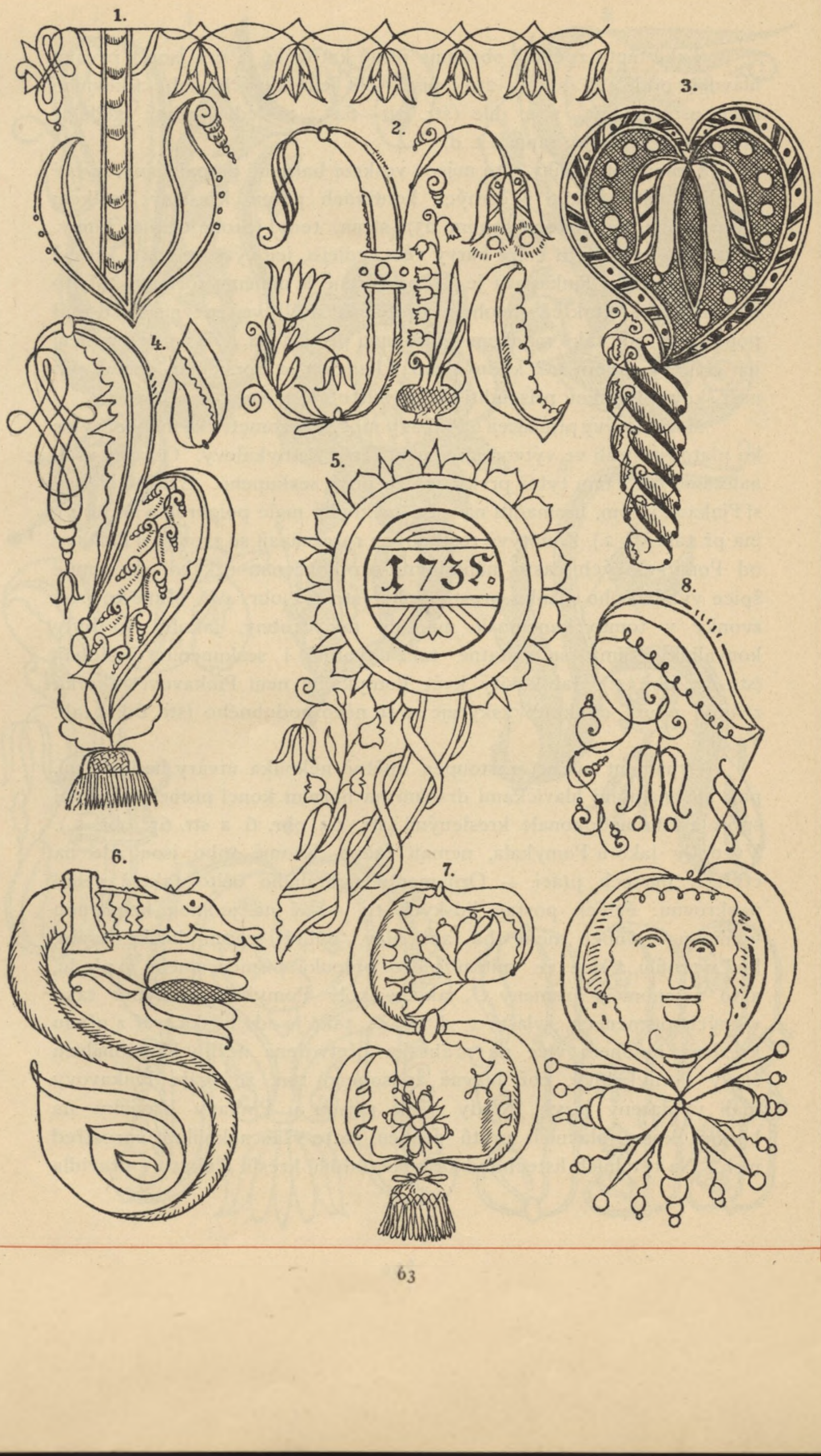
[2] Náš dotaz k farnímu úřadu dotyčnému zůstal bez odpovědi.

a malíř kancionálu súchovského (o němž doleji řeč bude), Jozef Šumbera, byl jen prostým kostelníkem, nebude zajisté divno, vyslovíme-li domněnku, že původce kancionálu Pinkavova byl také jen sedlákem a purkmistrem horňácké dědiny. Kdyby byl Jan Pinkava býval rektorem neb obecním písařem, není pochybnosti, že by byl stav svůj ku svému jménu připojil, jako to učinili Pomykal, Raška i Jiřík Dynga, rektor lipovský, o kterém ještě se zmíníme. Přezdívka Dinga, připojená ku jménu »Jan Pinkava« od něho samého (»Kancionál zepsaný ode mne Jana Pinkavy anebo Dingy« stojí na str. 211.) dává arci na uváženou otázku, zdali tento »Jan Pinkava anebo Dinga« není touže osobou s Jiříkem Dyngou, rektorem lipovským, který napsal jiný kancionál r. 1740. Na otázku tuto musíme odpověděti záporně; nehledě ani k nestejnosti jmen křestních, tož kdokoli oba tyto kancionály byť jen zběžně porovná, musí uznati, že jich nemohla vytvořiti táž ruka; jest arci jakási příbuznosť v motývech ornamentův obou kancionálů; mají ony společné sobě známky, jimiž se od vlastní malířské školy Pomykalovy odchylují; ale provedení ornamentální i písmo je v obou zcela různé; Jiřík Dynga byl patrně pouhým žákem Jana Pinkavy, jemuž ostatně »vody nepodá.«

Kancionál Pinkavův má dvojí hlavní tytul, totiž na prvním listě tento: »*Kancional Založeni na celo Roczni czasy hned od adwentu na Czele slawnosti gak Nedelny tak y Swateczny: Zaczaty w Roku 1733. ode mne Jana Pinkawy.*« — Druhý všeobecný a patrně první tytul, který při svázaní volně psaných archů asi omylem do zadu byl vevázán, je na str. 211.[3] a zní jednoduše takto: »*Kancional Zepsani Ode mne Jana Pinkawi anebo Dingi.*« Stránka vedlejší pak nese tytul jednoho oddělení knihy, totiž: *Zacinagi se Pisne Nedelni y take Swateczni Celoroczni Od Adwentu až do Posledni Nedele Swatodussny. Zaczatek toho Kancionalu Anno Domini: 1732. Dne 1ho Julj.*« Dle toho byla předcházející část kancionálu od str. 1. do 210. napsána patrně později nežli část následující, která snad dle původního úmyslu Pinkavova měla tvořiti celek pro sebe, k níž pak doplňkem připsána část předcházející. — Další zprávy o době vzniku této knihy podávají stránky 539. a 558., na nichž v iniciálce *O* napsán na každé letopočet 1735. jakožto poslední v knize zaznamenané datum.

Kancionál tento měl původně bezpochyby 648 stran ve čtvercovém formátě, kromě rejstříku, z něhož se zachovaly jenom první 4 listy až do písmeny *N.* Uprostřed knihy schází na 5 místech celkem 6 listů. Nedopatřením knihaře vevázány jsou stránky 378—393. mezi stránky 283. a 284.

[3] Následkem chybného stránkování připadají tu na stránky sudé číslice liché.

1.
2.
3.
4.
5.
1735.
6.
7.
8.

Také tento zpěvník obsahuje písně katolické, a sice jsou v prvním hlavním oddělení (str. 1—210.) písně dle jednotlivých dob církevního roku uspořádány; v 2. díle (str. 211—645.) následují písně nedělní, Mariánské, sváteční, ranní a t. d.

Ornamenty knihy této nejsou veskrze barvami pomalovány, nýbrž z veliké části jenom v černých konturách perem kresleny; celkem pomalováno je barvami jenom 237 stran, tedy jenom třetina knihy. Ostatně jsou při této knize barvy věcí vedlejší, její význam leží v kresbě kontur. Kresba Pinkavova je — přiměřeně k malému formátu tohoto kancionálu — taktéž mnohem drobnější nežli ve zpěvnících dosud popsaných, ale také mnohem podrobněji provedena. Za to ovšem není její celkový dojem tak klidný jako v kancionále boršickém, jemuž pro naši školu písařskou přisouditi slušno místo *klasicismu*.

Mezi motývy přicházejí u Pinkavy motývy geometrické mnohem více ku platnosti nežli ve výtvorech vlastní školy Pomykalovy. Ostatně však nalezáme zde i tam tytéž prvky, jen že jinak seskupené. Zvláště liboval si Pinkava v tom, hromaditi na sebe šnekovitě malé polokruhovité formy (na př. tab. VI. 2.). Z motývů rostlinných rozeznávají se zvonky u Pinkavy od Pomykalových často nápadným prodloužením úzkého, do jemné špice vybíhajícího článku prostředního (str. 69. obr. 4.). Mimo to jsou zvonky v tomto kancionále mnohdy tak drobny, jakoby to byly konvalinky, jimž se ostatně také tvarem i seskupením podobají (str. 63. obr. 2.). Jablkovitý květ Pomykalův není Pinkavovi takořka známý; pouze dvakrát vyskytuje se tu něco podobného (str. 60. a tab. V. 7.).

Ornament zvířecí zastoupen opětně několika útvary hadovitými, pak ale známými hlavičkami dračími na horním konci písmen, ač dosti spoře a také nedokonale kreslenými (str. 63. obr. 6. a str. 67. obr. 5.). Výzdoby jako u Pomykala, nemají žádné. Kromě toho jsou zde na čtyřech místech ptáci. — Ornamentu figurálního užito taktéž velmi poskrovnu: celých postav lidských tu — až na jedinou nepatrnou výminku — vůbec není, ba ani hlav, nýbrž jenom lidské tváře, buď v profilu, a sice ve vnitřní ploše oblouků písmen, anebo z předu, a to nejenom u písmeny *O*, jako u školy Pomykalovy, nýbrž také v jiných písmenech, zvláště v *A*, *S*, *Z*; také je zde lidská tvář z předu kreslená mnohem více na arabesku přetvořena nežli v kancionálech školy Pomykalovy, což hlavně způsobeno tím, že tváře Pinkavovy mají vyplazený jazyk. Nikdy však nejsou u Pinkavy hlavičky na horním konci hlavních prutů písmen, za to však několikrát uprostřed nich. Na tytulních listech jednotlivých oddílů kreslil Pinkava z pravidla

1.
2.
3.
4.
5.
6.
7.

andělské hlavičky s šupinovitýma křídlama, ale tak hrubě, že na nich je věru pramálo andělského.

Co do kresby *iniciálek* nečiní ani tento kancionál onoho dojmu jednotnosti jako kancionál boršický. Nejen že pouze asi jedna třetina písmen začátečních je barvami pomalována, ostatní pak jenom kresleny; ale z těchto opět jedna část má pouhé obrysy, kdežto jiné jsou perem dopodrobna vyzdobeny. Mezi těmito zajímají provedením svým zvláště ty písmeny, jejichžto vnitřní plocha je pokryta mřížkovaným pozadím, v němž ponechány lístky, květy a t. d. bílými, tak že výzdoba ta činí dojem obrazu negativního. (Obr. 1. str. 65.) Zmínky zasluhuje též, že pruty písmen prolomeny jsou zhusta zvonky napříč položenými (tab. V. 1, 2), ve kterémžto případě, jakož vůbec, když se dvě takové stuhy křižují, kresbou naznačeno je, která je položena dole, a která nahoře. Ostatně však ani Pinkava ještě neznal kresby perspektivní a plastické.

Z pravidla mají písmeny Pinkavovy základ frakturní; jenom *A* má vždy tvar zvonkovitý (t. j. oblou formu latinskou) a také *O* má často podobu kruhu ve čtvercovém rámci.

Různé zvláštnosti a ozdoby v iniciálách, zejmena husté nakupení závitnic, na vyplnění půdy v nich, poukazují k tomu, že Pinkava mnohem více viděl anebo že mnohému, co viděl, více na sebe dal působiti než Pomykal. Nakupení oněch závitnic alespoň poukazuje k tištěným písmenám století XVII. Rovněž mnohde prokukuje ve tvaru i výzdobě některých iniciál vliv baroku — řekneme venkovského, jak se s ním stýkáme ve venkovských některých kostelích.

Všech iniciál tohoto kancionálu je na 320. Mezi nimi je:

11 *A*; téměř všechny mají pěkné tvary a zcela zvláštní výzdobu, škole Pomykalově neznámou. Nejoblíbenějším motývem je při nich obličej ve vnitřní ploše písmeny zpředu nakreslený s vyplazeným jazykem. (Obr. 6. str. 65., pak obr. 3. a 4. str. 67.)

Mezi 15 *B*, 14 *C* a 13 *D* pozoruhodny jsou jen ty, které jsou zde reprodukovány (obr. 4. str. 63., obr. 1. str. 67. a tab. V. 2.).

6 *E*; jedno z nich (obr. 3. str. 65.) je zvláště pěkné, upomíná však použitím zvonků na *E* Pomykalovo na str. 26. Naproti tomu není zde lva, známého nám z kancionálu školy Pomykalovy.

5 *H*; jedno je úplně latinské s obličejem z předu nakresleným nad příčním břevnem; ostatní mají tvar smíšený, při čemž hlavní kolmé břevno terasovitě, resp. věžovitě se súžuje.

20 *J*, neslušíli mezi nimi některé čísti za *G*. Obrysy i provedení jsou při některých zvláště podařeny (obr. 2. str. 67.). Na horní příčce jednoho *J* sedí malý něžně namalovaný ptáček (obr. 4. str. 65.).

1.
2.
3.
4.
5.
6.

39 *K*; mezi nimi zcela pěkné exempláry (tab. V. 3.); nejoriginelnější písmena celého kancionálu je zajisté zmíněné již (v úvodě) *K* v podobě ptáka (tab. V. 5.). Některá *K* mají zcela zvláštní, odjinud neznámou formu (obr. 5. str. 65.). — O 2 *L* nic zvláštního říci nelze.

15 *M* tvarů namnoze úhledných; dvakrát je prostřední břevno nahraženo spleteninou čar na způsob písmen XVII. věku (obr. 5. str. 67.).

11 *N*; z pravidla zdařené exempláry; v jednom je vnitřní plocha vyplněna stromkem konvalinek ve květináči (obr. 2. str. 63.).

25 *O*; tato písmena vykazuje největší rozmanitosť. Vedle známých tvarů (kruhu kružidlem narýsovaného a do čtverce zarámovaného, s tváří zpředu nakreslenou uvnitř) nahražen je kruh několikrát elipsou nebo jinými tvary geometrickými (obr. 2. str. 71.); tu a tam má *O* podobu několikanásobné růžice; pravzláštní dojem však činí tři takovéto růžice na stopce obloukovitě zohnuté (obr. 5. str. 63. a obr. 2. str. 65.); vnitřní plocha jedné z nich vyplněna je zběžnou konturou malé figurky nějaké světice; je to jediný v celém kancionále pokus, lidskou postavu nakresliti. — Velmi častý frakturní tvar písmeny *O* bývá velmi úhledně v barokním slohu perem vyzdoben (str. 63. obr. 3.). Ornament zcela zvláštní vyplňuje frakturní *O* na tab. V. 1.

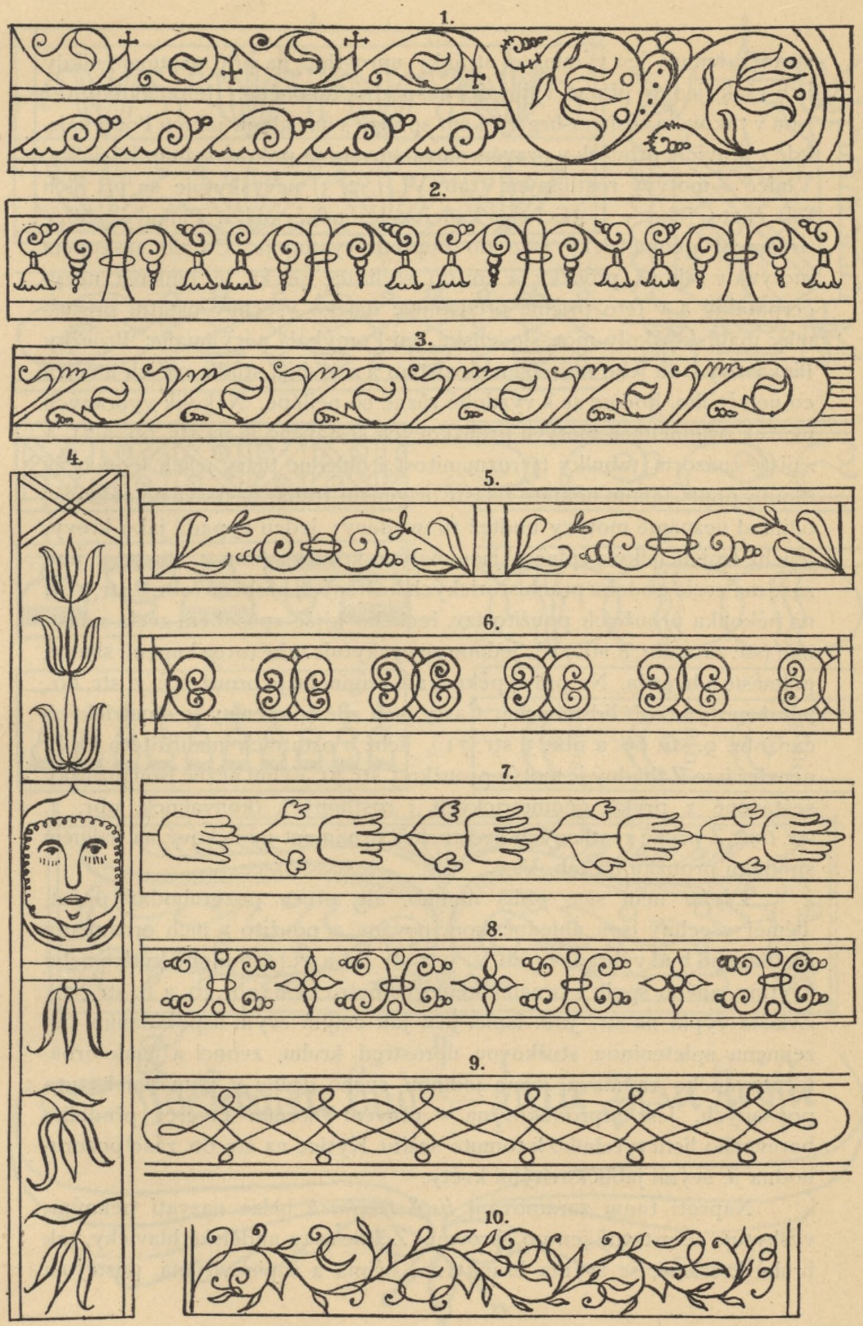
43 *P*, veskrze tvary smíšené, od sebe jen málo se lišící; mezi nimi několik pěkných exemplárů (obr. 1. str. 63. a obr. 1. str. 65.); originelní, ale skresleno je *P* na str. 484. kancionálu, sestávající ze dvou šupinovitých hadů. — Podoba tří *R* upomíná na vzor Pomykalův.

32 *S*; mezi nimi jenom 2 ve známé podobě hada do osmičky stočeného; kresba je plastická, ale nepodařená. Mimo to mají ještě 2 *S* sice podobu hada, ale pouze jednoduše esovitě skrouceného (str. 63. obr. 6.). Ani jediné *S* tohoto kancionálu nemá čisté formy latinské, z pravidla je alespoň dolní oblouk špičatý (obr. 7. str. 63.). Spodní vnitřní plocha bývá vyplněna tváří kreslenou zpředu, horní oblouk pak obličejem v profilu. — 2 *T* (tab. V. 6.) a 6 *V* neposkytují nic pozoruhodného.

30 *W*; tvary po většině z kancionálu boršického známé; neobyčejné je *W* na str. 313., sestávající z jednoduchých, rovnoběžkami tvořených, velmi úzkých stužek, z nichž každá jenom na dvou místech elipsovitě, resp. kosočtverečně se rozšiřuje. (Str. 65. obr. 7.) Několikrát vypadá *W* (jako ve zpěvníku neznámého písaře z let 1732—35.) spíše jako *M*.

21 *Z*; vyjma jedno, jež, jak se zdá, z nějakého tištěného spisu XVII. stol. okresleno je, vesměs známé stereotypní tvary; nejpěknější je asi ono na str. 63. pod č. 8. reprodukované. —

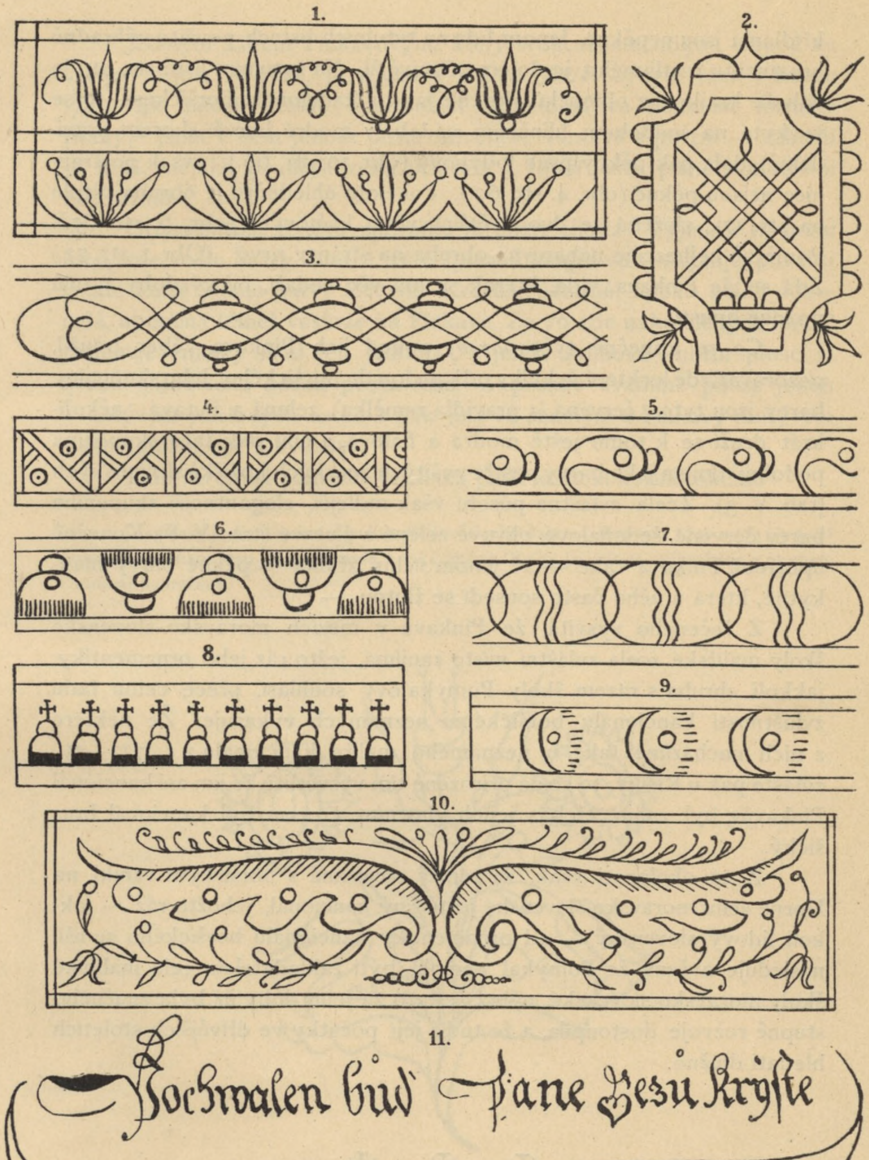
Vlastního významu nedodávají však tomuto kancionálu ani tak iniciálky jako *proužky* ornamentální, které arci nejvíc jenom horní okraj

1.
2.
3.
4.
5.
6.
7.
8.
9.
10.

stránek lemují, jen výminkou stránky uprostřed na příč protínají, nikdy jich však (jediný případ vyjímaje) naspod nezakončují. Jen málokdy též jsou v takovém těsném orgánickém spojení s iniciálkou jako u Pomykala, kde z pravidla proužek v pravém slova smyslu je pokračováním iniciálky. Vlnice s motývy rostlinnými (tab. VI. 1, 2, 3) nevyskytuje se při nich tak často jako v boršickém kancionále, poněvadž u Pinkavy vůbec ornament geometrický více do popředí vystupuje. Co do seskupení motývů v takové proužky a co do stylizace prvků je Pinkava nevyčerpatelný a v této příčině předstihuje daleko všechny ostatní příslušníky malířské školy mor.-slovenské, ani Pomykala nevyjímajíc. Proužky Pinkavovy jsou jeho největším skvostem a zasluhují studia našich umělců co největšího, hodíce se k výzdobě různé co nejlépe. Několik vybraných ukázek originelních motývů proužkových sestaveno je na str. 69. a 71. a zajisté znázorní tabulky ty rozmanitosť i úhledné tvary jejich lépe nežli dlouhý popis. Jenom některé zvláště originelní, třebas ne právě nejpěknější, odjinud neznámé motývy buďtež tu uvedeny: jeden vypadá jako krovy, jejichž trojúhelníky vyplněny jsou malými kroužky (obr. 4. str. 71.); jiný zase má zcela podobu praehistorických koštěných hřebenů (obr. 6. str. 71.); na několika proužcích použito tzv. řeckého kříže způsobem zcela zvláštním (str. 72. a obr. 8. str. 71.); jednou se vyskytuje také toto skupení: slunce, půlměsíc a hvězda. Ne právě pěkný, ale originelní je proužek č. 7. str. 69., jehož motýv tvoří lidská ruka. Časty jsou zde spleteniny geometrických čar (obr. 9. str. 69. a obr. 3. str. 71.), jichž u ostatních malířů této školy nenalezáme. Záhadný je motýv proužku 5. str. 71. Velmi něžné jsou proužky sestavené z prvků geometrických i rostlinných (konvalinek, obr. 2. str. 69.). Z prvků rostlinných uvésti sluší ornament jablíčkový na jediném spodním proužku na tab. V. 7.

Výplní není sice příliš mnoho, ale přece pozoruhodný počet. Téměř všechny jsou úhledně koncipovány a použito v nich ornamentu rostlinného buď výhradně (tab. V. 9. a str. 60. a 73.) v podobě kytice nebo květiny, anebo spolu s ornamentem geometrickým (obr. 10. a 11. str. 72.). Zvláště výplň na str. 300. kanc. jest jak celým svým uspořádaním, tak zejmena spleteninou stužkovou uprostřed kruhu, zvonci a jinak ornamentovaného zajímava, jsouc jedinou svého druhu v památkách tuto popsaných. Jest reprodukována v pravém horním čtverci předního barevného listu tytulního k tomuto sešitu. Kytice na str. 60. zase pozoruhodna je svými jablíčkovitými květy.

Naproti tomu zarámování *listů tytulních* nelze nazvati pěkným; vyskytuje se ostatně jen po skrovnu. Zejmena ty andělské hlavičky, tak hrubě kreslené, se svýma hranatýma očima a šupinovitýma, pestrýma

1.
2.
3.
4.
5.
6.
7.
8.
9.
10.
11.
Pochwalen bůd Pane Jezů Kryste

křídlama jsou nepěkné. Jenom kde na tytulních listech použito výhradně ornamentu rostlinného, je dojem příznivější. Na tytulním listě str. 211. je nahoře krajkoví z obloučků složené jako v kancionále boršickém (to se vyskytá na soudobém hliněném nádobí v modré barvě skorem pravidelně), dole pak pěkný pruh lodyhový (obr. 10. str. 69.); avšak postrannice nejsou pěkné (obr. 4. str. 69.). Poněkud úhlednější je obruba tytulu na str. 171., složená ze dvou větších větví květových (obr. 6. str. 67.). Poměrně nejhezčí je nebarevná obruba na stránce prvé. (Obr. 1. str. 71.) Zdá se, že Pinkava, vida, kterak se mu věc nedaří, od výzdoby tytulů později upustil.

Co se konečně týče *barev*, pokud jich Pinkava vůbec použil, pozorovati zde leckteré úchylky od kancionálu boršického. Jeho skupeniny barev jsou tyto: červená (z pravidla rumělka), zelená a žlutavá; několikrát druží se k tomu ještě modrá a fialová, a činí pak tato skupenina podobný dojem jako barvy pestře vyšitých ženských kožíšků slovenských (tab. V. 3). Zcela zvláštně působí však mdlejší, elegantnější skupenina barev červené, šedofialové, olivově zelené a žlutavé (tab. V. 8). Konečně upotřebil Pinkava také — ač jenom velmi zřídka — pěkné barvy blankytné, která u něho často sousedí se žlutou. —

Z řečeného vysvitá, že Pinkava v mezích moravsko-slovenské školy malířské zcela zvláštní místo zaujímá, ježto ráz jeho ornamentiky, jakkoli zhruba s rázem školy Pomykalovy souhlasí, přece celou řadu zvláštností kancionálu boršickému neznámých vykazuje. Že některé z nich nacházíme také u neznámého malíře kancionálu z r. 1732—35, zvláště pak u Rašky, to se dá přirozeně tím vysvětliti, že jim asi kancionál Pinkavův byl znám, třebas jejich vlastním vzorem byl kancionál boršický.

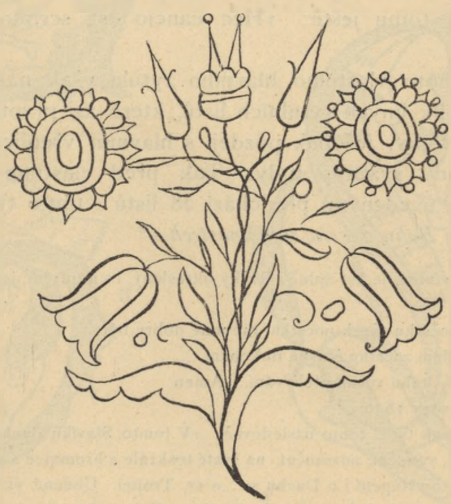
Z té okolnosti však, že téměř současně s boršickým vznikl na Horné zemi moravsko-slovenské ještě jiný kancionál, jehožto ráz — jakkoli lidový slovenský — od ornamentiky kancionálu boršického se liší, následuje ovšem, že Pomykal nemohl býti zakladatelem celé malířské školy moravsko-slovenské, nýbrž že tato za jeho doby již byla značného stupně rozvoje dostoupila, a že tudíž její počátky ve dřívějších stoletích hledati dlužno.

Jediným žákem Pinkavovým, který svou ornamentikou zřejmě ku svému mistru se hlásí, je *lipovský rektor Jiřík Dynga*, jenž v letech 1740—41. založil, avšak nedokončil kancionál ve foliovém formátě psaný;[4] jsouť v něm jenom písně adventní, vánoční a postní — celkem 58 listů; nějaká pozdější ruka připsala k tomu ještě písně svatodušní bez ozdob.

Ornamentika tohoto zpěvníku je dosti chudá: Vyjímaje tři první listy, kde vedle barvy žlutavé ještě špinavě modrá se vyskytuje, použito v celé knize jediné barvy žlutavé. Kresba, ostatně daleko méně dokonalá, upomíná téměř veskrze na Pinkavu. Ze 76 zde nakreslených iniciál zasluhuje zmínky snad jen jedno *O*, v jehož kruhové vnitřní ploše je hrubě nakreslena lidská postavička. Z pruhův uvádíme pouze jeden s motývem jetelových lístků a pak jiný se známým z Pinkavy motývem slunce, půlměsíce a hvězdy.

Tato skromná památka písařská patří kostelu kuželovskému

[4] Zajímavý je při této knize pokus zfalšovati jeho datum: letopočet 1740 a 1741 je totiž pokaždé na 1640, resp. 1641 přepsán a také jméno Dynga je jednou vyškrabáno a jmenem Czambal nahraženo.

Kancionál Jozefa Šumbery.

Jakořka jenom půl století uplynulo od té doby, co poslední písař knih na Horné zemi moravsko-slovenské dokončil poslední co do času památku tohoto druhu. Kostelník Jozef Šumbera narodil se, jak z rodinných zápisků, v jeho kancionále zaznamenaných vysvitá, r. 1812. na Súchově a zemřel tamže r. 1872. Kancionál svůj počal psáti (podle tytulního listu) r. 1830., tedy v 18. roce věku svého.

Kancionál ten, psaný ve formátě čtvercovém a čítající celkem 259 listů, t. j. 518 stran, má tento tytul na listě 29.: »*Kanczyonal založený ke czti a chwale Panu Bohu vssemohuczymu, w kterémžto pýsně katoliczké a w chramě Božim k spěwu potrebne gsú. A takowy skrzewa mú wlastni ruku, Jozeffa Ssumbery zaczatý a zepsaný gest. Na žádost* . . (?) *dne 20.ho February Anno 1830 Roku.*« Aby pak ukázal svou znalosť latiny, připsal k tomu ještě: »Hec cancio est scripta perme Josef Šumbera.«[1]

Kromě tohoto vlastního hlavního tytulu však nalezáme v této knize ještě několik jiných tytulních listů, které asi prvotně zahajovaly samostatné zpěvníky, jež pak později s hlavním všeobecným kancionálem dohromady svázány byly. Tak před vlastním kancionálem (s tytulem shora uvedeným) předcházi 28 listů s tímto tytulem: »*Duchownj Slawjk o Bohu a gcho wlastnostech.*«[2]

[1] Před tímto tytulem je list úplně z Rašky okreslený, i s nápisem, jejž jsme na str. 52. citovali, totiž:

»Ty počátku všech počátku, rač mně dobrý být.
V každém začátku ščasné dokonání,
v nebi s tebú věčné přebývání. Amen.
Dne 19. February 1830.«

[2] Pokračuje pak tytul tento následovně: »V tomto Slavíku duchovním se nalezají písně ranní, adventní, vánoční, novoroční, na svaté try krále a hromnice a postní viz pod KII. Potom o vzk(r)ýšení, o vstúpení i o Duchu sv., o sv. Trojici. Ubecné viz pod QVI. A jak se začnú obecné, už se užívají ke cti a chvále Pánu Bohu všemohúcímu, až do adventu Dne . . (?). Pry tom i nekterý Žalmové a jiné duchovní písně spívané býti mohú.« Dle toho měl »Duchovní slavík« dle původního úmyslu pisatelova tvořiti celý samostatný kancionál, vskutku však na těch 28 listech před hlavním, v textu citovaným tytulem není nic než několik žalmů a několik písní ranních.

Tento ostatně nedokončený oddíl byl patrně teprva od knihaře s vlastním kancionálem Šumberovým v jedno svázán, neboť číslování stránek počíná teprva od onoho napřed uvedeného tytulu, tak že

»Duchovní slavík« je stránkován pro sebe zvlášť. Zajímavo je ostatně při tomto kancionále, že, ač je ze všech památek zde popsaných nejmladším, přece jediný je — kromě obyčejnými arabskými číslicemi —

paginován také ještě dle starého způsobu písmenami, totiž: *A*, *A*I, *A*II, *A*III a t. d., *B*, *B*I, *B*II, *B*III a t. d. Tato paginace provedena jednotně celou knihou, je v ní tedy zahrnut také »Duchovní slavík.«

Na str. 403. je zase tento tytul: »Počínají se písně žalmové, t. j. spěvové sv. Davida, kteréžto církev *stará i nová* při službách Božích vždycky s mnohým prospěchem užívala, *vypsané v jednotě bratrské* od Jozefa Šumbery dne 25ho dubna 1830.« Viděti z toho, že Šumbera měl před rukama nejenom popsané dosud kancionály katolické, ale i jakési zpěvníky bratrské nebo evangelické, zdali psané či tištěné, nevíme. (Že ostatně Šumbera nejen v tomto oddíle, ale i jinde v kancionále přibíral písně nekatolické, to dokazuje nápis písně na str. 397., jenž zní takto: »Při posvěceni chrámu *aneb Zboru*«.) Stránkou 480. končí i tento oddíl a na str. následující počíná jeho *funebrál* tímto nápisem: »*Melodyge smutnostj aneb Rozlučenj poslednj t. j. písně pohřebni, k užiwaní prýtel zemřelých w obcy súchowskej a to ode mne Jozefa Ssumbery take wypsane gsú: dne 24ho Septembra 1832.* — Avšak poslední dátum v této knize, Šumberou zaznamenané, čte se na tytulním listě »Pašijí« v »Duchovním Slavíku«, totiž MDCCCXXXIV. a v rozích listu opětně: 1834.

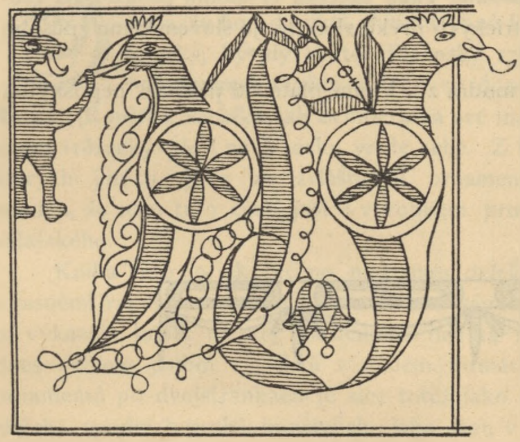
Bohužel můžeme o této nejmladší nám známé památce prostonárodní malířské školy moravsko-slovenské podati zprávu jen zcela stručnou, ježto nám nebylo možno vypůjčiti si ji na delší dobu, neboť súchovští literáci dosud pilně z knihy té zpívají.

Přes leckteré zajímavé zvláštnosti a přednosti nese přece památka tato na sobě známky úpadku této umělecké školy. Vytkli-li jsme jak žákům Pomykalovým tak též Pinkavovi nedostatek klidu a jednotnosti v ornamentech, platí výtka tato měrou daleko větší o Šumberovi. On vybírá ze všeho, co jemu do rukou se dostalo; neustálenosť jeho uměleckého směru je očividna. Znal nejenom všechny dosud popsané domácí památky, neboť zvláštnosti každé z nich možno nalézti v jeho kancionáľe, ale on měl též příležitosť viděti mnoho cizího, obzvláště tištěné obrázkové knihy doby barokní; a všechny tyto umělecké směry působily na vnímavou mysl mladého i snaživého samouka, tak že jeho dílo stalo se pravým kaleidoskopem ukázek slohu domácího i cizího, — podobně jako je míšeninou zpěvů katolických i nekatolických.

Co se týče především prvkův ornamentiky jeho, tedy je nápadno, že ornament figurální je zde oproti ostatním zpěvníkům mnohem hustěji zastoupen.[3] Několikrát nalezáme tu celé lidské postavy, nejčastěji ovšem Slováky dle vzoru Raškova v beranicích zvláštní podoby, jak druhdy nošeny

[3] Tato věc vedle jiných známek poukazuje k tomu, že Šumberovi ani kancionál turolucký, o němž v »Dodatku« řeč bude, nebyl asi neznámý a že naň nezůstal beze vlivu.

byly; neb aspoň svrchní část těla (několikrát je tu, tak jako v Raškově kancionále, písař píšící v knize, nakreslený ve vnitřku iniciál, jakož i kněz v monstranci); tu i tam jsou tu však též cizí motývy, jako figurka vojáka při písmeně *P* (obr. 4. str. 75.); jednou dovedně okreslen patrně tištěný obraz krále Davida hrajícího na harfu. Odkud si Šumbera vypůjčil tu postavičku (obr. 1. str. 75.), která na spodním člunkovitém příčním trámci iniciálky *T* stojíc, sekerou máchá, těžko říci. Dosti často použito tu lidských hlav i obličejů dle vzoru jeho předchůdců — z předu i v profilu; tyto opětně kouří ze zapekačky. Neméně časty jsou hlavičky andělské s křidélkama; nejsou tak hrubě kresleny jako u Pinkavy, ale dokazují vliv tohoto na Šumberu.

Rovněž tak zastoupen ornament zvířecí častěji. Nezbytný vzpřímený, šavli držící lev při písni »Ej, ten silný lev udatný«, a sice zde opět dvojocasý, dokazuje, že Šumbera Pomykala i Rašku napodobil; rovněž tak typické *S* v podobě hada do osmičky stočeného. Přečasty jsou hlavy dračí opětně na horním konci stužek písmen, tu i tam korunkou opatřené (str. tato). Jednoho z draků na tomto obrázku tahá ošklivý ďábel za vyplazený jazyk.[4] Z ostatního živočišstva zasluhují zmínky ještě ptáci, kteří však zde jsou stylizováni způsobem, jehož u Šumberových předchůdců nenalezáme (obr. 3. str. 75.). Nové jsou u Šumbery hlavy kozlí (obr. 2. str. 75.); sem patří také předmět žezlu podobný, s kozí hlavičkou na horním konci (obr. 5. str. 75.); co by tento snad národopisně zajímavý předmět znamenal, nemohu říci. Také umrlčí hlava v inicialce *O* (obr. 2. str. 75.) je Šumberova novota; tato písmena čte se v jeho funebrále, jenž ostatně vykazuje písmeny jenom černě kreslené. Na Raškův vzor upomínají také četné u Šumbery kostely v dolní části pozadí některých iniciál.

[4] Toto *W* s korunovanými hlavičkami dračími a čertem, jednoho z těchto draků za vyplazený jazyk tahajícím, dokazuje zvláště zřejmě, že Šumbera použil též kancionálu turoluckého. (Srovn. Dodatek.)

Co do uspořádaní ornamentů na dvojstránkách řídil se Šumbera úplně dle svých předchůdců. Značný počet iniciál, pruhův ornamentálních i výplní okreslen je z Pomykala, Rašky, neznámého písaře z roku 1732—35. a také z Pinkavy, při čemž ovšem rozměry i seskupení jednotlivostí utrpěly změny ne vždy na prospěch kresby. Z Rašky zejmena okresleno též *W* na tab. V. 4.

Kresba iniciálek, jichž počet zajisté nejméně 300 obnáší, prozrazuje zhusta náklonnosť ku cizím vzorům; pozoruhodna je v té příčině zvláště jakási neurčitosť v obrysech (obr. 6. str. 75.). Ono velmi pěkné *F* na tytulním listě jeho funebrálu je úplně a dopodrobna okresleno z funebrálu Jozefa Parviho z r. 1774., který, jak již v úvodě řečeno bylo, má ornamentiku naskrze barokní. Také závěrka či spodní proužek na této stránce, jenom z geometrických prvků složený, je slovenskému způsobu malby neznámý.

Barvy, mezi nimiž modrá zde k plné platnosti přichází, neposkytují nic zvláštního.

Kancionál růžecký.

Jen málo podobá se popsaným dosud kancionálům moravskoslovenským zpěvník, který zachoval se tak defektní, že o době jeho vzniku a o jeho písaři pranic, o jeho osudech pak dle poznámky na poslední stránce jeho jenom tolik víme, že ho »daroval chrámu páně Růžeckému Matin Mužikovský, bývalý rektor Prženský 1755.« O osobnosti této nebylo mně možno ničeho se dopátrati. Osady Pržno i Roučka (Roušťka, Růžďka, jak Šembera na své mapě píše, odkudž adjektivum »růžecký«) leží na Vsacku vedle sebe. Z této okolnosti, i z některých jiných, jako ze zvláštností ornamentálních i jazykových, soudím, že nám tuto činiti jest s výrobkem prostonárodního malířství valašského.

Kniha tato je jak řečeno nad míru defektní; hlavní tytulní list s písněmi ranními, adventními a několika vánočními je ztracen; mimo to vykazuje kniha mezery na neméně než 14 místech. Zachováno je dnes celkem jenom 133 listů v malém formátě foliovém. Rozvržení ornamentů po dvojstránkách je sice totéž jako v kancionálech slovenských; spodních pruhů končivých, jako jsou v kancionále boršickém, však zde není; ale také horní pruhy ornamentální, pokud zde vůbec jsou, mají výzdobu nad míru chudou, totiž pouze prosté motývy geometrické, jenom perem kreslené.

Za takových okolností obmezuje se celá výzdoba této knihy na iniciálky, kterých je tu asi 150, a které přes to, že jejich kresba je nadmíru hrubá i nepečlivá, přece dosti pozoruhodných zvláštností poskytují. Ornament figurální zastoupen je tu dosti četně; jen že lidské postavy jsou veskrze skresleny a nepřirozeně dlouhé; na hlavě mají vysoký špičatý klobouk valašský, což také valašskému původu knihy té nasvědčuje. Velmi četná jsou poprsí a zvláště tváře ve vnitřních plochách iniciál; tváře v profilu kreslené mají velmi dlouhý, svislý a — zeleně pomalovaný nos. (Jedna z těchto hlav kouří ze zapekačky, což by tomu nasvědčovalo, že slovenské kancionály písaři této knihy nebyly neznámy.) Také ostatní údy těla jsou často skresleny, jakoby byly zmrzačeny. (Str. 80).

Živočišstvo zastoupeno je zde několika ptáky s předlouhými nohami i zobáky, pak známými hlavami dračími, jakož i hadem, který osmkrát písmenu *S* ve známé charakteristické podobě představuje; mimo to však ještě hlavami jeleními, jejichžto parohy však z pravidla jako dvě přímé listnaté větvice vypadají, na nichž sedí ptáci. Vůbec popustil malíř při kreslení zvířat své fantazii uzdu. Tak na př. na jediném zachovaném listě tytulním, totiž při oddílu písní velikonočních, namaloval beránka velikonočního právě s takovými parohy, na nichž taktéž sedí pták. (Str. 82.). Také tyto hlavy jelení, jež v kancionálech slovenských se nenaskytují, poukazují asi k tomu, že tato kniha nevznikla na Slovensku,

ale v lesnatém a tudíž i na vysokou zvěř bohatém Valašsku. Naproti tomu píseň „Ej ten silný lev udatný" známého nám ze slovenských kancionálů lva nemá.

Ornamentu rostlinného použito poměrně jen velmi poskrovnu, jenom zde onde nalezneme zvonek nebo růžici a i tyto jsou z pravidla stylizovány na ornament geometrický. Následkem toho nabývá zde ornament geometrický převahy, ztrácí se však v samých jednotvárných závitnicích, tvarech preclíkovitých a pod., jež k cizímu vlivu poukazují.

Téměř všechny iniciálky mají pozadí, tvořené vodorovnými, kroužkovanými čárami, zeleně přemalovanými.

Pomalování ornamentů je tu velmi prosté; mnohé pímeny jsou jenom zelené, některé špinavě žluté, několik jich má obě tyto barvy, nejvíc jich však je bez barvy.

Podle toho, co tuto řečeno, je tato kniha zajímavou jenom jakožto jediný domnělý zástupce prostonárodního knihového malířství valašského, nikterak ale jako výrobek umělecký.

Kancionál tento darován byl p. prof. K. J. Maškou vlasten. muzeu olomuckému.

Tím probrali jsme všechny nám do té chvíle známé důležitější památky moravského prostonárodního malířství knihového. Rukopisy v úvodu k tomuto textu ještě uvedené, zde však podrobněji nepopsané, jsou bezvýznamny.

Jsou to hlavně: Kniha cechu novoševcovského města Ostrova (Uh. Ostrohu) má celkem jen asi tucet stran foliových pomalováno barevnými ornamenty; kresba i malba rámců i písmen začátečních je velmi nedovedná a upomíná svými motývy na kancionál boršický. — Kancionál Václava Švorce ze Zlína (1681.) jeví za to kresliče neobyčejně dovedného. Výzdoba této velmi úhledně a drobně psané knížky formátu kapesního, sestává kromě iniciálek, které jsou kresleny naskrze slohem renesančním, a vlastně barokovým, z četných obrazů, představujících biblické výjevy, plné postav lidských; obrázky tyto jsou velmi dovedně perem okresleny patrně z nějaké tištěné knihy století XVII. — Jozef Parvi konečně napsal r. 1774. funebrál, v němž se osvědčil rovněž jako dobrý kreslič, obmezil se však na barokní ornamentiku lineární. Funebrál jeho má 86 kvartových listů. Obzvláště pěkné je *F* tytulního listu, jež Šumbera do svého kancionálu okreslil.

Nepopíráme, že v řadě těchto památek moravského prostonárodního malířství, pokud jsou dosud známy, jsou zajisté veliké mezery. Tak na př. není pražádné pochybnosti, že také Hanáci tak jako ve vyšívání, tak i co do ornamentiky knihové měli svůj zvláštní směr*; bohužel

* Při hanácké hnihomalbě zajímava je zvláště ta okolnosť, že četné malované knížky modlitební z Hané psány a malovány jsou od žen. V olomuckém vlasteneckém muzeu jsou dvě takové knížky ženskou rukou vyzdobené, jak tytul jejich hlásá. Na doklad uvádíme aspoň jeden: »Malá sstepná zahrada, w njžto se wynachazegj modlitby . . . obzwlasstně pěkně okrásslená a zepsaná pro mě Barboru Czermačku, ten czas begwalau spolu Rektorku na Hradisku dne 1. septembra 1803«. — Druhou psala prostá selka Anna Hrabalova z Čelčic r. 1848.

nedostala se nám do rukou žádná poněkud vynikající památka tohoto směru; ani kancionál tištínský, v úvodě zmíněný, ani ty četné modlitební knížky psané, jež v olomuckém muzeu vlasteneckém se chovají, a téměř venkoncem z první polovice našeho století pocházejí, neposkytují dostatečné látky pro charakteristiku hanáckého malířství knihového.

Přes tuto neúplnosť látky měli jsme za záhodno, s dosavádními výsledky badání v oboru prostonárodního malířství knihového na Moravě déle se netajiti. I kdyby pozdějšími nálezy ledaco z toho, co jsme tuto vyslovili, opraveno bylo, zůstane nám přece to vědomí, že jsme tímto pokusem připravili půdu pro badatelskou činnosť v oboru zcela novém

Dodatek.

Kancionál turolucký.

Bezmála v poslední chvíli před vydáním tohoto sešitu dostal se nám do rukou kancionál, který vznikl ne sice již na moravské půdě, nýbrž na uherské straně, ale u samých hranic moravských, pro naši otázku pak má obzvláštní důležitosť.[1] Je to kancionál psaný r. *1684. od evang. rektora Jana Liborčena v Turé Lúce* u Myjavy v nitranské stolici, jenom asi 3 hod. vzdálí od moravského městečka Velké.

Nerozpakujeme se, tento poslední nález v oboru prostonárodního knihového malířství slovenského prohlásiti zároveň mnohým vzhledem za nejdůležitější ze všech dosud objevených toho druhu památek, nejen pro stáří této památky (jesti bezmála o 50 let starší než kancionál boršický), nýbrž také, a to hlavně pro její umělecko-historickou cenu. Bohužel je právě tato kniha zachována ve stavu velmi žalostném. Nejenom že mnoho iniciálek následkem rozedraných okrajů listů je z části utrženo, ale — a toho sluší obzvláště litovati — více než dvě pětiny knihy té jsou ztraceny, neboť z původního počtu 380 čtvercových stran vlastního kancionálu zbylo jich dnes jen 222.

Číslice na stránkách této knihy zachovaly se jenom částečně; mnohé byly knihařem při vazbě knihy s okrajem odříznuty, jiné zmizely následkem přílišného poškození okrajů listů, a z těch co zbyly, jsou mnohé téměř nečitelny následkem toho, že inkoust velice vybledl. Avšak ve připojeném rejstříku je u každé písně stránka udána, i bylo mně dle něho možno, pokud okraje listů rejstříku samého nejsou příliš roztřepeny, stránkování knihy téměř zcela poznovu provésti a přečetné mezery konstatovati. Při tom ovšem ukázalo se také, že původní stránkování bylo chybné, zejmena pak že po str. 309. poznamenána stránka následující číslicí 400, a opětně stránka následující po stránce 409. že nese číslo 500. Dle toho tedy neměl kancionál tento původně — jak rejstřík a zachované

[1] První zprávy o této knize dostalo se mně od vdp. seniora J. L. Holubyho v Zem. Podhradí; kniha sama pak, patřící vdově Smetanové v Myjavě, zaslána mně byla na prohlédnutí od vdp. faráře ev. Ludevíta Semiana v Turé Lúce. Oběma jmenovaným pánům vyslovuju srdečné díky.

stránkování na posledních listech ukazuje — 560 stran, nýbrž o 180 stran méně, tedy jenom 380.[2]

Všeobecného hlavního tytulu zde není; snad se také ztratil, snad ho však již z prvu nebylo, poněvadž první stránka (dle rejstříku) je zachována a nese tento tytul: *„Počjnagj se Pjsničky o Prehořkém Vmučeny Pana nasseho, Gezysse Krysta, ginak Postnij, Zepsane Roku Paně Tisycyho Ssestisteho Osemdesateho Ctwrteho.“*

Kromě toho je v celém kancionále zachován ještě jediný tytulní list, totiž písní velikonočních (str. 81.), z něhož vysvitá pouze, že i tento oddíl psán byl roku 1684. Jména pisatelova tedy na těchto tytulech není; čte se však na str. 241, kdež napsáno na iniciálce *C* na spodním příčném břevně: IOH. LIBORČEN. (Obr. 3. str. 97.) Bližší zprávu o tomto Janu Liborčenovi pak podává str. 234., kdež stojí psáno: „Sequitur Cantilena Composita A Joanne Liborčeno in Functione Rectoratus Varbovii Oppidi Anno 1664.“ T. j.: „Následuje písnička složená od Jana Liborčena za jeho úřadování jako rektora města Vrbovec (poblíž Myjavy) r. 1664.“ Konečně pak napsáno na poslední stránce vlastního kancionálu pozdější rukou: „Tato knisska gest psaná od Pana Rektora Liborczenusa na Tureg-lucze Roku 1685.“[3] Podepsán je pod tím: „Georg Wallaschek.“

Jaké oddíly kancionál ten původně měl, a jak po sobě následovaly, by se asi pomocí rejstříku, obsahujícího začáteční slova každé písně — až na malé mezery — dalo zjistiti, ale k tomu nám nestačí čas, a mimo to je to pro nás v přítomném díle, kde se nám jedná hlavně jen o ornamentální stránku těchto památek, věcí vedlejší. Jen tolik podotýkáme, že

[2] Zachovaly pak se z celého původního počtu 380 stránek vlastního kancionálu tohoto jenom stránky následující: 1—4; 39—40; 61—102; 109—114; 131—134; 139—142; 145—152; 169—172; 179—180; 201—202; 207—210; 221—282; 299—309; stránka následující má na místě čísla 310. číslo 400; pak 401—409.; následující opětně omylem opatřena číslem 500; pak 501—512 a 515—560. Mezi stránkami 114. a 131. jsou zachovány ještě 4 stránky, jejichžto číslice nedají se dle porouchaného rejstříku určiti. Dva listy pak omylem číslovány stejně, totiž číslicemi 537. a 538. — Ku vlastnímu kancionálu Liborčenovu přivázáno je ještě množství jiných listů s písněmi psanými jinou, patrně pozdější rukou, jak o tom také svědčí nápis na listě následujícím po rejstříku: Hoc scripsit Stefanus Vitek. Ostatně jsou tyto dodatečně přivázané listy popsány různými rukopisy, namnoze neúhlednými a opatřeny jsou též několika neuměle kreslenými, ač co do koncepce dosti zajímavými iniciálkami, z nichž zvláště pozoruhodno je jedno *M*, tvořené třemi postavami: prostřední je ďábel rohatý, srstnatý, z předu nakreslený, kterak pravicí drží jednu postavu lidskou za krátkou dýmku, z níž ona postava kouří, levicí pak druhou postavu za vlasy. Tato postava se ďáblu patrně brání a levicí míří naň pistolí.

[3] Dle tohoto datum, ač-li to není mýlka, byl asi na některém ze ztracených tytulů také letopočet 1685. poznamenán.

1.

2.

3.

4.

5.

6.

— jako při kancionálech akatolických vůbec — i v tomto zpěvníku jsou namnoze jiné písně nežli v katolických kancionálech moravsko-slovenských, a ovšem i v jiném pořádku. Kromě písní nábožných je tu pak i jedna světská, totiž známá píseň „O Sigoti, Sigoti, můj zámku veselý“ (str. 267—276.), jedna z oněch nemnohých historických národních písní slovenských z věku XVII. [4]

Psán je kancionál turolucký frakturou poměrně drobnou, všude stejnoměrnou a dosti úhlednou, inkoustem dnes velice vybledlým, takže mnohé stránky jen při ostrém světle, i to stěží, čísti lze.

Co se pak dotýče stránky ornamentální, tedy se kancionál tento značně liší od popsaných již kancionálů moravsko-slovenských. Nedbáme-li zachovaných dvou tytulních listů, které mají nápis v rámci na způsob heraldického znaku barokově nakresleném,[5] tedy záleží celá výzdoba kancionálu tohoto pouze a jedině v iniciálkách. Není tu ani ornamentových vodorovných pruhův ani výplní (až na jedinou). Iniciálky kancionálu turoluckého jsou však nad míru zajímavy a pro naši otázku důležity, ježto tak mnohou záhadu v kancionálech moravsko-slovenských vysvětlují.

Na zachovaných 222 stránkách kancionálu Liborčenova je namalováno celkem 142 iniciálek; byly-li tyto začáteční písmeny na listech ztracených poměrně stejně četny, tedy možno počítati, že původně měl kancionál ten asi 240 iniciál, z nichž asi 100 je ztraceno. Při velké umělecko-historické ceně této památky je to ztráta nesmírná. Přes to má i zachovaný zbytek o sobě, třebas žalostně porouchaný, ještě cenu převelikou.

Neméně než 35 iniciálek má ornament po výtce figurální, 14 pak výhradně animální. Obrysy postav lidských i zvířecích jeví neobyčejný talent kreslířský. Držení těla je přese všecky nesprávnosti anatomické i zběžnou kresbu většinou přirozené, alespoň nikdy tak bizarní jako na př. v kancionálu růžeckém, shora popsaném; jen výminkou nalezáme

[4] Připomíná jí také Jaroslav Vlček ve svých Dejinách literatúry slovenskej na stránce 6.

[5] Za rejstříkem byl list, nyní téměř celý vytržený, a na útržku jeho viděti rovněž kousek rámce ornamentovaného. Na celé stránce následující pak je namalována kovárna: v horní polovici obrázku toho je velký měch kovářský, mající dokola nápis: „Dymeg, Dymeg Stassku, dam ti masnu kassku“; ostatní nápis nemožno již následkem příliš vybledlého inkoustu souvisle přečísti. V dolní polovici buší tři kováři kladivy na kovadlinu; kolmo vedle každého napsána jejich jména i nacionále: u levého „Šmutina (?) Zalešak“, u prostředního „Stassek Slezak“, u pravého „Sobek Poliak“. (Zalešáky nazývají uherští Slováci obyvatele Horné země mor. slovenské.) V jakém vztahu tento obrázek s těmito jmeny je ku kancionálu, nelze nám uhodnouti.

některé údy jakoby z kloubu vyvrácené, patrně za tím účelem, aby vtěsnány byly ve formu písmeny. Také záhyby šatu bývají z pravidla podařeny. Postavy lidské jsou jen výjimkou štíhlé, hlavně jen ty, které představují bytosti vznešené, jako na př. Krystus na str. 3. (obr. 1. str. 85.); z pravidla jsou však nízké, zavalité, upomínajíce tím na venkovany malířské školy nizozemské. Až na dvě výjimky jsou to vesměs postavy mužské, obyčejně s dlouhými hladkými vlasy, jak je Slováci nosí.

Několik postav má přímětky, charakterizující bytosti světa nadpřirozeného, a sice jak bytosti dobré, tak zlé: anděly i ďábly. Nemůžeme arci říci, že by andělé Liborčénovi byli zrovna ideály krásy; jsou to prostě postavy lidské, jak je Liborčén nakresliti dovedl, a sice mužské a k tomu vousaté, jen že okřídlené, což je jediným charakteristikem jejich andělské bytnosti. Mnohem důkladněji a znatelněji za to charakterizován je zlý duch, se kterým se v kancionále tomto velmi často v různých podobách setkáváme. Jenom výminkou vypodobněn hned v první iniciálce na str. 3. (obr. 1. str. 85.) jako mladý, pěkně zrostlý štíhlý muž v červeném hávě a takové též kapuci, z níž vyrůstají růžky. Z pravidla však tam, kde má tělo lidské, opatřen je zlý duch některými údy zvířecími, buď hlavou volskou neb aspoň rohama, nohy pak z pravidla psí (nikdy koňská kopyta) mívají drápy a jakési ploutve na lýtkách (bezpochyby zbytek křídel) a nikdy ovšem neschází ohon. (Na př. obr. 6. str. 85.) Avšak několikrát má zde ďábel docela podobu jakési zvířecí obludy: na tytulním listě písní velikonočních je namalován celkem v podobě vola, jindy je to ošklivá obluda vytvořená čirou fantazií malířovou.

Jak přichází zlý duch do — kancionálu? — Vysvětlujeme si tuto záhadu následovně: Malíř nám na četných obrázcích iniciálkových představiti chtěl figurálně boj dobra se zlem: Spasitel vzkříšený poráží ďábla a svrhuje ho do propasti pekelné (tytulní list písní velikonočních); onde zase pokouší ďábel Krysta na poušti (tak vykládáme obraz 1. na str. 85.); opět jinde brání se duše lidská (v podobě nahého těla lidského) úkladům ďáblovým, který oběť svou za vlasy chápe.

Od těchto nadpřirozených bytostí přejdeme k báječnému zvířeti — *draku.* V této příčině je kancionál turolucký neocenitelným příspěvkem ku vývoji miniatorského umění prostonárodního u nás. Kdežto totiž ve všech shora popsaných kancionálech moravsko-slovenských nalezáme pouze jakési zvířecí hlavy, někde fantastickými přímětky, hlavně rostlinnými (květinami a někde korunovitými chocholy) vyzdobené, v nichž jsme (soudíce hlavně podle písmeny *S* v podobě hada s takovou hlavou typicky kreslené) hlavy dračí mohli jenom tušiti, — nalezáme v kancio-

nále turoluckém nejen hlavy, ale i celé postavy zvířecí se všemi oněmi přímětky, jimiž lidská fantazie báječného draka vyšňořila: tak zejmena s krátkýma, drápy opatřenýma nohama a blanatýma křídlama neb aspoň ploutvemi (obr. 7. str. 93.); několikrát ovšem také jen v podobě hada namnoze šupinatého jako krokodil (obr. 1. a 4. str. 93.). Avšak tito draci i hadi mají ještě jeden atribut, jinak neobvyklý a zvláště pozoruhodný — a to jsou *rohy* (obr. 3. a 4. str. 89.), které nás vedou k té domněnce, že tito rohatí draci a hadi nejsou ničím jiným nežli jinakým tvarem zlého ducha, ďábla. Jak jinak také dala by se vysvětliti tato stále se opakující přítomnosť draka v písničkách nábožných? Důležito je, že tento atribut zlého ducha mají nejenom celé postavy dračí a nejen celí hadi, ale i pouhé hlavy, jimiž stuhy písmen končí.

Neméně zajímavo pak je, že leckteré z těchto hlav dračích, resp. hadích, nesou *korunky*, a to namnoze zcela nepochybné korunky (obr. 4. a 7. str. 93. a j.), ne pak jenom ony korunkovité chocholky, jako jsme u Pomykala pozorovali, o nichž ještě nebyla vyloučena všecka pochybnosť, jsou-li to skutečně koruny. Patrně má těmito korunami označen býti ďábel jakožto kníže pekel.

Tím naznačen je zřejmý postupný přechod od celé postavy zlého ducha v podobě rohatého a korunovaného draka ku bezrohým pouhým hlavám dračím v moravsko-slovenských kancionálech století XVIII. Tím vysvětluje se zároveň, odkud se vzaly v těchto kancionálech dračí hlavy, které dle toho mají svůj prvotní původ ve starokřesťanské symbolice. Liborčen ještě vědomě znázorňoval ve svých miniaturách boj principu dobrého se zlým, on věděl ještě, *proč* tyto ďábly, obludy, draky, hady a pouhé hlavy dračí ku nábožným písním maluje; kdežto písaři moravských kancionálů věku XVIII. již řídili se pouhou neuvědomělou a neporozuměnou tradicí. Takto potvrzuje kancionál turolucký zároveň naši domněnku, v úvodě k tomuto textu ostýchavě propověděnou, že i prapůvod dračích motývů hledati dovoleno asi rovněž ve východišti všeho umění křesťanského, v Byzanci, neboť tam bylo též východiště starokřesťanské symboliky.

Po draku resp. hadu nejčastěji ze zvířat vyskytuje se v kancionálu turoluckém, tak jako v kancionálech moravských, *pták*. Jaký to je pták, dnes téměř nikde nelze říci, ba ani, jaký *původně* byl míněn; a vedlo by nás příliš daleko, odpověď na otázku tuto hledati. Pozoruhodno však je, že v kancionále turoluckém pták několikrát klove draka resp. hada (zlého ducha) do hlavy. Budiž nám dovoleno, vysloviti na základě toho domněnku, zdali tím není znázorněna opětně myšlénka boje principu dobrého se zlým; pták — tvor schopný do výšin se vznésti (princip

1.

2.

3.

4.

5.

6.

dobrý) poráží tvora odsouzeného po zemi se plaziti (princip zlý). Utvrzuje nás v domněnce té také iniciálka *L* na str. 97. kancionálu (obr. 6. str. 89), při níž znázorněna známá báje o pelikánovi, živícím svoje mláďata svou vlastní krví. Křesťanská symbolika vidí v tomto ptáku pelikánovi Spasitele, jenž krví svou vykoupil svět z panství zlého ducha.[6] Jako zde, tak tedy i vůbec mohli miniatoři naši v ptáku viděti ztělesnění principu dobrého.

Ostatně zastoupen je tu ze živočišstva ještě *lev*, a sice dvakrát: jednou — což je zvláště pozoruhodno — zrovna při téže písni jako v kancionálech školy Pomykalovy (»Ej ten silný lev udatný« obr. 5. str. 89.), čímž je příbuznosť moravsko-slovenské školy malířské s touto uhersko-slovenskou památkou očividně dokázána. Arci že je lev Liborčénův jinak stylizován nežli lev v kancionálech školy Pomykalovy. V těchto totiž tvoří písmenu *E* postava vzpřímeného lva sama, který mimo to drží v tlapě šavli (str. 40.); kdežto v kancionále turoluckém tvoří lev jenom folii ku písmeně *E*, sestávající z jednoduché frakturní stuhy; také není lev tento vztyčen, nýbrž stojí na třech nohách, čtvrtou vykročiv; po šavli není zde památky. (Obr. 5. str. 89.) Za to potvrzuje tento lev Liborčénův náš výrok o lvu Pomykalovu pronešený, totiž že činí na nás dojem heraldické figury; neboť také Liborčénův lev je dvojocasý a dvojitý jeho ohon je v arabesku spleten, jak to jenom kresba heraldická připouští. Mimo to nese tento lev na hlavě korunu. Zdali Pomykal první připadl na myšlénku, tohoto lva Liborčénova vzpřímiti a dáti mu tím podobu písmeny *E*, ovšem na jisto tvrditi nelze; můžeme autorství té myšlénky připsati Pomykalovi jenom na odvolání, totiž dokud se nenajde památka nějaká starší než kancionál boršický, v níž by lev stejným jako tam způsobem byl upotřeben.

Podruhé je namalován lev v kancionále turoluckém na str. 139. ve vnitřní ploše písmeny *O*, taktéž v profilu a rovněž s korunou na hlavě. Podivným atributem je tomuto lvu pták zelený, jako vrána vypadající, stojící lvu na zádech

Mimo to nalezáme zde jednou koně, dvakrát veverku a konečně lišku, která se chystá chytiti ptáka.

Z předmětů neživých pozoruhodna je výplň písmeny *O* na str. 267 (obr. 1. str.97.) při zmíněné již písni „O Sigoti, Sigoti, můj zámku veselý“, kde namalován zámek opevněný zdmi a věžemi, s branou uprostřed.

[6] Praví£ píseň, při níž tato iniciálka je namalována: „Pelikán nám toho příklad ukazuje, ten své (děti?) milé krví svú obživuje; tak i náš milý Krystus (dal se?) jest umučiti, chtíce nás obživiti.“ (Slova v závorkách uvedená jsou s okrajem utržena.)

Důležitosti mnohem podřízenější je v kancionále turoluckém ornament rostlinný, na němž nenalezáme téměř nic specificky domácího; je kreslen plasticky a naturalisticky, arci často velmi vkusně. Zhusta je smísen s ornamentem lineárním, jenž taktéž mnoho velmi úhledných tvarů, zvláště vzorků spletenin, vykazuje, avšak již zřetelně vliv renesance i baroku nese. V této příčině tedy nevzali si naši moravsko-slovenští prostonárodní miniatoři kancionál turolucký za vzor, ač — soudíc dle onoho lva a snad i dračích hlav — o něm asi věděli. Tyto však (zároveň s konstrukcí písmeny *O*) jsou také jedinými společnými známkami školy moravské s jedné a této uhersko-slovenské památky s druhé strany.

Co se týče provedení, tedy jsou obrysy vesměs svižné a měkké. V barvách však pozorovati jednotvárnosť: v celé knize jsou pouze tři barvy, totiž bledě červená a zelená, k níž se druží jenom ještě hnědá.

Po tomto všeobecném popisu ornamentiky kancionálu turoluckého zbývá nám ještě promluviti o jednotlivých iniciálkách zvláště, při čemž však jenom o těch podrobněji se zmíníme, které vykazují ornament figurální a zvířecí; ostatní, jež pomineme mlčením, jsou složeny jen z prvků rostlinných a lineárních a mají vesměs základ renesančně frakturní.

Mezi 9 *A* jsou 2, v nichž ornament zvířecí resp. figurální převládá. Zvlášť originelní je *A* na str. 84., sestávajíc ze dvou proti sobě stojících ďáblů s lidským tělem a zvířecí rohatou hlavou, se psíma nohama i ohonem; mezi nimi vyhlédá rohatá hlava z předu nakreslená. Na str. 67. je malá iniciálka *A*, sestrojená tím způsobem, že červená obludka se zeleným jazykem, ocasem a křídly drží se levicí kolíku, pravicí pak vyzdvihuje pravou nohu. Zvlášť úhledné je *A* reprodukované na str. 93. obr. 2. sestávající pouze z motývů lineárních.

Všechna 4 *B* jsou zajímavým způsobem z figur sestrojena. Jedno má podobu draka; *B* na 40. str. sestává z mužské postavy s plavým plnovousem do špice přistřiženým a — s andělskými křídly; postava tato sedí na zemi a píská na píšťalku. Ze třetího *B* je bohužel polovice utržena, tak že zbyla jenom postava mužíčka červeného, na zemi sedícího; čtvrté konečně utvořeno z lidské figurky rovněž na zemi sedící, soudíc dle účesu vlasů — ženské, v červeném šněrovaném kabátci a držící rukama zelenou větvici; nohy jsou nepoměrně krátky, skresleny a taktéž červené; levá leží vodorovně, pravá pak je zdvižena kolmo k čelu.

Ze 3 *C* byla již učiněna zmínka o onom, které nese podpis Liborčénův (obr. 3. str. 97.). Co do kresby bylo *C* na str. 102. mnohem zajímavější, zbyla ho však jenom část, totiž malý mužíček v baňatých nohavicích, dle jehož rozkročených nohou a rozmachu ruk souditi možno, že s kýmsi zápasí.

D je tu 5krát: jednou (str. 140.) je sice originelně, avšak ne právě zdařeně sestrojeno ze dvou spolu zápasících mužů; podruhé (str. 152.) má podobu svinutého hada s ploutvemi; ve vnitřní ploše písmeny *D* na str. 233. sedí veverka; vkusně dekorováno motývy rostlinnými je *D* na str. 225.

E zachovalo se jediné, totiž ono již zmíněné se lvem (obr. 5. str. 89.)

Ze 7 *G*[7] jsou 3 aspoň částečně z figur sestrojeny. Na str. 62. je bohužel kusé *G*, sestávající ze dvou hadů vzájemně propletených, u nichž sedí na zemi lidská postava. Zvláště složité je *G* na str. 65.; horní část vlastní písmeny sestává z hada ploutvemi opatřeného, kdežto spodní z pololežící okřídlené postavy lidské, držící v pravici ptáka s korunkou na hlavě. Nemáme-li pro toto figurální skupení výkladu, možno následující skupinu (str. 90.) již snáze vyložiti: Ošklivá červená obluda se zeleným jazykem a takovýmtéž ohonem stojí na sedící na zemi lidské (skreslené) postavě nahé a drží ji za její zelené vlasy, kdežto tato snaží se rukama svýma svrhnouti obludu se sebe. Patrně je tu znázorněno, kterak ďábel uchvacuje lidskou duši. *G* na str. 237. sestává z ohnutého prutu, vyrůstajícího z úst lidské hlavy dlouhovlasé s vousem do špice přistřiženým a pokryté červenou vysokou čepicí s pérkem. (Obr. 5. str. 93.) Na str. 39. opětně sestrojeno je *G* ze dvou báječných potvor, totiž z křídlatého draka a rohatého hada. (Obr. 4. str. 89.) Za *G* by to arci sotva kdo četl.

Velmi zajímava je konstrukce některých *H*, jichž je celkem 5, z nichž 3 z motývů figurálních složeny jsou. Mezi nejdůležitější iniciály tohoto kancionálu patří bez odporu zmíněné již *H* hned na str. 3. kancionálu (obr. 1. str. 85.); sestává ze dvou postav: v levo stojí štíhlý mladý muž v červeném hávu a stejné kapuci, z níž růžky vyrůstají — je to bezmála táž postava, jak i moderní umění představuje Mefista. Přes záda přehozen hnědý pláštík. Držení těla je ušlechtilé, záhyby šatu jsou podařeny. Proti ní stojí postava jiná, polo z předu nakreslená; dlouhé vlnící se vlasy, svatozář kolem nepokryté hlavy a podlouhlý vous označují Spasitele. Pravice ve volném červeném rukávě je vodorovně vztažena; ostatní šat je arci špinavě zelenou barvou nepěkně pomalován; nohy jsou bosy. Bohužel byla postava tato pozdější nepovolanou rukou překreslováním z části zmrzačena, zejmena nohy a levá ruka; přes to nebyla původní vznešenosť z kresby úplně setřena. Máme za to, že tento patrně z nějaké starší tištěné knihy okreslený obrázek představuje, kterak ďábel Krysta Pána na poušti pokoušel. — Podobně je *H* na str. 141. sestrojeno ze dvou postav, jen že nevysokých, zády k sobě obrácených a elipsovitou

[7] Jméno „Ježíš“ na začátku písní psáno někdy s *J* někdy s *G*.

1.

2.

3.

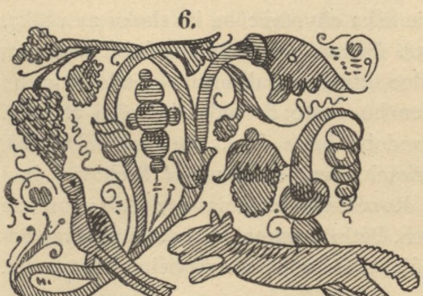
4.

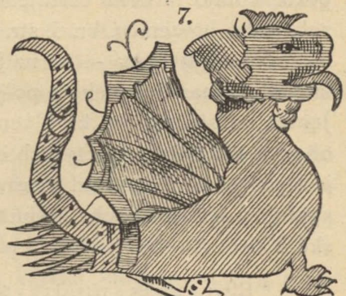
5.

6.

7.

páskou ovinutých. Také *H* na 202. str. má podobnou konstrukci: dva starci stojí proti sobě; jeden z nich podává druhému ornamentovanou tyčku (žezlo?). Levá postava je téměř celá utržena; pozadí je pokryto drobným ornamentem rostlinným. Zcela barokní je *H* na str. 178., sestávající ze dvou sloupů, z nichž každý složen ze dvou tvarů zvonkovitých. Sloupy spojeny jsou kruhem, jímž prorůstá strom.

Mezi čtyrmi *J* jest jedno (str. 255.) obzvláště zajímavé (obr. 6. str. 85.): má podobu jakési fantastické postavy, s horní polovice lidské v červeném, řadou bombíků zapjatém kabátci, s nohami psími, ohonem a zelenými dračími křídly či ploutvemi na lýtkách. Tvář je vousatá a z hlavy vyrůstají krátké, tupé, červené růžky. V pozdvižených rukou drží pravicí květinu, levicí předmět podobný zelenému jablku. Máme tu asi opětně činiti s jinou podobou zlého ducha, tentokrát s podobou úlisnou, svůdnou; květ a sladké ovoce patrně znamenají rozkoše světské, k nimž ďábel člověka svádí. Výklad tento je podporován také textem příslušné písně, obsahující také tento verš: »Řiď se jeho (Božím) slovem, duchovním pokrmem nasycena budeš, tuť ďábla, svět, tělo, by se zmocnit chtělo, konečně přemůžeš.«

Mezi 10 *K* jsou 4 s ornamentem výhradně figurálním: Jedno (str. 72.) sestrojeno z postavy červeného rozkročeného mužíka v profilu se zelenou rohatou hlavou zvířecí a vyplazeným jazykem, pozdvihujícího pravicí pohár; i zde je to patrně zlý duch, svádějící ku požitkům světským. Na str. 223. je *K*, jehož kolmý sloupec je tvořen lidskou postavou v komži na způsob roucha mešního. Podobno jemu je *K* na str. 515., stejně konstruované. Originelní je svou konstrukcí *K* na str. 226., složené ze dvou mužských postav zády o sebe se opírajících.

L je zachováno jenom jedno a má v pozadí zmíněného již pelikána, an vlastní krví mláďata svoje živí. (Obr. 6. str. 89). — Všech 5 *M* je složeno ze tvarů pouze lineárních. — Mezi 3 *N* je pouze ono na str. 207. poněkud pozoruhodno: v dolní části jeho je liška chystající se ku skoku na ptáka, zobajícího hrozen. (Obr. 6. str. 93.). Pěkné je renesanční *N* obr. 4. str. 97.

Všech 15 *O* má — až na jedno, které je frakturní — podobu kruhu kružidlem narýsovaného a položeného často do jednoduchého čtverce. Jenom na str. 74. má kruh ten podobu hada do kruhu stočeného, svůj ohon kousajícího; ve čtyrech rožkách čtverce, do něhož kruhovitý had je zasazen, má tento had ploutve. Rozmanitě a zajímavě je však namnoze vyplněna vnitřní plocha kruhů těch. Pětkrát namalovány tam postavy lidské, a sice: Na str. 73. hlava v profilu, držící v ústech větvičku;[8] na str. 74.

[8] Hlavy v profilu s větvičkou v ústech nalezáme také ve lhoteckém kancionálu neznámého písaře z r. 1732—35. a v kancionále Pinkavově.

sedící postava lidská, již velmi nezřetelná; na str. 208. Bohorodička s Ježíškem, bohužel jen z polovice zachovaná; na str. 209. sedící postava okřídlená, vousatá, s beranicí na hlavě; postava tato vystřeluje šíp z napjatého luku (anděl smrti? obr. 3. str. 85.); konečně na str. 247. v ozdobném kruhu opětně sedící postava, tentokrát ženská, v červeném živůtku se zelenými rukávy i sukněmi, s dlouhými rozpletenými, plavými vlasy, levicí zelený květ zdvihajíc; kresba je správná (obr. 2. str. 85.). Jednou namalován do takového kruhu zmíněný již lev s ptákem na zádech; při písni »O Sigoti, Sigoti, můj zámku veselý« rovněž již zmíněný opevněný zámek (obr. 1. str. 97.). Třikrát je výplň kruhu geometrická; z nich zvláště ona na str. 70. má neobyčejně vkusný spletitý vzorek (upotřebeno ho za výplň levého horního čtverce na předním barevném listě tytulním tohoto sešitu; jiný geometrický vzorek písmeny *O* z tohoto kancionálu upotřeben při prostředním levém kruhu na témže tytulním listě). Ostatních 5 *O* má výplň rostlinnou a sice 4 mají po jediné veliké růži plané, plasticky kreslené (uprostřed horního oblouku zmíněného tytulního listu), kdežto páté je vyplněno pěknou kyticí květů (obr. 5 str. 97.).

Ještě četněji zastoupeno je *P*, které se zachovalo 19krát. Jen dvakrát sestává z motývů pouze živočišných, totiž na str. 133. z mužíka červeného, držícího pravicí zeleného hada za vyplazený jazyk, levicí pak za nohu ptáka taktéž zeleného, dlouhokrkého, jenž zobanem štěrbá hada do ohonu. V pravém spodním koutě leží hnědá kočka s červenou hlavou. Na str. 151. zastupuje písmenu *P* přední polovice koně červeného, na němž sedí dvě postavy lidské, z nichž přední vztahuje ruce do zadu jakoby o pomoc. Zadní polovice koně naznačena jenom perem a skizza tato je úplně korektní a pevnou rukou načrtnuta. Vzhledem ku příslušné písni (písni to večerní, s prosbou, aby Bůh chránil od úkladů ďáblových po celou noc) zdá se nám vyznamenávati obraz ten opětně zlého ducha v jiné zase podobě, jak unáší duše jemu propadlé. Dvakrát tvoří postavy živočišné folii ku písmeně z motývů lineárních a rostlinnýeh sestrojené; dvakrát zakončen hlavní prut písmeny nahoře dračí hlavou; v ostatních případech je to obyčejný frakturní tvar pouze z prvků lineárních a rostlinných sestávající.

Ze tří *R* mají dvě ornament figurální. Ono na str. 66. má podobu netvora s lidským tělem, zvířecí hlavou, nohama dračíma s drápy a ploutvemi na lýtkách; obluda tato troubí jakoby na roh. Na str. 94. sestává *R* z postavy mužské rázu slovenského, kráčející na levo a táhnoucí za ocas červeného ptáka chocholatého, na větvici stojícího, který maje dlouhý krk do zadu ohnutý klove zobanem onoho muže do ramene.

S nalezáme tu 8krát. Jednou (str. 61.) sedí na linii, písmenu tuto tvořící a rostlinnými prvky ozdobené, postava starce dlouhovlasého, bradatého, s říšským jablkem v levici, třímajícího zdviženou pravicí žezlo. Dle příslušné písně (začínající veršem »Stvořiteli nebe i země«) představuje postava ta Boha Otce (obr. 5. str. 85.). Čtyrykrát má *S* podobu draka v různých podobách (obr. 3. str. 89. a obr. 3. a 7. str. 93.); ale onen z moravských kancionálů známý typický tvar této písmeny v podobě hada do osmičky stočeného nevyskytuje se zde ani jednou!

Všechna 3 *T* mají ornament figurální. Jedno (str. 150.) je téměř zcela utrženo, tak že nelze z něho rozeznati než kus hlavy; na straně 88. je velmi zajímavě zobrazeno zavalitou postavou mužskou, nesoucí na hlavě šupinatého jako krokodil hada resp. draka (obr. 1. str. 93.). Na straně 132. sestává podobně z muže nesoucího na rameně příční břevno; na hlavě má tento čepici s pérkem.

V má ve všech 4 případech obvyklé, ač pěkné frakturní tvary s použitím prvků pouze lineárních a rostlinných sestrojené. (Obr. 2. str. 97.)

Nejčastěji vyskytuje se opětně *W*, totiž 25krát; mezi nimi jsou jen 3 z figur lidských sestrojené, za to však obzvlášť originelně; dvě z nich mají stejnou základní myšlénku: Na straně 98. při veselé písni velikonoční sestrojeno je ze tří postav chlapeckých, z nichž dvě zpívají z knížek, kdežto třetí jim patrně dává takt. Mezi hlavami jejich napsány značky notové: *fa*, *mi*. (Obr. 4. str. 85.) Na straně 149. pak při písni poobědní zase sestrojeno je *W* ze tří klečících postav mužských, každá v jinou stranu obrácena, s rukama k modlitbě pozdviženýma. Na straně 85. sestává *W* ze dvou mužských postav proti sobě stojících a jakýsi nám neznámý předmět mezi sebou držících; jedna z nich je okřídlena. Na straně 4. sestrojeno je *W* ze tří hadů křídlatých, z nichž jeden má hlavu rohatou. Ještě zajímavější je podobně konstruované *W* na straně 99., kdež dva z těchto hadů mají korunky a jeden požírá ohon druhého, kdežto jednomu z nich klove do hlavy zelený chocholatý pták dlouhým zobanem svým. (Obr. 1. str. 89.) Na straně 148. sestává *W* z jediného korunovaného, šupinatého hada. (Obr. 4. str. 93.)

Z konečně, kterých je tu celkem 8, má jen jednou ornament zvířecí, avšak velmi pozoruhodný (obr. 2. str. 89.); jeť sestrojeno ze zeleného hada korunovaného, létací blanou opatřeného, jehož tělo končí růžicí, a jejž do hlavy klove pták červený na hlavě hadí stojící. Z ostatních, pouze motývy lineární a rostlinné vykazujících *Z* jsou některé velmi vkusny, jak dokazuje na př. ono na straně 97. pod číslem 6. reprodukované.

Tím popsali jsme však také veškeru výzdobu této knihy. Žádného pruhu ornamentového, a jedinou jen výplň lze tu nalézti.

1.

2.

3.

4.

5.

6.

Poněvadž tyto pruhy ornamentové tvoří důležité charakteristikon moravsko-slovenské školy malířské, viděti z toho, že otázka o vzniku této školy malířské ani touto nově objevenou památkou slovenského malířství prostonárodního, jakkoli zejmena moravský ornament animálni nálezem tímto ve mnohém vzhledě objasněn byl, ve své úplnosti zodpověděna není.

Nemůže býti o tom pochybnosti, že také uherské Slovensko ještě mnohou památku prostonárodního malířství knihového skrývá, a že snad do pátrání v oné krajině ještě nadíti se lze žádoucího objasnění záhady o prvopočátcích této malířské školy.

Jenom zcela zběžně chceme tu ještě dotknouti se kancionálu »*Ondřeje Matheziusa, měštanína Veličanského*«[9] z r. *1742.*, který nám

zároveň s kancionálem turoluckým zaslán byl.[10] Je to opis známé Třanovského Cithary; nápis je odtamtud opsán: »Cithara Sanctorum . . . Pjsne Duchownj Staré y Nowé, a t. d., od Kněze Jrzika Tranowského Služebnjka Páně pri Cyrkwi swato-Mikulasské w Liptowě, ninj pak na Pamatku zepsané skrze Andrezia Matheziusa Messtanina Weličanskeho Leta Paně 1742. dne 25. Mesice Maje.« (Jiného datum nelze v celé knize najíti.) Humoristický je přídavek na tytulním listě: »W Impressij Mrzaczkeg«; ve Veličné zajisté nikdy tiskárny nebylo. Celá výzdoba této ve foliovém

9 Veličná čili Velká Ves leží v oravské stolici.

10 Zpěvník tento patří nyní vdp. far. ev. v Jasenové, Jiřímu Janoškovi, a byl nám na prohlédnutí zaslán laskavým zprostředkováním vdp. seniora J. L. Holubyho v Zem. Podhradí.

formátě pěknou drobnou frakturou psané a úplně zachované knihy o 446 stranách, záleží (tak jako ornamentika kancionálu turoluckého) pouze v iniciálkách, které však jsou mnohem drobnější a jen málo pozoruhodny. Jsou jen 3—5 cm. vysoky, základ je vesměs frakturní, výzdoba naskrze renesanční, a to lineární a rostlinná; jen zcela výjimkou najdeme jiné motývy, zejmena několikrát hlavu lidskou, při níž jednou namalována ruka držící krátký meč (*O* na str. této); ptáček při *B* (str. 98.) je jediný v celém kancionále; dvakrát je vedle písmeny *C* namalováno známé z Pinkavy a Dyngy skupení: slunce, půlměsíc a hvězda. (Str. 98.) Skupenina barev je dvojí: buď červená se zelenou, nebo žlutá se zelenou.

Ukazatel

ku

barvotiskovým tabulkám.

Tab. I. Kancionál boršický (1727—33.) Obr. 1. Iniciálka *P* s proužkem se str. 148. — Obr. 2. Iniciálka *S* se str. 318. — Obr. 3. Iniciálka *A* se str. 200. — Obr. 4. Horní pruh se str. 282—3. — Obr. 5. Jedna strana rámce tytulního listu, str. 225. — Obr. 6. Spodní proužek se str. 256—7.

Tab. II. Kacionál boršický (1727—33.) Obr. 1. Iniciálka *W* s pruhem se str. 384. — Obr. 2. Iniciálka *S* se str. 300. — Obr. 3. Iniciálka *P* se str. 94. — Obr. 4. Iniciálka *Z* se str. 332. — Obr. 5. a 6. Horní pruhy stran 336—7. a 286—7.

Tab. III. Kancionál boršický (1727—33.) Obr. 1. Iniciálka *Z* se str. 151. — Obr. 2. Iniciálka *V* se str. 227. — Obr. 3. Výplň se str. 215. — Obr. 4. Iniciálka *Z* se str. 406. — Obr. 5. Výplň se str. 263. — Obr. 6. Iniciálka *S* se str. 334. — Obr. 7. a 8. Horní pruhy stran 490—1 a 136—7.

Tab. IV. Kancionál Pavla Rašky (1753—55.) Obr. 1. Iniciálka *H* (s přivěšeným *K H*, *S*) s horním pruhem se str. 222. — Obr. 2. Iniciálka *J* se str. 444. — Obr. 3. Iniciálka *A* se str. 140. — Obr. 5. Iniciálka *W* se str. 116.
Kancionál Jana Šumbery (1830—34.) Obr. 4. Iniciálka *A*. — Obr. 6. Iniciálka *S*.

Tab. V. Kancionál Jana Pinkavy (1732—35.) Obr. 1. Iniciálka *O* se str. 132. — Obr. 2. Iniciálka *D* se str. 281. — Obr. 3. Iniciálka *K* se str. 273. — Obr. 4. Iniciálka *P* se str. 247. — Obr. 5. Iniciálka *K* se str. 241. — Obr. 6. Iniciálka *T* se str. 251. — Obr. 7. Spodní proužek se str. 351. — Obr. 8. Iniciálka *C* se str. 233. — Obr. 9. Výplň se str. 299.

Tab. VI. Kancionál Jana Pinkavy (1732—35.) Obr. 1., 2., 3. Horní proužky stran 219., 299—300 a 152—3.
Kancionál neznámého písaře z r. 1732—35. Obr. 4., 5., 6. a 7. Horní pruhy.

Tab. VII. Kancionál neznámého písaře z r. 1732—35. Obr. 1. Iniciálka *S*. — Obr. 2. Iniciálka P. — Obr 3. Iniciálka *S*. — Obr. 4. Iniciálka S. — Obr. 5. Iniciálka *H* s přivěšeným *K*. — Obr. 6. Iniciálka *Z*. — Obr. 7. Výplň.

Tytulní list před barvotiskovými tabulkami. Rámec je snímek tytulního listu str. 151. kancionálu boršického.

Obsah.